

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ МВС

Матеріали
науково-практичної конференції
Харків, 18 квітня 2008 р.

Харків 2008

УДК 159.9:351.74 (063)
ББК 88.472я431
П 86

*Друкується за рішенням оргкомітету відповідно
до розпорядження ректора ХНУВС № 19 від 15.02.2008 р.*

Оргкомітет конференції:

Калиновський В. Б. – начальник навчально-наукового інституту психології, менеджменту та інформаційних технологій (голова); Гіренко С. П. – доц. каф. загальної психології та педагогіки навчально-наукового інституту психології, менеджменту та інформаційних технологій (заст. голови); Харченко С. В. – доц. каф. загальної психології та педагогіки навчально-наукового інституту психології, менеджменту та інформаційних технологій (секретар); Копаниця О. В. – т. в. о. начальника відділу ресурсного забезпечення; Львова П. М. – начальник редакційно-видавничого відділу; Потопальський В. С. – начальник відділу фінансових ресурсів та економіки; Новікова Н. А. – начальник центру практичної психології; Пчолкіна О. В. – науковий співробітник відділу організації наукової роботи.

У збірнику матеріалів науково-практичної конференції «Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС» близько 40 авторів з різних регіонів України розглянули актуальні питання психолого-педагогічної підготовки курсантів ВНЗ МВС, практичних працівників ОВС, особливу увагу приділили психологічній роботі з неповнолітніми.

Запропоновано ряд ропозицій щодо вдосконалення психологічної роботи в органах внутрішніх справ.

П 86 Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 150 с.

Матеріали подано в авторській редакції

УДК 159.9:351.74 (063)
ББК 88.472я431

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008

ПЕРЕДМОВА

Шановні учасники конференції «Психолого-педагогічна складова підготовки працівників ОВС»!

Сучасні умови життя і діяльності пред'являють все більш високі вимоги до працівників правоохоронних органів, що робить особливо значущим набуття співробітниками ОВС високого професійного рівня. Практичні можливості сучасної педагогіки та психології дозволяють покращити реальність правоохоронної практики за рахунок цілеспрямованих заходів забезпечення вдосконалення роботи персоналу різних підрозділів системи ОВС.

Безумовно, участь у науково-практичній конференції дозволить вченим у галузі психології, педагогіки, практичним працівникам правоохоронних органів обмінятися досвідом та розширити арсенал знань щодо психолого-педагогічної складової підготовки персоналу ОВС. Не викликає сумніву, що проведення науково-методичних конференцій є однією з найбільш ефективних форм підвищення кваліфікації молодих науковців.

В ході проведення науково-практичної конференції відповідно до пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років планується розглянути наступні питання:

- вдосконалення психолого-педагогічного забезпечення навчального процесу підготовки працівників ОВС;
- психологічний супровід діяльності працівників ОВС;
- підготовка працівників ОВС до роботи з неповнолітніми злочинцями.

**Голова оргкомітету конференції
начальник ННІ психології, менеджменту,
соціальних та інформаційних технологій
кандидат історичних наук, доцент
полковник міліції**

В. Б. Калиновський

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Тюріна В.О. професор кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС, доктор педагогічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ І КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МВС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Для характеристики професіоналізму фахівця сьогодні все частіше використовується поняття професійної компетентності.

Професійна діяльність викладача відноситься до категорії професій «людина – людина», а отже, потребує умінь ефективно спілкуватися з іншими людьми. Тому у викладача має бути сформована компетентність у спілкуванні (тобто комунікативна компетентність як складова його загальної професійної компетентності), яка передбачає наявність розвинутої адекватної орієнтації людини у самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та завданнях спілкування. Компетентність у спілкуванні визначається гнучкістю в адекватній зміні психологічних позицій, що є показником вмілого, зрілого спілкування.

Специфіка професійної діяльності викладача полягає в тому, що вона дуже часто відбувається в умовно агресивному соціальному середовищі, за умов конфліктної ситуації, педагогічного конфлікту. Тому формування конфліктологічної компетентності як професійної якості, яка є складовою комунікативної, а отже, й професійної компетентності викладача, є дуже важливим у його професійній підготовці та професійній самопідготовці.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що педагоги і психологи, які досліджують проблему професійної компетентності, визначають її як складне, інтегроване особистісне утворення, яке має багато складових. Зокрема, професійна компетентність педагога складається з досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей, що забезпечує готовність викладача до ефективного виконання педагогічної діяльності. Професійна компетентність включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси, вимагає значного інтелектуального розвитку, дозволяє найбільш ефективно здійснювати освітню діяльність і забезпечує процес розвитку та саморозвитку особистості. Професійна компетентність – це особистісне утворення, яке забезпечує якісне виконання професійної діяльності. Тому особливості професійної компетентності фахівця та її складників визначаються особливостями його професійної діяльності.

Різні аспекти проблеми компетентності вивчали вітчизняні та зарубіжні психологи і педагоги: М.П. Васильєва, Д.І. Дзвінчук, В.А. Козаков, Т.М. Лебединець, В.І. Лозова, А.К. Маркова, Л.П. Пуховська, С.О. Сисоєва, А.В. Хуторської, Я.В. Цехмістер та інші. Деякі питання комунікативної компетентності розглядали Ю.М. Жуков, Ю.М. Ємельянов, А.П. Панфілова, Л.А. Петровська, П.В. Растяников, В.А. Семиченко, В.О. Тюріна, Т.Д. Щербан та ін.

Невирішеною частиною загальної проблеми формування професійної компетентності викладача залишається питання про особливості та

шляхи формування конфліктологічної компетентності викладача як вагомою складовою його професійної компетентності.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб показати доцільність використання психологічних ігор як способу формування та удосконалення конфліктологічної та комунікативної компетентностей викладача як складових його загальної професійної компетентності.

Основний матеріал. Професійна діяльність викладача, його ділове спілкування зазвичай відбуваються за умов педагогічної чи пізнавальної конфліктної ситуації, тобто ситуації розбіжності, протиріччя поглядів, інтересів, точок зору, позицій, цілей сторін-учасників. Тому ефективність професійного ділового спілкування викладача визначається рівнем сформованості його комунікативної та конфліктологічної компетентності.

За визначенням, компетентність – це обізнаність, знання, авторитет людини у якійсь галузі. Отже, конфліктологічна компетентність – це, перш за все, певна система знань, умінь і навичок у галузі конфліктології, а також у галузі спілкування, які забезпечують ефективне спілкування, уміння розуміти й бути зрозумілим для партнера по спілкуванню за умов конфліктної ситуації; це опанування позиції партнерства, співробітництва на фоні володіння й іншими стратегіями поведінки у конфліктній ситуації.

Конфліктологічна компетентність, як і комунікативна компетентність, формується, набувається та проявляється у соціальному контексті, в процесі соціальної взаємодії.

Це заснована на знаннях та чуттєвому досвіді здатність орієнтуватися у ситуаціях спілкування, які містять протиріччя. Тому комунікативна компетентність, крім усвідомлення власних потреб і ціннісних орієнтацій, власних перцептивних умінь і своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп, крім сформованості готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі, потребує також розуміння своїх почуттів і психічних станів і уміння управляти ними. Остання вимога набуває особливого значення за умов конфліктної ситуації, в рамках якої відбувається спілкування. Уміння управляти власними емоціями і поведінковими реакціями, що супроводжують ці емоції, є вельми важливим умінням. Про нього часто говорять, але його, як правило, не навчають, забуваючи про те, що знання про спілкування та про необхідність володіти власними емоціями і їх проявами, про способи та прийоми ефективного спілкування не забезпечують автоматично уміння ефективно спілкуватися і раціонально поводитися. Засоби автокорекції, ефективні навички взаємодії з людьми та управління власними емоціями, поведінкою та думками не виникають самі по собі, цього треба навчатися.

Труднощі, що зустрічаються у роботі викладача за умов педагогічних і міжособистісних конфліктів, що мають місце у навчальних закладах, зокрема у вищих навчальних закладах МВС України, пов'язані зі своєрідністю соціального контексту, зі специфікою особистісної культури, ідеологічних форм, специфікою соціальної ситуації.

Психічні перевантаження, що їх переживає кожен викладач щоденно під час своєї роботи, руйнують його особистість, виснажують психоенергетику. Однією з форм активної допомоги викладачеві виступають психокорекційні методи, що сприяють розвитку у нього внутрішніх засобів автоко-

рекції, саморозвитку і самовдосконалення. Існують розробки психологічних ігор, ігрових епізодів та вправ, які викладач може виконувати самостійно.

Ігрові ситуації мають бути підібрані у відповідності з конкретними ситуаціями, з якими викладач стикається у своїй роботі та сімейному житті – у спілкуванні з «трудними» юнаками і підлітками, під час відновлення сил після напруженого заняття, при розв'язанні педагогічних і сімейних конфліктів.

У педагогічній діяльності доцільно використовувати різні ігри та вправи, зокрема, такі:

ігри-релаксації – допомагають зняти психічну напругу і сприяють розвитку внутрішніх засобів саморегуляції та пригніченню негативних емоцій, гніву, дратівливості, підвищеній тривожності та агресії;

адаптаційні ігри – спрямовані на полегшення та прискорення професійної адаптації молодих викладачів й досвідчених педагогів, які мають велику перерву у роботі;

ігри-настрої (ігри-формули), що розроблені на основі метода вербального самонавіювання (за Г.Ситиним) і спрямовані на відпрацювання впевненості у собі, любові до тих, хто навчається, прихильності до педагогічної роботи, підвищення працездатності;

ігри-звільнення сприяють формуванню внутрішніх засобів бачення себе зі сторони, об'єктивного, відстороненого аналізу ситуації і свого місця у ній;

ігри, що допомагають викладачу спілкуватися зі студентами (курсантами), батьками «трудних» юнаків, колегами по роботі, адміністрацією. Жінкам-викладачам корисно опанувати методи оптимізації сімейного спілкування з власним чоловіком і дітьми;

ігри, що сприяють зміцненню стану внутрішньої рівноваги, стабільності та нейтральності у конфлікті;

вправи для профілактики педагогічних конфліктів. Детально описано технологію улагоджування конфліктів за методикою Д.Дана (США);

ігри, що допомагають викладачу уникнути педагогічного маніпулювання та організувати реальне спілкування з студентами (курсантами);

ігри, що націлені на розвиток педагогічної інтуїції викладача, його тонкості та проникливості;

вправи, що допомагають викладачу «читати» символічні засоби спілкування. (Д. Нирінберг, Г. Калеро, США), а також правильно розуміти партнера по спілкуванню з перших хвилин бесіди.

Особливе місце посідають так звані позиційні ігри (ігри-комунікації). Це зумовлюється тим, що процес педагогічного спілкування має певну структуру. Провідна її складова – це позиційна взаємодія. Вона характеризується тим, що спілкуючись з учнями та їх батьками, колегами по роботі, керівництвом школи, членами сім'ї, а також у залежності від ситуації, викладач займає певні комунікаційні позиції: позицію «над» (тип А), позицію «нарівні» (тип Б), позицію «під» (тип В).

Взаємодія типу **А** (тобто «над» партнером по комунікації) характеризується тим, що активним, домінуючим суб'єктом спілкування виступає викладач. Він проявляє ініціативу, управляє, контролює і планує ситуацію, здійснює свої цілі. Партнер по комунікації залежить від викладача як ведучого суб'єкта спілкування. Такий тип комунікації є характерним для взаємодії «викладач-студент (курсант)». Взаємодія типу **Б** («нарівні») з партнером по комунікації здійснюється у спілкуванні рівних партнерів, при якій

обоє проявляють ініціативу і активність, намагаються враховувати мету та інтереси один одного, вступають у відносини взаємозалежності. Частіше за все цей тип взаємодії реалізується у спілкуванні «викладач – викладач», «викладач – чоловік (жінка)». Взаємодія третього типу **В**, у якій викладач займає підлегле положення відносно до партнера по спілкуванню, є характерним для його комунікативних контактів з керівництвом навчального закладу та працівників органів управління освітою.

Для успішної педагогічної діяльності викладач повинен уміти займати і змінювати комунікативні позиції у залежності від того, з ким і коли він вступає у комунікативний контакт. Але у реальному житті позиції зміщуються, а правила спілкування порушуються. Тому уявляється доцільним детально проаналізувати основні ситуації, у які потрапляє викладач, а також психотехнічну сторону реалізації здійснення комунікативних позицій, при цьому основну увагу приділити спеціальним ігровим вправам, що спрямовані на вироблення внутрішніх засобів, які допоможуть викладачеві правильно зорієнтуватися у реальних ситуаціях та вибрати ефективну комунікативну позицію.

Цілі психологічних ігор – виключно психотерапевтичні: ігри сприяють гармонізації внутрішнього світу педагога, послаблюють його психічну напруженість, розвивають внутрішні психічні сили, розширюють професійну самосвідомість. Ігрові вправи допомагають викладачу орієнтуватися у власних психічних станах, адекватно їх оцінювати, управляти собою, зберігаючи своє психічне здоров'я, і, як наслідок цього, досягати успіху у професійній діяльності, витрачаючи порівняно небагато нервово-психічної енергії.

Висновок. Отже, одним з шляхів підвищення професійної компетентності викладача, зокрема формування та удосконалення її важливих складових – конфліктологічної та комунікативної компетентностей, є опанування прийомами психологічної самопомоги та методами раціональної комунікації. Це досягається через виконання викладачем спеціальних вправ та розігрування психологічних ігрових ситуацій, які відповідають реальним педагогічним ситуаціям, у яких викладач опиняється щодня.

Большакова А.М. *декан факультету ДППО ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент.*

РОЗВИТОК АНТИЦИПАЦІЇ ЯК ФАКТОР УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ МВС

У сучасному суспільстві – суспільстві перехідного типу – на особистість спричиняють сильний вплив не тільки позитивні, але й негативні фактори, що мають широке поширення – важке матеріальне становище значної частини населення, руйнування багатьох культурних традицій, втрата моральних орієнтирів у різних верств населення та, як наслідок, високий рівень криміналізації суспільства, протидіяти якому покликані співробітники МВС.

За цих обставин зростає роль психологічного забезпечення навчально-виховного процесу як сукупності психологічних впливів, спрямованих на підтримку розвитку певних особливостей особистості майбутніх охоронців

правопорядку. Навчальний процес має сприяти реалізації стратегічної мети кадрової політики МВС, основою якої є формування високопрофесійного, стабільного, оптимально збалансованого кадрового складу органів внутрішніх справ, здатного ефективно вирішувати правоохоронні завдання, що висуваються суспільством та державою.

Вимоги до рівня підготовки фахівців зростають невпинно. Сьогодні професіоналізм – це не тільки володіння певною сумою спеціальних знань, умінь та навичок, але й компетентність в пізнанні та регулюванні своїх психічних процесів, що дозволяє ефективно здійснювати власну індивідуальну діяльність та сприяє колективній.

За таких умов підхід, орієнтований виключно на знання, що основним завданням має формування у курсантів освітніх закладів МВС міцних науково-предметних відомостей та уявлень, є дещо обмеженим. Обмеженість цього підходу пов'язана, в першу чергу, з тим, що в результаті його реалізації випускники частіше всього перетворюються в носіїв певної суми академічних знань в своїй професійній сфері, які вони не завжди можуть необхідним чином використати на практиці, особливо в нетипових, непередбачуваних ситуаціях.

Одним із найбільш перспективних дидактичних напрямків, що дозволяє подолати обмеження підходу, орієнтованого виключно на формування знань, є теорія вищої освіти, що спрямована на розвиток особистості, її життєтворчих здібностей, та досягає своєї мети тою мірою, якою вона створює ситуацію професійної самореалізації. Це не тільки формування особистості із завданими якостями та монолітною сукупністю знань, а створення умов для повноцінного прояву та розвитку людини, здатної приймати самостійні рішення, готової приєднуватися до виконання нових видів діяльності, обирати нові для себе ролі та таким чином успішно виконувати професійні завдання з охорони правопорядку. Підготовка курсантів освітніх установ МВС повинна здійснюватися в органічному взаємозв'язку із цілісним розвитком особистості, з урахуванням всіх її особистісних властивостей й якостей, установок і мотивів, потреб, ідеалів, досвіду життя, загальних і професійних знань, навичок й умінь.

Аналіз філософських та психологічних концепцій, що розкривають зміст категорії професіоналізму та детальне вивчення всіх факторів, що потенційно впливають на рівень його сформованості, дозволяють визначити, що провідним з них є мотивація навчання, що визначає високий ступінь і якість активності курсантів в оволодінні професією під час перебування у ВНЗ.

З метою оптимізації учбового процесу у ВНЗ застосовують безліч сучасних педагогічних методів, які, на жаль, далеко не завжди дають очікуваний результат. Даний факт пояснюється тим, що, крім правильної, методологічно обгрунтованої організації процесу, необхідною умовою успішності навчання є певна система с особистісних прагнень курсантів, яка є складним утворенням та зумовлюється багатьма факторами. Одним з таких факторів є система психічних процесів, пов'язаних з передбаченням

свого професійного майбутнього в усіх його аспектах та проявах. В психологічній науці ця система прогнозування отримала назву антиципації. Класичним для вітчизняної психології є визначення феномену антиципації як «здатності діяти та приймати рішення з певним часовим упередженням стосовно подій, що очікуються у майбутньому».

Саме термін антиципація можна використовувати для позначення системи очікувань стосовно завдань, прагнень, дій, думок, почуттів людини, необхідних або доречних для тієї чи іншої ситуації. Виділяють три функції антиципації: когнітивну, регулятивну та комунікативну. Усі вони мають досить велике значення, але з токи зору впливу на професійне навчання на перший план, звісно, виступає регулятивна функція, що проявляється в побудові складної програми поведінки у відповідності з прогнозованими змінами факторів зовнішнього середовища. Антиципаційна регуляція охоплює усі аспекти розвитку ситуації, в якій опинилася людина: це можливі варіанти постановки цілей, трансформації умов діяльності, зміни побудови послідовних дій, корекція можливих результатів та ін.

Однією із сфер, де антиципація має досить велике цілеспрямовуюче значення, є система прогнозування, очікування людей стосовно свого соціального успіху, перспектив професійного та особистісного розвитку, самопочуття та ін. Важливою складовою такої «самоантиципації», що впливає на мотивацію, а звідти на успішність навчання, є очікування щодо перспектив майбутньої професійної самореалізації. Особливого значення вивчення цієї проблеми набирає через той факт, що система антиципацій дуже часто набуває характеристик відомого феномену «пророцтва, що здійснюється само по собі», коли людина свідомо або несвідомо реалізує власні прогнози, незалежно від їх оптимістичності або песимістичності.

Вивчення взаємозв'язку професійних самоантиципацій та навчальної активності показують, що курсанти, які мають досить реалістичну систему очікувань щодо можливостей майбутньої професійної самореалізації, виявляють достатньо високий рівень мотивації до навчання, а звідти значні академічні успіхи.

Курсанти, що демонструють неприйнятно низький рівень навчальної мотивації, поділяються на дві групи. Першу групу складають ті, хто мають песимістичні кар'єрні прогнози (яких більшість), другу – ті, хто необґрунтовано вірить в успіх та прогнозує досягнення значних професійних результатів, що ніяк не відповідають їх реальним можливостям.

Негативний вплив песимістичних прогнозів на успішність навчання та майбутню кар'єру очевидний, його можна прослідкувати крок за кроком. Курсанти, що не вірять в можливість успішної професійної самореалізації, не бажають витрачати зусиль, оскільки вважають це марним. Недостатня активність у навчанні призводить до професійної непридатності, в якій курсанти переконуються, наприклад, під час виконання практичних завдань практики. Свідомі чи несвідомі переконання у власній некомпетентності, в свою чергу, підтверджують та підсилюють песимістичні прогнози та небажання навчатися.

Необґрунтовано оптимістичні антиципації немотивованих до навчання курсантів пояснюються дією захисних механізмів та також не сприяють професійному становленню, бо не дозволяють реалістично оцінювати, а звідти – корегувати рівень зусиль, що потребує професійна підготовка.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема мотивації курсантів освітніх закладів МВС до навчання обов'язково повинна розв'язуватися разом з корегуванням їх системи антиципації щодо майбутньої професійної самореалізації.

Практична допомога особистості, що мотивована на інтенсивне та успішне професійне зростання – це процес, що містить декілька видів діяльності: діагностика структури уявлень майбутніх правоохоронців про особливості обраної професійної діяльності та власних перспектив самореалізації в цій сфері; вивчення особливостей мотивації вибору професії та системи прогнозів щодо можливості реалізації основних життєвих цілей паралельно з виконанням професійних завдань; виявлення системи професійно важливих якостей та ресурсів особистості курсантів, що можуть бути основою для побудови системи психологічної роботи; розробка психотехнологій особистісного та професійного зростання, технологій прогнозування планування та розвитку кар'єри.

Гіренко С.П. *начальник кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС, кандидат педагогічних наук, доцент*

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Ефективне реформування економічної, політичної та соціальної сфери сучасного українського суспільства впливає на діяльність правоохоронної системи, вимагає докорінних змін у ряди її напрямків. Серед них: взаємовідносини державних органів влади та міліції, покращення соціального статусу працівника ОВС, гуманізація діяльності органів внутрішніх справ, професіоналізм правоохоронців, їх професійна підготовка. Також до актуальних завдань сьогодення багато дослідників відносять налагодження тісної співпраці між міліцією та населенням з метою отримання своєчасної інформації про можливі та скоєні злочини, активна робота по покращенню іміджу міліції.

Сучасні невідворотні процеси гуманізації діяльності правоохоронних органів, посилення соціальної спрямованості в їх роботі викликають докорінних змін у організації системи професійної підготовки майбутніх правоохоронців, у критеріях оцінки професійної компетентності працівника. «Ніяка реформа органів внутрішніх справ не досягне цілі без якісного комплектування особового складу органів внутрішніх справ, перш за все міліції, з точки зору забезпечення відповідного професійно-освітнього рівня працівників».

Мета даної роботи – визначити конфліктологічну складову професійної культури курсантів та працівників МВС, проаналізувати педагогічні

аспекти формування конфліктологічної культури та компетентності працівників ОВС в процесі професійної підготовки та виконання службових обов'язків, особистісного та професійного розвитку.

Методологічні, наукові та дидактичні аспекти професійної культури працівників ОВС відображені у публікаціях цілого ряду науковців: О.М. Бандурки, С.П. Безносова, В.Н. Васильєва, М.І. Єнікеева, І. Кертеса, А.Ф. Коні, Д.П. Котова, А.Р. Лурії, В.С. Медведева, Г.С. Никифорова, С.С. Сливки, К. Сотоніна, І.К. Шахріманьяна, А.Г. Шестакова та ін. В цих та багатьох інших роботах викладені теоретичні підходи, визначені методологічні основи правоохоронної діяльності, її складові, професійно важливі якості особистості правника, соціально-педагогічні умови формування його професійної компетенції.

На нашу думку, однією з складових професійної культури працівників ОВС є конфліктологічна культура. Аналіз літературних джерел в різних наукових галузях (філософія, педагогіка, психологія, соціологія, політологія, конфліктологія та ін.) дозволяє визначити, що в останні 15 років різні аспекти формування конфліктологічної сфери особистості стали предметом наукових досліджень. Зміст та складові професійної конфліктологічної компетентності правоохоронців, аналіз їх соціального середовища, комунікативна складова та оптимізація міжособистісної взаємодії працівників ОВС висвітлені у наукових працях В.Г. Андросюка, О.Я. Баєва, О.М. Бандурки, І.В. Ващенко, Б.Ф. Водолазського, Є.М. Гілярова, В.П. Іларіонова, В.Б. Козлова, В.Н. Кудрявцева, А.Н. Олейника, І.Б. Пономарева, Л.Б. Філонова, Н.В. Філімонова, Б.І. Хасана та ін.

Умовою ефективної діяльності будь-якої людини є досить високий рівень її *конфліктологічної компетентності*. Уперше цей термін запропонований відомим соціальним психологом Л. Петровською та містить у собі: розуміння природи протиріч і конфліктів між людьми; формування конструктивного відношення до конфліктів; володіння навичками неконфліктного спілкування у важких ситуаціях; уміння оцінювати і пояснювати виникаючі проблемні ситуації; наявність навичок керування конфліктними явищами; уміння розвивати конструктивні моменти конфліктів; уміння передбачати можливі наслідки конфліктів та наявність навичок їх усунення.

Актуальним постає питання: «Чи можливо ефективне формування конфліктологічної культури та компетентності у працівників ОВС, і якщо-так, то за яких педагогічних, соціальних, професійних обставин та умов це відбувається?» Адже це вже в цілому практично сформована особистість, з досить стійкими особистісними рисами, принципами, моральною та ціннісною сферами. По - перше, розглянемо зворотній бік компетентності – некомпетентність. Серед головних наслідків конфліктологічної некомпетентності працівників ОВС, відмітимо головні:

- 1) велика кількість невирішених проблем та конфліктів;
- 2) трансформація особистісних рис та властивостей (неадекватна самооцінка, агресивність, жорстокість, конфліктність, цинізм, низька

толерантність, мстивість, невпевненість, брутальність, необ'єктивність, зниження профмотивації та ін);

3) негативні соціально-професійні наслідки (професійно-психологічна деформація, протиправні вчинки, авторитарний стиль управління, негативний соціально-психологічний клімат в колективі, зниження іміджу).

Суттєвим чинником, що впливає на умови та результативність службової діяльності працівників ОВС, мотивацію професійного росту, самовдосконалення, обумовлює гостроту професійної деформації є той факт, що в цілому ряді випадків співробітники міліції за своїми особистими якостями (самоконтроль, стресостійкість, комунікативна та конфліктологічна компетентність, інтелектуальна сфера), рівнем професійної підготовки (наявність професійних знань, вмінь та навичок), авторитетом професійної ролі поступаються громадянам, з якими працюють. На думку В.С. Медведєва, внаслідок цього виникають несприятливі психологічні новоутворення з власною логікою розвитку, що оформлюються в риси особистості (жорстокість, нещирість, нігілізм, неповага і т.д.). Спочатку вони проявляються лише в ситуаціях, які безпосередньо сприяли їх виникненню. У подальшому набувають прихованої, але самостійної форми існування. Вони ще не проявляються без особливої необхідності, та особистість вже готова їх "застосовувати".

На нашу думку, однією з обов'язкових умов для формування конфліктологічної культури особистості є наявність у неї внутрішніх спонукань до розвитку та самовдосконалення, самоформування, до суттєвих змін у самому собі. В педагогіці цей процес має досить точну назву і розглядається як самовиховання особистості, який завжди супроводжує розвиток людини. Як вважав всесвітньо відомий педагог В.О. Сухомлинський «...у вихованні особистості одна з провідних мелодій належить самовихованню». Розглядаючи коріння та джерела цього процесу, Василь Олександрович зазначає, що «...самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу - почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус».

Саме тому «самовиховання» конфліктологічної культури особистості відбувається у тісному взаємозв'язку з розвитком гуманізму, толерантності, ввічливості та поваги до оточуючих, віри в людей, моральності.

На думку психологів, соціальне середовище в випадку самовиховання особистості виконує спостережно-коректуючу та підбадьорюючу функції.

Але однією з головних проблем виховання культури соціально-конфліктологічної компетентності в умовах професійної освіти є той факт, що на час навчання в ВНЗ кожна людина має в цілому сформовані риси характеру, спрямованість, власну шкалу цінностей, світогляд. Протягом всього свого життя людина накопичувала конфліктний досвід, закріплювала стратегії поведінки у різних конфліктних ситуаціях, «роз-

вивала» власну емоційно-вольову сферу. Тому принципового значення для педагогічного процесу набуває усвідомлення того, що в умовах вищої школи більш коректно казати про переформування конфліктологічної культури курсантів та студентів, виходячи з того, що будь який юнак або дівчина вже мають досвід вирішення конфліктів. Але він має стихійний характер розвитку та, як свідчать опитування, лише кожний п'ятий «задоволений» власною конфліктологічною культурою. Значна більшість (83 %) опитаних студентів та курсантів вважають себе недостатньо компетентними для вирішення побутових та службових конфліктів. Це свідчить про те, що конфлікти, що відбуваються за їх участі, є значним психотравмуючим чинником, що погіршує стан особистості, впливає на життєдіяльність, успішність праці, особисті стосунки.

Тому, на нашу думку, процес виховання конфліктологічної культури студентів та курсантів у ВНЗ – це й одночасно і процес переформування (корекції), особистості, усунення несприятливих чинників її розвитку перевиховання.

Особливим видом формування є професійно-психологічна підготовка, яку обов'язково проходять усі працівники органів внутрішніх справ. Вона націлена на розвиток професійно-психологічної культури правоохоронців, ефективну проадаптацію до умов служби, професійну саморегуляцію, розвиток особистісних рис, які важливі для професійного виконання службової діяльності та соціалізації.

Аналіз навчальних планів підготовки правоохоронців доводить, що значне місце в процесі професійної підготовки майбутніх правоохоронців відводиться на створення педагогічних умов для формування професійної культури працівника міліції, розвитку загально психологічної та конфліктологічної компетенції. Курсанти, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» за спеціальностями «Правознавство», «Правоохоронна діяльність» та «Соціологія» вивчають дисципліни «Етика та естетика», «Культурологія», «Психологія», «Юридична психологія» та «Конфліктологія». Курсанти, які навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» вивчають дисципліни «Психологія та педагогіка вищої школи», «Комунікативна компетентність працівників ОВС» та «Конфлікти в ОВС та їх запобігання». Крім того, слід зазначити, що у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» на 3-4 курсах заплановано вивчення таких навчальних дисциплін, як: «Педагогіка», «Конфліктологічна культура працівників ОВС», «Профілактика насилля в сім'ї», «Основи психокорекційної роботи в ОВС», «Соціально-психологічний тренінг в ОВС», «Психологія сім'ї», «Психологія девіантної поведінки», «Психологія етнічних конфліктів». Все це, на нашу думку, є однією з важливих педагогічних умов формування професійної психолого-педагогічної та конфліктологічної культури майбутніх офіцерів правоохоронних органів, здатних вирішувати складні, нестандартні проблеми, що супроводжують працівників ОВС протягом всієї служби.

До чинників, що впливають на процес формування конфліктологічної культури особистості, на нашу думку, можна віднести:

Особистісні чинники:

- конфліктостійкість (здатність стримувати безпосередні конфліктні імпульси, контролювати власний конфліктний стан в ситуації дестабілізації міжособистісних стосунків та внутрішньої кризи);
- самооцінка, самосприйняття;
- рівень особистісної конфліктності та агресивності;
- наявність чітко виражених деструктивних установок у міжособових стосунках, емоційні бар'єри у спілкуванні;
- досвід раціональної (конструктивної) поведінки в конфліктних ситуаціях;
- комунікативна та перцептивно-інтерактивна компетентність;
- толерантність(принциповість);
- гуманістична спрямованість та інвайроментальна культура;
- До соціальних чинників (критеріїв) нами віднесені:
- рівень групової сплоченності;
- групова конфліктність;
- наявність свідків;
- групова думка.

Розглядаючи конфліктостійкість людини, зазначимо, що вона є специфічним проявом психологічної стійкості. Найчастіше вона розглядається як усвідомлене бажання і можливість людини протистояти спокусі включення в конфлікт як активного учасника. Конфліктостійкість – це здатність особистості у важких ситуаціях неконфліктно вирішувати виникаючі внутрішні і зовнішні протиріччя по актуальних питаннях життєдіяльності.

Її можна розглядати одночасно як здатність переборювати, стримувати і керувати конфліктними станами з однієї сторони, і як несприйнятливість до емоціогенним факторів, що роблять негативний вплив на стан людини - з іншої. Зазначимо, також, що необхідним особистісним фактором, що забезпечує формування конфліктостійкості особистості, здатності протидіяти впливу негативних емоцій, є емоційна стійкість.

Результати досліджень конфліктостійкості курсантів та студентів 3-4 курсів ВНЗ м. Харкова до та після проведення тренінгу конфліктологічної компетентності доводить, що достовірні відмінності виявлені в групах респондентів з «дуже низьким» та «низьким» рівнями конфліктостійкості. Результати свідчать, що кількість студентів та курсантів з «дуже низьким» та «низьким» рівнями конфліктостійкості через 4 місяці після тренінгу відчутно зменшилась, а кількість респондентів з «середнім» та «високим» рівнями конфліктостійкості відповідно збільшилась (з 67 % до 89 % у студентів та з 72 % до 86 % у курсантів). В контрольній групі показники конфліктостійкості практично не змінилися.

Аналізуючи компоненти конфліктостійкості, відзначимо насамперед її складне утворення: емоційний, вольовий, моторний, сенсорний, когнітивний, моральний (нормативний), цільовий блоки. Останній актуаль-

ний через негативний вплив гострих конфліктних станів на самопочуття, здоров'я і подальшу працездатність людини, тому збереження напрямку й інтенсивності діяльності для ситуації конфлікту дуже показово для визначення рівня конфліктостійкості.

Оптимальний рівень конфліктостійкості припускає психологічно грамотні дії і поведінку в проблемних і передконфліктних ситуаціях, оптимізацію взаємодії з опонентом у конфлікті, недопущення втягування себе в його ескалацію, зосередження зусиль на конструктивному вирішенні конфлікту.

Усе вищезазначене дозволяє нам визначити головні психолого-педагогічні шляхи виховання конфліктологічної культури та компетентності працівників ОВС:

- створення психологічно-сприятливих умов служби в підрозділах ОВС, клімату довіри, взаємодопомоги, щирості, відвертості;

- формування ціннісної єдності персоналу (на зразок корпоративної культури комерційних підприємств);

- надання своєчасної та професійної допомоги співробітникам у вирішенні складних життєвих проблем, саморегуляції психічного стану, поведінки;

- індивідуальні консультації психолога, керівника з персоналом;

- участь особового складу у тренінгах конфліктологічної та комунікативної компетентності;

- регулярні навчальні заняття з формування психологічної культури працівників;

- об'єктивний та відвертий аналіз конфліктних ситуацій в колективі, узагальнення конфліктного досвіду;

- підтримка мотивації персоналу до професійного росту, небайдужість керівництва до професійних успіхів працівників, стимулювання;

- створення власних конструктивних традицій та свят в колективі.

Таким чином, цілеспрямоване виховання конфліктологічної культури та компетентності особистості в умовах ВНЗ системи МВС є одним з важливих завдань підготовки майбутніх правоохоронців, реалізація якого сприятиме формуванню високої професійної культури фахівця, що, на нашу думку, позитивно позначиться на якості професійної освіти, зростанню кваліфікації та професіоналізму працівників правоохоронних органів.

Шевченко Л.О. – *начальник кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ННІПЕС ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент*

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГУ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННОЇ СФЕРИ

В системі освіти у ВНЗ МВС основною метою тренінгів може бути навчання курсантів врегулюванню соціальних ситуацій, формуванню достатньої компетентності в правоохоронній діяльності.

В системі МВС застосування професійного тренінгу має свої особливості, так як діяльність робітника ОВС характеризується постійною напруженістю, стресогенністю, кризовістю та дефіцитарністю.

Використання психотренінгу в професійному навчанні працівників ОВС сприяє, зокрема адаптації курсантів ВУЗів МВС до умов навчання в новому соціальному середовищі, яким є вищий заклад освіти, де відбувається процес становлення людини як особистості, громадянина, майбутнього фахівця і взагалі підготовки курсантів до умов майбутньої професійної діяльності. Для прискорення темпів професійного навчання та підвищення його ефективності можна використовувати два шляхи: перший пов'язаний з інтенсифікацією навчання за рахунок вдосконалення традиційних методів та засобів навчання, а другий – із засвоєнням активних методів навчання, коли курсант може глибше засвоїти великий обсяг інформації та отримати стійкі практичні навички за менш тривалий час.

Науково обгрунтовані методи психологічного впливу на людину в цілях забезпечення її професійної діяльності та професійної підготовки почали застосовуватися на практиці на початку ХХст. Якщо розглядати минаюче сторіччя з позиції психології, то воно, безсумнівно, є епохою психотерапії, професійних тренінгів. Тренінгова технологія виникла як наслідок спроби інтенсифікувати процес навчання людей різним видам діяльності, як спосіб формування й удосконалювання професійних знань, умінь, навичок через різні психотерапевтичні процедури (гри, моделі, вправи і т.п.). Під тренінгом розуміється «спосіб перепрограмування наявної в людини моделі керування своїми поведінками і діяльністю». Він визначається як процес створення нових функціональних утворень (або розвитку вже існуючих), керуючих поведінкою, або як «група методів розвитку здібностей до навчання й оволодіння будь-яким складним видом діяльності», що особливо важливо в навчально-виховному процесі.

Однією з сфер практичної психології, що інтенсивно розвиваються в ВУЗах, є адаптація закордонних і розробка вітчизняних тренінгових, психокорекційних і психотерапевтичних технологій.

Основні методи, що застосовуються в тренінгу знаходяться на стику психотерапії, навчання та психокорекції. Внаслідок цього цілі тренінгової роботи можуть бути різноманітними, але мають місце загальні цілі, що об'єднують різні за змістом та напрямком тренінгові групи, а саме:

- вивчення психологічних закономірностей, механізмів та ефективних засобів міжособистісної взаємодії для створення основи більш ефективного та гармонічного спілкування з людьми;

- розвиток самосвідомості та само дослідження учасників для корекції або попередження емоційних порушень на основі внутрішніх та поведінкових змін;

- сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня життєдіяльності, відчуття щастя й успіху;

- дослідження психологічних проблем учасників групи та надання допомоги в їхньому вирішенні;

- поліпшення суб'єктивного самопочуття та зміцнення психологічного здоров'я.

Під час професійного навчання можливо застосування як групової, так і індивідуальної форм психотренінгу. До основних функцій тренінгу можна віднести перетворюючу, коригуючу, профілактичну та адаптаційну. Завдяки

тренінгу, відбувається створення нових функціональних утворень, або розвиток вже існуючих, які керують поведінкою людини. Зміні в ході тренінгу підлягають когнітивні структури, настанови, вміння, навички.

Специфічними рисами тренінгів, сукупність яких дозволяє виділити серед інших методів практичної психології є:

наявність постійної групи, що працює безупинно протягом 2-5 днів, або періодично збирається на зустрічі;

дотримання низки принципів групової роботи;

визначена просторова організація;

об'єктивація суб'єктивних почуттів та емоцій учасників групи, вербалізована рефлексія;

розкутість та свобода спілкування учасників;

наявність клімату психологічної безпеки;

застосування активних методів групової роботи.

Доцільно використовувати в навчально-виховному процесі наступні види тренінгу:

функціональний тренінг – дає можливість оптимізувати функції психічних процесів у відповідності з вимогами професійної діяльності людини; до цієї групи відносяться методи тренування уваги, пам'яті, сприйняття – тих якостей, які є досить важливими в професійній діяльності співробітника ОВС;

інтелектуальний тренінг – спрямований на формування навичок розумових операцій з образами професійних об'єктів; в умовах навчання в ВУЗі цей вид тренінгу дозволяє навчити прийняттю рішень в умовах невизначеності, ризику; доцільне застосування цього виду тренінгу в навчальній діяльності, зокрема при проведенні профілюючих дисциплін, де досить важливим є вплив викладача як вихователя, носія професійно значущих вмінь, знань;

тренінг спеціальних вмінь – орієнтований на розвиток у старшокурсників спеціальних вмінь та навичок, самоуправління, впевненості в собі, розв'язанні конфліктів в діяльності ОВС, встановленню контактів у спілкуванні, прийнятті рішень, аналізу проблеми.

До переваг тренінгу в професійному навчальному процесі доцільно віднести його можливості по створенню інформаційно насиченого середовища, адекватної вимогам майбутньої професійної реальності, інтенсивність, концентрованість впливу, який дозволяє структурувати існуючий досвід та включати в нього нові знання, вміння, навички, які дозволяють виробити курсантам ефективні форми поведінки й діяльності.

Особливістю нашого менталітету є те, що група — звична форма організації нашої спільної діяльності, нам звичні колективні форми життєдіяльності, звично всі проблеми вирішувати в колективі і через колектив. Тому найбільш ефективним методом, який використовується в тренінгу курсантів є групова дискусія. Групова дискусія в психологічному тренінгу – це спільне обговорення якогось суперечливого питання, що дозволяє прояснити думки, позиції та настанови учасників групи в процесі безпосереднього спілкування. Групова дискусія може бути використана як із метою надання можливості учасникам побачити проблему з різних боків, так і в якості засобу групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань. Використання ігрових методів у тренінгу на першій стадії групової роботи корисне як засіб подолання скутості та напруженості учасників, як умова безболісного зняття психологічного захисту. Дуже часто ігри стають інструментом

діагностики та самодіагностики, що дозволяє ненав'язливо, м'яко, легко виявити наявність труднощів у спілкуванні та у наявності серйозних психологічних проблемах. Завдяки грі інтенсифікується процес навчання, закріплюються нові поведінкові звички, набуваються засоби оптимальної взаємодії з іншими людьми, що здавалися недоступними раніше, тренуються і закріплюються вербальні та невербальні комунікативні методи.

Найбільший інтерес викликають такі види групових дискусій:

- тематичні дискусії з обговоренням питань і проблем, значимих для всіх членів групи, а саме: "конфлікти з однолітками в навчальній групі", "конфлікти з керівництвом", "конфлікти з батьками й педагогами", "як керувати собою в складних ситуаціях";

- з біографічною орієнтацією, у ході якої група аналізує труднощі особистого життя окремого учасника. Для активізації учасників використовують процедури типу: висловлення по колу; метод естафети — кожний передає слово тому, кому вважає потрібним; висловлення за визначений проміжок часу (наприклад, кожному на виступ дається 10-15 сек);

- з орієнтацією на взаємодію. Цей тип орієнтований на динаміку групової дискусії, на те, що відбувається між членами групи, які їхні відносини і взаємні реакції. У ході дискусії використовуються ситуації двох видів: "тут і тепер" (обговорюються ситуації, що відбулися в групі чи з її окремими учасниками, які є типовими, наприклад: позачерговий наряд, нестача часу) і "там і тоді" (випадки з особистого життя, що мають значимість для учасника чи групи, наприклад: розлука з батьками, туга за домівкою – для першокурсників, труднощі в адаптації). Завдяки обговоренню, курсанти одержують можливість звертатися до досвіду інших і аналізувати конкретні ситуації.

Способи аналізу конкретних ситуацій можуть бути наступні:

- 1) група розбивається на 2-3 підгрупи, кожна з яких вирішує задачу самостійно, потім думки підгруп зіштовхуються;

- 2) задану ситуацію кожний вирішує індивідуально. Ситуації можуть бути описані в вільний час, вдома і принесені в групу для обговорення.

Групові методи тренінгу мають свої особливості. Вони найбільш ефективні при формуванні навичок, вмінь та настанов майбутніх фахівців, чия професійна діяльність пов'язана із спілкуванням з людьми. Групова форма підвищує пізнавальну активність та працездатність всіх членів групи. Переваги групової форми полягають у наступному: груповий досвід протидіє відчуженості, допомагає вирішенню міжособистісних проблем, дає можливість одержання зворотного зв'язку та підтримки від людей із подібними проблемами. У групі людина може навчатися новим умінням, експериментувати з різноманітними стилями відношень серед рівних партнерів, може ідентифікувати себе з іншими. Взаємодія в групі створює напругу, що допомагає прояснити психологічні проблеми кожного, група полегшує процеси саморозкриття, самодослідження та самопізнання.

В результаті психолого-виховного впливу тренінгу в курсантів виробляються нові форми поведінки, відбуваються зміни в настановах, більш ефективною стає міжособистісна взаємодія, укріплюється групова згуртованість. Групова дискусія – спосіб організації спілкування учасників групи. У ході дискусії відбувається колективне зіставлення думок, оцінок, інформації з обговорюваної проблеми. Психологічна цінність дискусії для курсантів полягає в тому, що завдяки принципу зворотного зв'язку і майстерності

психолога кожний із учасників одержує можливість побачити, як по-різному можна підійти до рішення однієї і тієї ж проблеми, які різноманітні індивідуальні розходження людей у сприйнятті й інтерпретації тих самих ситуацій, спробувати побудувати різні моделі власної поведінки.

Як допоміжний метод роботи з курсантами можна використовувати проєктивне малювання. Достоїнствами проєктивного малювання є, по-перше — можливість діагностувати й інтерпретувати утруднення в спілкуванні, по-друге цей метод дозволяє працювати з почуттями, які курсант не усвідомлює по тим чи іншим причинам.

Теми малюнків підбираються відповідно пропонованій темі дискусії, щоб курсанти мали можливість виразити графічно чи малюнком свої почуття, думки, емоції. Існує два способи роботи з готовими малюнками: демонстрація всіх малюнків одночасно, перегляд і порівняння, знаходження спільними зусиллями загального і відмітного в змісті; розбір кожного малюнка окремо (він переходить з рук у руки, і учасники висловлюються про його психологічний зміст).

В процесі тренінгу необхідне постійне співвідношення реальної поведінки та результатів діяльності учасника з метою тренінгу й моделями ефективної поведінки курсантів. Це дає можливість регулювати їх поведінку, ведучим механізмом регуляції поведінки є зворотний зв'язок. Групова дискусія та психомалюнок дозволяють курсанту отримуючи зворотний зв'язок усвідомлювати дефіцит навичок, вмінь, власних стереотипів та замінити використовувані ним засоби діяльності новими, більш ефективними, коригувати свої знання, вміння, навички, емоції.

Застосування активних і різноманітних методів психотренінгової роботи з курсантами сприяє розвитку їхнього самопізнання і взаєморозуміння, що особливо важливо при організації професійного навчання працівників ОВС.

*Великий В.М. завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Херсонський юридичний інститут ХНУВС, кандидат педагогічних наук, доцент*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРЕНІНГІВ З ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО РОБОТИ З НАСЕЛЕННЯМ

Важливою умовою удосконалення тренінгових технологій є оцінка їх ефективності. Завдяки такій оцінці результатів можна визначити, наскільки виявився доцільним тренінг, чи була досягнута його мета, які завдання вирішені повністю або частково, якими є об'єктивні та суб'єктивні оцінки результатів, і якою мірою учасники опанували матеріал тренінгу. Аналіз результатів сприяє прийняттю обґрунтованих рішень щодо подальшої тематики та методів роботи, корегування підбору учасників.

Виходячи з власного досвіду проведення тренінгів та участі в них в якості учасника можна зробити кілька узагальнень стосовно оцінки ефективності тренінгів.

Оцінка повинна спрямовувати учасників на об'єктивне оцінювання тенденцій свого особистісного прогресу. Це, з одного боку, дозволяє їм упевнитися в корисності тренінгу, а з іншого — служить додатковим мо-

тивуючим фактором для підвищення ефективності їх подальшої професійної діяльності.

На жаль, як свідчить практика тренінгів, їх оцінка дуже часто обмежується лише критерієм цікавий-нецікавий. Аналіз результатів повинен виявляти не лише успіх або невдачі учасника тренінгу, але й ефективність діяльності самого тренера (впливи стилів спілкування, порівняльна ефективність різних методів роботи тощо).

Неправильним було б вважати, що у зв'язку з тим, що розроблювані тренінги взаємодії правоохоронців з населенням перш за все орієнтовані на формування певних соціальних і професійних установок і цінностей (а вони, як відомо, важко піддаються контролю), то й не варто говорити про визначення результатів тренінгу. Не може бути й аргументом щодо відмови від комплексної оцінки результатів тренінгу вплив великої кількості різного роду факторів – таких, як психологічні особливості учасників, їх освітній рівень, спрямування і завдання тренінгу, нечітка картина механізмів і причин ефектів, нестійкість і нетривалість досягнутих ефектів.

У зв'язку з наведеним важливо визначитися з критеріями і способами оцінки ефективності тренінгу.

Залежно від конкретних завдань і форм професійного тренінгу на учасників можуть здійснюватися різні впливи – зміни емоційних станів учасників, підвищення рівня їх знань, запуск процесів самопізнання та самооцінки, зміни відношень та поведінки тощо. У зв'язку з багатогранністю і багатоваріантністю можливих змін існує необхідність комплексної оцінки ефективності тренінгу:

- матеріальних фінансових і часових затрат тренера та учасників, їх співвідношення з досягнутим ефектом;

- широти формованих знань, вмінь та навичок, взаємозв'язку когнітивних і практичних складових поведінки;

- надійності та стабільності – тривалості незмінності досягнутого ефекту, що можливо визначити кількома, зокрема й відстроченими замірами проявів результатів;

- зовнішніх проявів – тих, які піддаються сторонньому спостереженню: емоційних станів, словесних мотивувань своїх дій (які можуть бути неусвідомлюваними і не відповідати реальним мотивам особи, адже вона може намагатися лише формально відповідати очікуванням тренера), згуртованістю учасників, що може виявлятися навіть візуально по тому, як сідають учасники, як намагаються допомогти один одному, знання, демонстровані вміння і навички тощо;

- внутрішніх проявів установок, відношень, ціннісних орієнтацій, які визначаються завдяки самоаналізові.

Крім якісних важливо виявляти й кількісні критерії оцінки результативності тренінгу. У своїх оцінках учасники повинні бути орієнтовані на об'єктивність, на уникнення намагань сподобатися тренеру, прикрашати успіхи свої та своїх товаришів.

Для оцінки ефективності тренінгу мають використовуватися різні підходи та технології. Це можуть бути:

діагностика тренером процесу заняття та його результатів;
 самодіагностика учасниками тренінгу та його результативності.
 Оцінки тренінгу може здійснюватися на основі:
 загального та поелементного аналізу ходу тренінгу, роботи тренера
 та учасників, досягнутих результатів;
 спеціальних стандартизованих шкал;
 експертних опитувальників;
 спостережень (як включених, так і опосередкованих);
 анкетувань;
 тестувань.

Як зазначалось, з метою оцінки тренінгу з числа його учасників можуть створюватися експертні комісії. Завданнями експертної комісії можуть бути:

- вислуховування;
- задавання уточнюючих питань;
- критична оцінка;
- прийняття рішень та пропозицій.

Експертній комісії можуть доручатися такі завдання:

- підсумувати результати тренінгу;
- визначити найбільш конструктивні пропозиції;
- здійснити колективну оцінку ходу та результатів тренінгу.

Загальний вигляд експертного листа може бути таким:

ЕКСПЕРТНИЙ ЛИСТ

оцінки параметрів тренінгу

(відзначити хрестиком обрану позначку на шкалі оцінки. Оцінки від “+ 3» – абсолютна висока оцінка до “- 3» – абсолютна низька негативна оцінка)

№ п/п	Параметри, які підлягають оцінці	Шкала оцінок						
		-3	-2	-1	0	+ 1	+ 2	+3
1	Актуальність теми тренінгу							
2	Наскільки доступними виявилися завдання?							
3	Наскільки змінилось ваше ставлення до піднятих на тренінгу проблем?							
4	Наскільки тренінг виявився інформативним?							
5	Рівень отриманих практичних навичок							
6	Організованість і методичне забезпечення							
7	Відповідність тренінгу сподіванням							
8	Зацікавленість та активність Ваших товаришів по тренінгу							

9	Зацікавленість та активність Ва- ша особиста							
10	Сприятливість обстановки прове- дінню тренінгу.							
11	Відчуття комфортності під час участі в тренінгу.							
12	Ефективність роботи тренера							

Додаткові аспекти оцінювання

Яким є Ваше загальне враження від тренінгу?

Висловіть одною фразою найважливіший момент тренінгу.

Які моменти тренінгу Вам особливо сподобалися, викликали інте-
рес, відповідали вашим переживанням?

Що корисного Ви винесли з тренінгу?

Які моменти тренінгу здалися Вам зайвими і не забезпечили очіку-
ваних результатів?

На яких питаннях з даної теми тренінгу варто у майбутньому акцен-
тувати увагу?

Чи варто в майбутньому проводити подібні тренінги?

На завершення зазначимо, що наявні часом захоплення педагогами певними новими, чи оригінальними методиками навчання мають перш за все сприяти оптимізації навчального процесу. Вони, з одного боку, повинні підвищувати якість професійної підготовки (відповідність установок фахівця запитам суспільства; високий рівень знань, вмінь, навичок; розвиненість професійно необхідних здібностей), а з іншого – полегшувати роботу як педагога, так і того, хто навчається. При цьому співвідношення оцінок ефективності тренінгу та затрачених на його проведення часових, психічних, фізичних та матеріальних ресурсів повинно бути орієнтиром для подальшого удосконалення технологій про-
фесійної підготовки правоохоронців.

Жданова І.В. доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМІТ ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент

Шиліна А.А. викладач кафедри загальної та прикладної психології та
педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

З психологічної точки зору суїцидальна поведінка може бути оха-
рактеризована як різновид реакцій поведінки людини в екстремальних
умовах. В то же час напруга та екстремальність є обов'язковими умова-
ми діяльності працівників ОВС. Тому, з метою підвищення ефективнос-
ті роботи з персоналом органів внутрішніх справ, зниження впливу не-
гативних наслідків діяльності у повсякденних та екстремальних умовах
Міністерством внутрішніх справ України розроблена Концепція психо-
профілактичної роботи в ОВС, яка передбачає вдосконалення системи
психологічного забезпечення та підвищення рівня надійності персоналу

ОВС. Особливо керівництво МВС України занепокоєне станом профілактичної роботи щодо попередження самогубств серед працівників ОВС. З метою вдосконалення профілактичної роботи, спрямованої на зведення до мінімуму кількості випадків загибелі і травматизму працівників органів та підрозділів внутрішніх справ, курсантів вищих навчальних закладів МВС України розробляються та призначаються (у першу чергу, для керівників усіх рівнів, працівників апаратів роботи з персоналом та фахівців структурних підрозділів служби психологічного забезпечення), методичні рекомендації по профілактиці самогубств серед працівників органів внутрішніх справ України.

Проблема діагностики та профілактики негативних проявів з боку персоналу ОВС є однією з найголовніших задач служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України. Про це свідчать конкретні завдання цієї служби, які регламентовано Наказом МВС України від 28.07.2004 №842:

- організація та проведення психопрофілактичної роботи з працівниками органів внутрішніх справ України;
- здійснення корекції психологічної напруженості, перевтоми та інших негативних психологічних станів;
- розслідування надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю та самоушкодженнями працівників органів внутрішніх справ України, у тому числі із самогубствами та інші.

Також з метою підвищення ефективності роботи з персоналом ОВС розроблено «Положення про групу посиленої психологічної уваги в органах внутрішніх справ України та навчальних закладах МВС України». Підставою до віднесення працівників ОВС до групи посиленої психологічної уваги (ГППУ) є: пресуїцидальна поведінка, висловлювання намірів покінчити життя самогубством або наявність в анамнезі суїцидальних спроб; наявність випадків психічних захворювань, алкоголізму чи суїцидальної поведінки серед близьких родичів. Працівники ОВС, яких віднесено до ГППУ, залежно від підстав зарахування умовно розподіляються за напрямками психопрофілактичної роботи (службовий, службово-дисциплінарний, сімейно-побутовий, соціально-психологічний, психологічний, психосоматичний). Так, до соціально-психологічного напрямку відноситься робота з особами, які мають труднощі у адаптації до умов служби, конфліктні стосунки з керівництвом та колегами по службі, виявляють відхилення в поведінці, зловживають алкоголем, схильні до азартних ігор, виявляють наміри покінчити життя самогубством, мають в минулому суїцидальні спроби або відомі випадки суїцидальної поведінки серед їхніх близьких родичів тощо.

Для організації ефективної превенції суїцидальної поведінки серед працівників ОВС необхідна ретельна робота практичного психолога в підрозділах ОВС та керівників відділень та підрозділів органів внутрішніх справ, основними задачами яких є виявлення психологічного стану працівника та попередження появ суїцидальних мотивів на початковому етапі. А для цього потрібно вдосконалювати, підвищувати ефективність

уже існуючих психодіагностичних та превентивних заходів, особливо заходів первинної психопрофілактики.

Як відомо, психопрофілактична робота в ОВС поділяється на три основних види: первинна, вторинна і третинна. Первинна психопрофілактична робота в ОВС спрямована на професійно-психологічний відбір й психологічний супровід службової діяльності, збереження і розвиток умов, які сприяють здоров'ю, збереженню життя працівника ОВС і попереджають несприятливий вплив соціального та природного середовища. Вторинна профілактика – це система лікувально-профілактичних заходів, які забезпечують раннє виявлення негативних змін у поведінці особистості, що дає можливість попередити їх подальший розвиток. Третинна психопрофілактика в ОВС – система заходів, спрямованих на соціально-медичну реабілітацію колишнього персоналу ОВС.

Особливо актуальною є задача ранньої психологічної діагностики суїцидальних проявів та психопрофілактики суїцидальної поведінки серед персоналу ОВС.

На сьогодні існує багато напрямків та шкіл суїцидології, в яких запропоновано різні методи діагностики та профілактики самогубства. Основною профілактики суїцидальної поведінки є суїцидальна превенція – запобігання суїциду, яке полягає у здатності визначити небезпеку реалізації суїцидальних дій на ранніх стадіях суїцидогенезу. Превенція на початковому етапі за відсутності суїцидальних проявів полягає у профілактичній, просвітницькій роботі, спрямованій на руйнуванні соціальних міфів та помилкових суджень про самогубство, якими мотивовано чимало суїцидів. Виявлення перших ознак суїцидальних спонукань вказує на необхідність превентивного психокорекційного втручання. До цих ознак належать суїцидальні сигнали або суїцидальні комунікації – характерні прояви суїцидальних намірів людини у міжособистісному спілкуванні. Найчастіше проявляються такі суїцидальні комунікації:

- за формою (вербальна, невербальна);
- за характером (пряма, непряма);
- за змістом – прояв афектів (почуттів провини або осуду), спроба пояснити свій вчинок, доручення близьким чи прохання до людей;
- за об'єктом – особа або група;
- за метою – крик про допомогу (благання про порятунок), вираження агресії (звинувачення інших, самозвинувачення).

Суїцидальний ризик підвищується, якщо кризовому стану й актуальному суїцидогенному конфлікту передували спроби самогубства, а також за наявності в анамнезі невротичних, особистісних розладів або депресивних станів, проявів безпорадності, безнадійності та соціальної ізоляції.

У працях видатних психіатрів, психотерапевтів, психологів, пропонуються різні та досить ефективні методи та засоби успішної профілактики самогубств. Профілактика суїцидальної поведінки охоплює різноманітні заходи, спрямовані на зниження рівня суїцидальної активності, зокрема на запобігання формуванню суїцидальних спонукань, вчинен-

ню суїцидальних дій і рецидивів. За змістом профілактичних заходів передбачають:

- психіатричні терапевтичні (медикаментозні й не медикаментозні);
- психологічні корекційні заходи, мета яких полягає у зміні особистісних установок щодо аутоагресивних проявів, підвищенні рівня психологічної захищеності, формуванні антисуїцидального бар'єру (активізації антисуїцидальних факторів особистості);
- соціальні заходи, зорієнтовані на зміну соціального статусу, соціально-економічних умов життя потенційних суїцидентів;
- інформаційно-навчальні заходи щодо поширення знань про особливості генезису і формування суїцидальної поведінки.

Найбільш розповсюдженими методами попередження суїцидів залишаються бесіди та консультування. Одним з завдань бесіди практичного психолога ОВС є індивідуальне знайомство з працівником міліції. Інформацію про працівника ОВС, яку цілеспрямовано одержує психолог, необхідно згодом доповнити і розширити за допомогою інших методів вивчення особистості правоохоронця. Основним завданням профілактичної бесіди є надання допомоги людині у вирішенні складних життєвих ситуацій. Приділяється увага залученню суїцидентів до психотерапевтичних груп для виконання психофізичних вправ, аутотренінгу та сеансів релаксації. Таким чином, у вирішенні проблеми профілактики самогубств, в тому числі і серед працівників ОВС помітні певні досягнення. При цьому потребують подальшої розробки заходи, які спрямовані на своєчасне попередження суїцидальних спроб серед працівників ОВС.

Одним з напрямків профілактики суїцидальної поведінки серед персоналу ОВС, на нашу думку, виступає формування негативного ставлення до самогубства. Як показало проведене нами дослідження, позитивне ставлення працівників ОВС до самогубства опосередковується наявністю деструктивних захисних механізмів; екстернальним типом локалізації контролю; низькою прогностичною компетентністю; недостатньо усвідомленим сенсом та метою життя; вибором непродуктивних стратегій поведінки поряд з відносно продуктивними; недостатнім прийняттям себе, інших людей, недостатнім емоційним комфортом. В той же час, дослідження показало, що негативне ставлення до суїцидів у працівників ОВС пов'язано з такими психологічними особливостями їх особистості як конструктивні механізми психологічного захисту та продуктивні копінг-стратегії; інтернальний тип контролю в різних сферах життя; розвинена прогностична компетентність; наявність сенсу життя, мети, прагнення до самореалізації; прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт, домінування та ескапізм. Тому, на нашу думку, цілеспрямований розвиток та формування негативного ставлення до суїцидів, з одного боку, та розвиток психологічних якостей у працівників ОВС, що опосередковують негативне ставлення до суїцидів, з другого боку, є актуальною задачею служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України. Це завдання може бути вирішено, насамперед, у процесі проведення психотренінгових занять практичними психологами ОВС.

Воробйова І.В. *ст. викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки ХНУВС, кандидат психологічних наук*

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ

Діяльність органів внутрішніх справ пов'язана з безліччю проблем, що викликані її специфікою. Органи внутрішніх справ виконують численні функції щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення безпеки дорожнього руху, захисту прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України. Охороняючи правопорядок, органам внутрішніх справ доводиться застосовувати запобіжні засоби, обмежувати окремі права особистості або тимчасово позбавляти їх, застосовувати примусові заходи. Саме тому діяльність працівників ОВС насичена різноманітними ситуаціями конфліктної взаємодії та агресивного, за своєю формою, спілкування.

Професійна взаємодія працівників міліції в умовах агресивного комунікативного середовища можлива як із правопорушниками, так і з законослухняними громадянами. Але, на практиці, на жаль, виявляється, що більшість працівників ОВС у своїй свідомості не розрізняють правопорушників та законослухняне населення. Це означає, що у кожному з громадян вони вбачають потенційного злочинця. Таке негативне та недовірливе ставлення до оточуючих з боку працівників правоохоронних органів, в свою чергу, спричиняє відповідну реакцію й у населення, що згодом стає неусвідомлюваним пусковим механізмом у конфліктах громадян із працівниками міліції.

Високий ступінь конфліктності міліціонерів у стосунках з населенням провокує певне ставлення громадян та виконує роль додаткового стимулу для неадекватно-агресивної поведінки працівників міліції. До таких поведінкових особливостей працівника міліції відносять:

- нетактовне поводження з громадянами – звернення на «ти», роздратована інтонація, неврахування віку громадян, образлива форма запитань;
- порушення службової етики – змішана форма одягу, зухвалий зовнішній вигляд, використання асоціального жаргону та ненормативної лексики;
- некваліфіковане проведення службових дій – затримання, вилучення доказів та речей без аргументованого пояснення причин, огляд та обшук без попередження, недбалість при оформленні документів;
- наявність стереотипів поведінки, що викликають роздратування, – міміка, жести, специфічні пози.

Необхідно зазначити, що саме через використання працівниками міліції специфічних (неустановчих) жестів та поз під час несення служби формується зовнішній, публічний аспект іміджу працівника міліції. Так,

стосовно працівників ППСМ було виявлено сім характерних поз та неусвідомлюваних (автоматичних) дій, які мають місце в контактах з громадянами під час виконання службових обов'язків: руки поза спиною; руки попереду, великі пальці закладені за ремінь; ліва рука лежить на рукояті кийка, права рука брязкає наручниками; обидві руки тримаються в кишенях брюк; поплескування кийком по долоні іншої руки; обертання наручників на пальцях рук; часте розстібування клапанів кобури, спеціальних засобів на поясному ремені. Такі дії мають досить загрозливий характер, викликають виражено агресивні емоції у населення і на неусвідомлюваному рівні спонукають до дистанціювання від працівників міліції або, навпаки, провокують відкриті конфлікти. Таким чином, недопрацювання у формуванні корпоративних засад функціонування системи МВС (виховання, підвищення освітнього, культурного та етичного рівнів працівників) негативно позначається на ставленні споживачів міліцейських послуг (пересічних громадян) до системи МВС у цілому.

Наведені факти певною мірою пояснюють той рівень конфліктності у стосунках із населенням, котрий самі працівники міліції вважають надмірним і виділяють як окремий стресовий фактор службової діяльності. Високий рівень конфліктності обумовлює й та обставина, що практично вся діяльність органів внутрішніх справ пов'язана із злочинними діями або порушенням норм і правил громадської поведінки, через що процес спілкування міліції з населенням нерідко має певні елементи екстремальності. Але навіть при негативному ставленні громадян до міліціонера останній повинен будувати спілкування таким чином, щоб нормалізувати стосунки з оточуючими, встановити необхідний рівень порозуміння та виконати свій службовий обов'язок. Отже, працівник міліції завжди має бути прикладом високої культури, поведінки і дисципліни, шанобливого ставлення до громадян, дотримуватися з кожним своїм вчинком і словом зміцнення авторитету, підвищення престижу міліції України та поваги до неї з боку громадян.

Працівник ОВС повсякчас повинен піклуватися про свій імідж, робити все для того, щоб громадяни відчували його компетентність, об'єктивність, доброзичливість, психологічний такт, чуйність, інтерес до людей, здатність швидко орієнтуватися в різних проблемних ситуаціях та розв'язувати їх. Адже, готовність до гармонійних взаємовідносин з оточуючими, вміння прогнозувати, попереджати та розв'язувати протиріччя, що виникли у процесі виконання службових обов'язків, – все це є важливим чинником у формування іміджу міліціонера та системи МВС взагалі, а також основним критерієм у досягненні успіху в професійній діяльності.

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА МВС

Підготовка співробітників ОВС до екстремальних ситуацій

Проблемі підготовки співробітників ОВС до екстремальних ситуацій присвячено багато публікацій, тому зупинюсь на аспекті психологічної готовності до надзвичайних і деформуючих людину подій. Зазвичай складно заздалегідь підготуватись до подібних ситуацій, але в науковій психології є чималий досвід формування відповідних установок, поведінкових схем дій, сугестивних програм і само програмування особистості. Але, як на наш погляд, найбільш цікавим і плідним є створення такого елемента професійного світогляду, який би (за В. Франклом) формував адекватне ставлення до екстремальних ситуацій. Тобто, мова йде про професійне усвідомлення екстремальних ситуацій як звичайних, в певному розумінні стандартних подій професійної діяльності. Таке ставлення примушує діяти співробітника ОВС спокійно і розумно, без зайвої метушні та, як на наш погляд, є цілком природним аспектом дій професіонала.

З позиції логотерапії Віктора Франка формування відповідного ставлення до екстремальних ситуацій цілком можливо, хоча й потребує певних змін у світогляді співробітників ОВС. Але робота методами тільки логотерапії, як на наш погляд, може виявитись довготривалою і не завжди успішною (складно змінювати світоглядні позиції і стереотипи дорослих людей). Саме тому більш вірогідний комбінований підхід – поєднання логотерапії з методиками психосинтезу (робота з субособистостями, аналіз змін особистості стосовно наміченої ідеальної моделі розвитку). При цьому дуже плідною є логотерапевтична праця з індивідуальною історією особистості, встановлення та відновлення зв'язків між ключовими моментами цієї історії життя людини, переосмислення особистістю зламних епізодів, своїх докорінних оцінок буття. Логотерапевтичний діалог також допомагає виявити позиції конфронтації та несумісності з людьми чи подіями/ об'єктами, проаналізувати та змінити своє ставлення до них, виявити сенси подій, розширити внутрішній досвід.

Але докорінна зміна ставлення до реальної складної ситуації можлива за умови усвідомлення власних змін у світобаченні та сприйнятті життя. Саме тому корисно працювати «методом зрізів», притаманному психосинтезу. Тобто, покроково:

1) спочатку індивід усвідомлює наявний аспект свого ставлення та світобачення і поведінки до певних ситуацій;

2) формується ідеальна модель поведінки, ставлення та сприймання відповідних подій і ситуацій та (на основі цієї моделі) створюється модель «першого кроку» – потрібних початкових змін у психіці та поведінці індивіду;

3) за рахунок взаємодії особистості і психолога досягається рівень моделі «першого кроку»; людина у логотерапевтичному діалозі усвідомлює своє досягнення;

4) створюється (сумісними зусиллями психолога та співробітника ОВС) модель «другого кроку»;

5) усвідомлення наступного досягнення;

В залежності від складності програми розвитку таких «кроків» може бути від двох до п'яти (більше робити нерозумно, на наш погляд,) і в кінці процедур ми виходимо на відповідність установок та переконань, відповідних створеної «ідеальній» моделі.

Ставлення співробітника ОВС до екстремальної ситуації як до «упереджено відпрацьованої» запропонованими нами заходами створює нове ставлення – більш помірковане та спокійне ставлення професіонала, де реальна ситуація розглядається з позицій розрашування подій та вражень на компоненти. Відтак змінюється і поведінка: 1) негативні комплекси враження, які є стресогенними факторами, ослаблюються через «проробку» розумом ситуації, зменшення емоційного «викиду», відсутність стану «нерозуміння»;

2) виявлення сенсу і внутрішнього плану (ідеї) події призводить до адекватних ситуації над ситуативних дій (в першу чергу це перебирання «на себе» ініціативи дій);

3) і, як наслідок вищезгаданого, трансформація екстремальної ситуації в контрольовану подію.

Проблема професійного вигорання з позицій недоліку перцептивних вражень

Професійне вигорання – доволі відоме явище. Особливо воно поширене серед представників ризикованих професій, до яких належать і співробітники ОВС. Саме тому дане питання є актуальним. З свого боку пропонуємо розглянути його під кутом когнітивістського підходу психології. І ось чому:

1) МВС в певному сенсі закрита система і це цілком природно, але всі закриті системи постійно потребують як нової інформації, так і нових людей та способів співпраці (інакше – застій);

2) Вузька спеціалізація професіоналів на тлі ненормованої робочої доби породжує «звуження» життєвих інтересів і прагнень;

3) Боротьба і примушене співіснування зі злочинним світом та інфернальними тенденціями суспільства створює у співробітників ОВС враження принципової невіршуваності системи протиріч між людиною та суспільством, суспільством і злочинним світом;

4) Проблеми особистого плану (сімейні в першу чергу) через постійну включеність у справи служби і брак часу, індивідуальних ресурсів.

Головним, на наш погляд, стає злам професійних установок і байдужість як результат нестачі позитивного культурного середовища (одним з основних компонентів якого є відповідна інформація «про життя», особливо про життя найближчого оточення). Саме це спричиняє

«культурне занедбання» співробітника, розлад його сімейного життя, особистого розвитку.

Брак вільного часу співробітника ОВС складно сьогодні чимось компенсувати, але підготувати і провести програму інтенсивного культурологічного впливу, впровадження коротких, але активних за формою відпусток (3-5 діб) можливо і навіть необхідно. В той же час слід активізувати роботу психологічної служби у напрямку впровадження сімейних цінностей, виявленню відповідних конфліктів, складних та кризових ситуацій. І тут знову на перший план виступає інформація – знання і вміння добре, у злагоді, жити з людьми; подолання хронічної як для міліціантів недовіри.

Бойко С.М. викладач кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ПРАВООХОРОНЦЯМИ УКРАЇНИ

В Україні, як і в інших країнах, важливу роль у зниженні соціальної напруженості, використанні мирних засобів та методів розв'язання конфліктів, попередженні їхнього кримінального розвитку відіграють правоохоронні органи. Зокрема, здійснення профілактичних заходів щодо насильства в сім'ї покладено державою переважно на служби дільничних інспекторів міліції, служби кримінальної міліції у справах неповнолітніх, куди у більшості випадків звертаються потерпілі від насильства в сім'ї. Робота цих служб головним чином орієнтована на виявлення фактів насильства в сім'ї й покарання тих, хто його скоює, інші ж установи (кризові центри й центри медико-соціальної реабілітації) займаються усуненням наслідків уже вчиненого насильства. Отже, сама проблема насильства в сім'ї вирішується переважно як ліквідація наслідків насильства.

Проте, серед повноважень працівників служби дільничних інспекторів міліції, визначених ч. 6 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», є такі, як вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяють актуалізації насильства в сім'ї; проведення виховної та попереджувальної роботи з особами, схильними до вчинення насильства в сім'ї; відвідування сімей, в яких зафіксоване насильство, за місцем їх проживання та проведення з ними профілактичної роботи.

Також, в Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї зазначено, що «органи внутрішніх справ, крім широкого кола своїх завдань, повинні виявляти причини й умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживати заходів щодо їх усунення; надавати консультації з питань попередження насильства в сім'ї громадянам, установам та організаціям; брати участь у проведенні різних заходів, спрямованих на запобігання насильству в сім'ї».

Але, як свідчать результати нашого дослідження, підготовка, що необхідна правоохоронцям для здійснення такої роботи, з ними не проводиться.

Проблематики насильства в сім'ї торкаються у своїх роботах багато вітчизняних та зарубіжних вчених різних галузей наук. Серед них Л. Берковець, О. Беседін, І. Бех, О. Бойко, Л. Герасіна, Ф. Думко, А. Зайцев, В. Закірова, А. Ковальов, О. Кочемірська, А. Огурцов, О. Орлов, Н. Опухова, Г. Паттерсон, Є. Скаунов, М. Страус, І. Трубавіна, В. Туликов, І. Хозраткулова, Т. Шипунова та інші дослідники.

Але недостатньо розробленими залишилися питання, пов'язані із профілактикою насильства в сім'ї, зокрема питання, щодо формування готовності курсантів, як майбутніх правоохоронців, до роботи з попередження насильства в сім'ї.

Специфіка діяльності міліції з населенням, зокрема робота щодо попередження насильства в сім'ї, вимагає здійснення професійно-педагогічної функції, а відповідно, й професійно-педагогічної підготовки майбутніх працівників ОВС, яку, на наш погляд, необхідно починати з курсантів відповідних факультетів (спеціальностей та спеціалізацій) вищих навчальних закладів системи МВС.

Робота з попередження насильства в сім'ї – це професійно-педагогічна, профілактична діяльність, що спрямована на взаємодію правоохоронців з населенням заздалегідь (наперед) вжитими заходами не допустити насильства в сім'ї. А, отже, правоохоронці, зокрема дільничні інспектори міліції та працівники кримінальної служби у справах неповнолітніх, здійснюючи протидію насильству в сім'ї, повинні володіти необхідними знаннями та вміннями.

Профілактична діяльність є одним із напрямків діяльності дільничного інспектора міліції. Профілактична діяльність здійснюється у двох формах: загальнонопереджувальна та індивідуально – профілактична.

У довіднику дільничного інспектора надається пояснення цих форм. Так, **загальнонопереджувальна діяльність** дільничного інспектора міліції полягає в «систематичному виявленні і аналізі причин та умов правопорушень, розробці і вживанні заходів щодо їх локалізації, нейтралізації та усунення, зокрема *проводити виступи перед населенням, у навчальних закладах з бесідами та лекціями* з різних правових питань. (Прим. курсив – автора статті). Індивідуально – профілактична діяльність дільничного інспектора міліції полягає у проведенні роботи на закріпленій за ним території з особами, схильними до правопорушень».

Отже, загальнонопереджувальна діяльність і є за своєю суттю первинною профілактикою. А індивідуально – профілактична діяльність за своєю суттю може бути вторинною або третинною профілактикою.

Як відомо, ефективність виконання кожної діяльності, у тому числі і правоохоронної, у більшій мірі залежить від рівня володіння суб'єктом способами її виконання. В основі пошуку (або освоєння способу) лежить практика, яка на підставі багаторазового виконання певних дій створює необхідні умови для його засвоєння та «зміцнення». Засвоєні та зміцнені на основі практичної діяльності способи дій, у вітчизняній психолого-педагогічній науці визначають як навички. Однією із характерних рис навичок є певний рівень автоматизму, тобто вони дають можливість не усвідомлювати кожну окрему операцію.

У формуванні професійних умінь до роботи з попередження насильства в сім'ї ми виходили із діяльнісного підходу, сутність якого полягає в тому, що знання, уміння та навички формуються у процесі професійної діяльності.

ті, у яку включена людина, а отже, професійні якості курсантів будуть ефективніше формуватися в їх активній професійній діяльності. Тому ми вважаємо доцільним залучати курсантів до практичної діяльності, зокрема до роботи з попередження насильства в сім'ї, під час виробничої практики. Таким чином, включення курсантів у розв'язання завдань професійної діяльності та спілкування безпосередньо з населенням в реальних ситуаціях приведе до формування у них професійних умінь на більш високому рівні.

Ми вирішили перевірити дане твердження у ході експерименту. Спочатку курсантам експериментальних груп Е₁ та Е₂ було проведено спецкурс, який включав у себе лекційні, семінарські та практичні заняття з означеної тематики, застосовувались елементи тренінгу для формування певних якостей особистості майбутнього правоохоронця, після чого курсанти групи Е₂ мали змогу закріпити отримані знання й уміння на практиці.

Враховуючи те, що було зазначено у довіднику дільничного інспектора міліції («...проводити виступи перед населенням, у навчальних закладах з бесідами та лекціями з різних правових питань»), нами було організовано здійснення курсантами групи Е₂ первинної профілактики щодо попередження насильства в сім'ї з учнями старших класів деяких шкіл.

Оскільки готовність до роботи з попередження насильства в сім'ї ми перевіряємо через обсяг знань курсантів з означеної теми та рівень їхніх вмінь, то отримані результати нами відображено у відповідних таблицях 1 та 2.

Зрізи було зроблено на початку та в кінці експерименту. За початкові результати у даних таблицях взято кінцеві показники, що були одержані курсантами після проведення з ними спецкурсу та елементів тренінгу.

Таблиця 1.

Обсяг знань курантів з проблеми попередження насильства в сім'ї до та після проведення практичної діяльності з населенням

Група	Етапи експерименту / приріст	Розподіл курсантів за рівнями обсягу знань, кількість осіб/%							
		Нульовий (0–5 балів)		Низький (6–9 балів)		Середній (10–14 балів)		Високий (15–19 балів)	
		чол	%	чол	%	чол	%	чол	%
Е ₁ (77 чол)	Початок	0	0	17	22,1	29	37,7	31	40,2
	Кінець	0	0	10	13,0	35	45,4	32	41,6
	<i>Приріст</i>	0		-9,1		+7,7		+1,4	
Е ₂ (116 чол)	Початок	0	0	29	25,0	45	38,8	42	36,2
	Кінець	0	0	6	5,2	43	37,1	67	57,7
	<i>Приріст</i>	0		-19,8		-1,7		+21,5	
К (103 чол)	Початок	15	14,6	57	55,3	23	22,3	8	7,8
	Кінець	14	13,6	51	49,5	29	28,2	9	8,7
	<i>Приріст</i>	-1,0		-5,8		+5,9		+1,1	

Як видно із таблиці 1, початкові показники обсягу знань курсантів експериментальних груп майже не відрізнялись одна від одної, що відображено у відсотковому співвідношенні. Лише на високому рівні курсанти групи Е₁

мали на 4% кращі показники, ніж курсанти групи Е₂. Але після здійснення курсантами групи Е₂ профілактичної діяльності з учнями старших класів шкіль, кінцеві показники в цій групі стали більш якісними та вищими, ніж у курсантів групи Е₁, які не здійснювала таку роботу. А саме, приріст на високому рівні в групі Е₂ складає +21,5 %, проте у групі Е₁ він збільшився лише на 1,4%.

При порівнянні показників курсантів експериментальних груп з контрольною, в якій не відбувався формувальний експеримент, бачимо, що результати обсягу знань з проблеми попередження насильства в сім'ї у групі К є дуже низькими. У цій групі на нульовому рівні в кінці експерименту залишаються 13,6% курсантів, а на високому рівні знаходяться лише 8,7% курсантів.

Достовірність відмінностей між двома розподіленнями ми перевіряли за допомогою критерія Пірсона – χ^2 , де з'ясували достовірність цих відмінностей, оскільки $\chi^2_{\text{емп}}$ перевищує $\chi^2_{0,01}$.

Таблиця 2.

Визначення рівня умінь курсантів до роботи з попередження насильства в сім'ї до та після проведення ними практичної діяльності з населенням

Група	Етапи експерименту / приріст	Рівні							
		Нульовий		Низький (завд. № 1)		Середній (завд. № 2)		Високий (завд. № 3)	
		чол	%	чол	%	чол	%	чол	%
Е ₁ (77 чол)	Початок	0	0	24	31,2	34	44,1	19	24,7
	Кінець	0	0	19	24,7	35	45,4	23	29,9
	Приріст	0		-6,5		+1,3		+5,2	
Е ₂ (116 чол)	Початок	0	0	34	29,3	59	50,9	23	19,8
	Кінець	0	0	11	9,5	51	44,0	54	46,5
	Приріст	0		-19,8		-6,9		+26,7	
К (103 чол)	Початок	35	34,0	38	36,9	25	24,3	5	4,8
	Кінець	35	34,0	34	33,0	29	28,2	5	4,8
	Приріст	0		-3,9		+3,9		0	

Із таблиці 2 бачимо, що рівень умінь курсантів до роботи з попередження насильства в сім'ї на початку експерименту, також, як і обсяг знань, не мав значних відмінностей в експериментальних групах. Проте після практичної діяльності курсантів групи Е₂ з населенням ці відмінності відбулися. Так, приріст на високому рівні у групі Е₂ складає +26,7%, на відміну від +5,2% у групі Е₁. Показник на низькому рівні також значно зменшився у групі Е₂ у порівнянні із групою Е₁.

У контрольній групі курсантів, де не проводився формувальний експеримент, на нульовому рівні умінь знаходяться 34,0% курсантів, а з високим рівнем завдань, як і на початковому етапі експерименту, вপরались лише 4,8 % курсантів цієї групи.

Отже, виходячи із отриманих результатів, ми можемо стверджувати, що практична діяльність з населенням у підготовці курсантів до роботи з попередження насильства в сім'ї має позитивний вплив та значно покращує показники обсягу знань та рівня умінь курсантів, як майбутніх правоохоронців, до здійснення означеної роботи.

ПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ПРАКТИЧНИМ ПСИХОЛОГОМ ТА ПІДРОЗДІЛАМИ ПО РОБОТІ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ

Підвищення вимог до ефективної діяльності міліції в умовах реформування правоохоронних органів, становлення та розвиток відомчої системи освіти, в рамках інтеграції загальнодержавної системи освіти в Болонський процес, зумовило необхідність напрацювання нових підходів до виховання нового покоління фахівців для органів внутрішніх справ, спроможних професійно відповідати на виклики часу, утверджувати принципи законності, демократизму, відданості справі, захисту національних інтересів, безпеки особи, суспільства і держави.

Одним із напрямків реалізації особистісно-зорієнтованого підходу є психологічне забезпечення курсантів ВНЗ системи МВС в процесі навчально-виховного процесу. Зазначений підхід є одночасним розгортанням процесів виховання і самовиховання, що є одним із провідних факторів у формуванні творчого, відповідального громадянина, спроможного самостійно приймати компетентні рішення й вміло будувати свою професійну кар'єру. На зміну авторитарній педагогіці йде педагогіка співробітництва, педагогіка толерантності, де викладач, психолог, вихователь, керівник курсу та інші спеціалісти – це суб'єкти професійної взаємодії, а курсант – суб'єкт, здатний до саморозвитку, самоактуалізації, самоствердження. Значення та необхідність рішення проблеми індивідуального підходу в навчально-виховному процесі визнається багатьма авторами (О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, Л.Ф. Обухова та ін.) Загальноприйнятним є те, що індивідуальність – це сукупність неповторно своєрідних рис та особливостей людини, що мають, в залежності від детермінації, як змістовні так і формально-динамічні характеристики. Формуючі у майбутніх правозахисників професійнозначущі якості необхідно якомога ширше використовувати індивідуально диференційований підхід з урахуванням вікових, типологічних особливостей, інтересів та можливостей курсанта. Проведення індивідуальної роботи передбачає систему виховних та психопрофілактичних заходів, які здійснюються з урахуванням індивідуальних особливостей курсанта і спрямовані на формування у нього необхідних умінь і навичок, високих особистісних та професійних якостей.

Метою даної статті є спроба висвітлити проблему організації професійної взаємодії між службою психологічного забезпечення (далі – практичний психолог) та викладачами, вихователями, керівниками курсів (далі – підрозділи по роботі з особовим складом). Розробка та вирішення цієї проблеми може сприяти розвитку професійної компетентності психологів, викладачів, керівників курсів, вихователів, підвищити ефективність їх роботи в цілому та упроваджувати особистісно-зорієнтований підхід в навчально-виховний процес курсанта.

Сьогодення потребує від викладачів уміння не просто давати знання курсантам, а навчати їх способам самостійного пошуку та аналізу інформації, керівникам курсів не просто вимагати знання та дотримання статутів, а формувати у курсантів мотивацію до несення служби. А це можливо в тому випадку, коли викладачі, керівники курсів, вихователі мають цілісне уявлення про всі індивідуальні особливості особистості курсанта на різних вікових етапах його розвитку.

Проблема професійної взаємодії між практичним психологом та викладачем вже висвітлювалася неодноразово, зокрема такими авторами як В.І. Московець, А.П. Москаленко та Д.О. Кобзін. На їхню думку викладач у вищому навчальному закладі є досить самостійною фігурою, яка має певний статус і найчастіше не потребує психологічної допомоги, або консультації. Однак, така точка зору є помилковою. Викладач потребує допомоги як в методичному плані, так і в ролі клієнта кабінету психолога.

Аналіз наукової літератури з проблеми професійної взаємодії допомагає виділити головні його характеристики. Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість та зв'язок.

Розрізняють наступні процеси взаємодії: міжособисту, групову, психофізичну взаємодію, взаємодію аналізаторів (В.В. Давидов, А.В. Запорожець, Б.Ф. Ломов, С.Ю. Головін) та види взаємодії: співпрацю, конкуренцію, конфлікт. Важливо зазначити, що ці види не лише взаємодія двох особистостей, вони відбуваються й між частинами групи, й між цілими групами. Особливістю взаємодії є причина обумовленість. «Кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасно зворотнього впливу протилежної сторони, що обумовлює розвиток об'єктів та їх структур».

Співпраця (кооперація) – це коли просування кожного з партнерів до своєї мети, сприяє або хоча б не перешкоджає реалізації мети останніх. Характеризується об'єднанням зусиль учасників для досягнення сумісної мети при одночасному розподілі між ними функцій, ролей та обов'язків.

Суперництво (конкуренція) – це коли досягнення мети одним із взаємодіючих перешкоджає або виключає досягненню мети інших учасників. Зазвичай відрізняється сильною персональною залученістю, активізацією суб'єкта дії, частковою деперсоналізацією уявлень про «суперника».

Конфлікт – зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії. Щоб конфлікт почав розвиватися необхідний інцидент, коли одна із сторін починає діяти й при цьому заземляє інтереси іншої сторони.

В системі відомчої освіти присутні всі три види міжособистісної взаємодії. Зазвичай професійна взаємодія психолога з викладачем чи вихователем представлена як суперництво, а не співпраця, тому вирішення проблеми організації професійної взаємодії як кооперації прак-

тичних психологів з викладачами має виключно важливе значення і є однією з умов реалізації «принципів індивідуального підходу».

Взаємодія спеціалістів в навчально-виховному процесі розглядається в роботах Ю.К. Бабанського, М.Н. Данилова, Є.Д. Божовича, Л.В. Занкова, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова (теорія розвиваючого навчання), І.С. Якіманська (особистісно-орієнтований підхід), В.П. Зінченко (психологічна педагогіка) та ін. Всі вони акцентували увагу на тому, що успіх навчальної діяльності, в якій той хто навчається є суб'єктом навчання, визначається взаємодією психологів з викладачами. У взаємодії відбувається й взаємонавчання. І.В. Вачков в своїх роботах розглядає обумовленість об'єктивними причинами питання взаємодії психолога з викладачем. Зокрема він зазначає, що психолог не в змозі виконувати всю необхідну психологічну роботу в процесі навчання; розвиток того, хто навчається неможливий без змін системи взаємовідносин в яких він знаходиться; взаємодія психолога й викладача підвищує їх професійну компетентність.

В довідковій літературі зазначається, що взаємодія – це взаємний зв'язок явищ, взаємна підтримка, узгоджені дії при виконанні будь-яких завдань. Взаємодія за змістом означає допомогу, підтримку, зв'язок, обумовленість, відносини, інтерес, зацікавленість, користь, обов'язки, довіру, поступливість, послуги, домовленість, повагу і таке інше. Зміст взаємодії як суперництва розкривається за допомогою таких понять як образа, докір, претензії, звинувачення, нападки, зневага, ворожість, недовіра та інше.

Ми розглядаємо взаємодію як співпрацю, підтримку, включеність та участь в єдиному процесі співпраці. Служба практичної психології здійснює психологічне супроводження навчально-виховного процесу ВНЗ й однією з пріоритетних моделей розвитку її діяльності може бути модель, що в своїй основі має участь, включеність, психологічна освіта, профілактика та діагностика своєї практики.

Аналізуючи досвід роботи служби психологічного забезпечення з питань психопрофілактики та індивідуально виховної роботи ми бачимо, що значний вплив на своєрідність та результативність навчальної діяльності курсантів має процес виховного та профілактичного впливу на особистий склад, метою якого є виховання підготовленого, висококваліфікованого, дисциплінованого працівника, який може стійко переносити навантаження, психологічні стреси, долати труднощі служби.

Наявність розгалуженої структури керівних органів у вищих навчальних закладах системи МВС потребує організації їх правильної взаємодії, координації їх роботи та ефективного виконання кожним з цих органів своїх специфічних функцій. Все це обумовило необхідність визначення основних принципів професійної взаємодії, а саме:

- координація, узгодження та ділова співпраця всіх керівних органів ВНЗ щодо планування майбутньої роботи, визначення її головних задач та їх ефективного рішення;

- демократизм, відкритість та прозорість у здійсненні усіма посадовими особами ВНЗ своїх керівних функцій;
- особиста відповідальність всіх керівників ВНЗ за якісне та своєчасне виконання своїх посадових обов'язків;
- вміння виділяти головні проблеми в роботі та концентрувати зусилля трудового колективу на їх рішення;
- підтримка оптимального соціально-психологічного клімату в трудових та курсантських колективах ВНЗ, що має за основу високу відповідальність, творчу ініціативу, принциповість та свідоме відношення кожного члена колективу до роботи;
- тактовний та регулярно здійснюваний контроль за виконанням нормативно-правових актів МВС України та наказів, розпоряджень ректора ВНЗ;
- заохочення особового складу ВНЗ за організацію й підвищення якості навчально-виховної роботи.

Уміння взаємодіяти, не підміняючи один одного, створюючи ситуацію вільного розвитку індивідуальності, психологи, викладачі, керівники курсів та вихователі демонструють свою психологічну компетентність.

Взаємодія усіх підрозділів роботи з особовим складом дають можливість:

- психологам та викладачам здійснювати сумісну діагностичну, прогностичну та аналітичну діяльність;
- психологу на основі діагностичної діяльності дати викладачу, керівнику курсу науково обґрунтовану інформацію про індивідуальні психологічні особливості курсанта та особливості взаємодії з ним;
- викладачу, керівнику курсу дати психологу, вихователю інформацію про особливості поведінки курсанта на заняттях, під час несення служби і т.ін.

Механізм професійної взаємодії практичного психолога з підрозділами по роботі з особовим складом дозволяє усунути труднощі, що виникають під час вивчення та обліку індивідуальних особливостей курсантів; сприяє покращенню виховної та психопрофілактичної роботи з особовим складом; активізує процес забезпечення психологічного благополуччя курсанта та реалізує особистісно-зорієнтований підхід в навчально-виховному процесі.

Левандовська М.Б. викладач кафедри психології та педагогіки
 Севастопольського Економіко-гуманітарного інституту
 Таврицького національного університету ім. В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ЖІНОК-ПРАЦІВНИКІВ ОВС

На сьогодні в органах внутрішніх справ немає служби, де б не працювали жінки. Слідство, карний розшук, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, експертно-криміналістична служба та інші – жінки несуть службу в різних підрозділах – від чергових частин райвідділів до

Центрального апарату МВС. Міжнародним досвідом доведено: за умови однакової підготовки жінки так само ефективно виконують свої обов'язки, як і чоловіки.

Разом з цим, дослідження відношення жінок-працівників ОВС до себе, як до професіонала та особистості виявляє певні особливості.

Так, рівень задоволення роботою у жінок-працівників ОВС значно нижчий, порівняно з чоловіками. Жінки також вважають, що виконувана ними робота є менш корисною, за усіма показниками стосунків з начальством жінки продемонстрували гірші показники.

Працівники міліції жіночої статі більш критично ставляться до свого керівництва, зокрема нижче оцінюють відповідність керівника посаді. До жінок керівництво застосовує суворіші методи роботи, ніж до чоловіків. Жінки менш задоволені стилем керівництва, ніж чоловіки, вони критичніше ставляться до оцінки лідерських якостей як свого безпосереднього керівника, так і керівника підрозділу. Жінки-міліціонери найбільше страждають від грубості і недоброчисливості, неувважності і неповаги до них, необ'єктивності та формалізму.

Отже, значна частина жінок-працівників ОВС досить скептично ставиться до особистих перспектив кар'єрного росту, до власного професіоналізму, нарешті, до себе як до професіоналу.

Чим обумовлюється виявлене протиріччя між об'єктивними високими показниками ефективної професійної діяльності та суб'єктивним негативним оцінюванням власної професійної ефективності у жінок-працівників ОВС?

На нашу думку, відповідь на це питання треба шукати у площині гендерної психології, в контексті вивчення проблеми реалізації жінками власної гендерної ідентичності.

Відомо, що за останні роки в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які регламентують гендерну політику. Верховною Радою України прийнято «Декларацію про загальні засади державної політики стосовно сім'ї і жінок» (1999 р.). Урядом затверджено Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки (2001 р.). У 2004 році проведено Парламентські слухання «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи».

З метою надання державних гарантій у забезпеченні рівності та ефективності державної політики Верховна Рада України 8 вересня 2005 року прийняла Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», яким вперше в Україні визнано і закріплено такі дефініції, як рівні права жінок і чоловіків, рівні можливості жінок і чоловіків, дискримінація за ознакою статі, гендерна рівність, гендерна правова експертиза, сексуальні домагання.

Серед цих важливих проблем можна відзначити тему гендерних стереотипів та безпосередньо пов'язану з нею проблему реалізації гендерної ідентичності особистості.

Особливості гендерних стереотипів досліджуються у різних науках – психології, філософії, культурології, соціології та ін. Більшість вчених (Г.Н. Брант, Дж. Батлер, Д.В. Воронцов, І.О. Жеребкіна, О.О. Здравомислова, О.Ю. Мещеркіна, С.О. Орлянський, І.М. Тартаковська, І.С. Кон, С. Ушакін, О.Р. Ярська-Смірнова, І.С. Клєцина, Л.В. Пушкар'єв та ін.) зазначають, що дослідження спрямовані, з одного боку, на зниження поляризації та «нерівності» у стосунках чоловіків та жінок у правових, соціальних, культурних та психологічних аспектах, а, з іншого, на збереження індивідуальності, нетиповості, знаковості кожної особистості та розвиток толерантності, як на особистісному, так і на міжособистісному рівні.

Разом з цим, слід підкреслити, що всі рівні гендерної проблематики відображаються у площині психологічних станів і переживань особистості. І якщо жорстка біполярна модель «чоловіче - чоловікам», а «жіноче – жінкам» у світовому і українському суспільстві розширюється, то цей процес у першу чергу відображається на самій особистості (її цінностях, потребах, моделі поведінки), яка поширює або підтверджує власні гендерні пріоритети.

Криза реалізації гендерної ідентичності особистості розглядається як порушення узгодженості внутрішніх компонентів гендерної ідентичності (гендерних уявлень, гендерної самооцінки, гендерних планів та структури поведінки) а також внутрішніх складових гендерної ідентичності із зовнішніми гендерними просторами (гендерні стереотипи і еталони, гендерна тілесність, гендерні ролі).

Таке складне порушення узгодженості у гендерній ідентичності особистості ускладнює реалізацію базових потреб особистості і виявляється у неможливості реалізації особистістю найважливіших смислів: досягнення внутрішньої узгодженості, самореалізації та зовнішнього підтвердження гендерної ідентичності.

Гендерні стереотипи як системоутворюючий елемент гендерної культури визначають зміст всіх інших елементів гендерної культури, об'єднуючи їх в єдину схему як систему уявлень про чоловіка і жінку. За допомогою стереотипів суспільство організовує і структурує інформацію про найкращий тип статевої поведінки. Ця інформація закріплюється в гендерних ролях як очікувана суспільством статева поведінка. Спрощеність, схематичність, некритичність та емоційне забарвлення стереотипів надають їм особливої діючої сили і одночасно – консервативності у трансляції гендерних схем із покоління в покоління.

Кісь О. визначає, що в сучасному українському суспільстві існують основні типи жіночих гендерних ролей: Берегиня, Барбі, Ділова жінка.

Головна смислова домінанта образу Берегині – абсолютизація жіночих репродуктивних функцій. Іншою невід'ємною складовою образу Берегині є роль господині дому, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища. Важливість цієї складової настільки значуща, що деякі дослідники схильні виділяти окремий тип жіночої ідентичності – домогосподарка. Значна привабливість ролі домогосподарки для звичайних жінок на

пострадянських теренах зумовлена рядом чинників, серед яких виділяють насамперед соціально-психологічні та економічні. З одного боку, прийняття її було природною реакцією на зменшення державного контролю над приватною сферою (що було неодмінним атрибутом радянської системи) та, водночас, зростанням психологічно-рекреаційної ролі сім'ї як малої соціальної групи в умовах соціально-економічної кризи. З іншого боку, скорочення робочих місць та посилення конкуренції на ринку праці спричинило стрімке витіснення жінок зі сфери економічної активності у приватну сферу, що, вкупі із зростанням соціально-економічної ролі сім'ї щодо розв'язання тих проблем, якими раніше значною мірою опікувалася держава (догляд дітей і людей похилого віку), зробили присутність жінки у домі не просто бажаною, але й необхідною.

Однак, як цілком слушно зазначають дослідники, роль домогосподарки як способу самореалізації та модель ідентифікації містила для пострадянських жінок певну внутрішню суперечність, оскільки «в умовах радянської гендерної системи домашня праця не розглядалась як повноцінна робота з огляду на час та енергію, що на неї витрачались». То ж і прийняття цієї ролі (чи ідентичності) супроводжувалось певними психологічними труднощами та внутрішньособовими конфліктами, глибина та інтенсивність яких залежали головню від віку та попереднього трудового досвіду жінок. Саме жінки середнього віку, які найгостріше переживали цю кризу, стали основними реципієнтами образу Берегині, що легітимізував неминучу для багатьох відмову від професійної кар'єри, обґрунтовуючи це особливою суспільно-культурою місією жінки як опікунки домашнього вогнища та виховательки нащадків.

Інша модель фемінності – Барбі – дуже схожа на ляльковий персонаж з таким самим ім'ям, проте насправді є об'єднаним образом жінки, способ життя якої нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби врешті-решт виконати своє головне призначення – знайти свого власника-чоловіка.

На перший погляд окреслені дві моделі фемінності різні, однак насправді вони містять чимало прихованих спільних рис. На думку Кісь О., обидві вони є продуктом андроцентричного дискурсу, в межах якого суспільні функції жінки визначаються через її «природні» характеристики, тобто тіло. На відміну від Берегині, чиє тіло призначене головню для репродукції, тіло Барбі є об'єктом чоловічого естетичного та еротичного задоволення. Так чи інакше, жіноче тіло призначене для того, аби бути використаним – чи то конкретним чоловіком, чи патріархальним суспільством (державою, нацією). Характерною є відсутність інтересу до жіночої особистості, її власних потреб, інтелектуального потенціалу чи творчих здібностей. Власне, обидві моделі пропонують єдиний спосіб жіночого існування – належати чоловікові.

Цілком очевидно, що в сучасних умовах обидва варіанти – Берегиня і Барбі – виявляються нефункціональними, оскільки соціально-економічні умови в Україні не дозволяють жінкам залишатись у чоти-

рьох стінах та насолоджуватись тихим домогосподарством, самовідданим материнством чи нарцистичним плеканням свого тіла. Українські жінки змушені силою обставин чи власним свідомим вибором шукати свого місця на ринку праці, намагаються віднайти адекватні моделі фемінності, які втілювали б необхідні для виживання цінності та риси.

Альтернативні моделі фемінності, до яких слід віднести насамперед Ділову жінку, посідають в українському суспільному дискурсі маргінальне становище. Так, опанування ролі Ділової Жінки та досягнення успіху у професійній кар'єрі – нелегке завдання для жінки, оскільки попри економічну конкуренцію та бюрократичні перешкоди їй доводиться долати гендерні стереотипи та проривати бар'єри чоловічої кланової замкнутості у царині великого бізнесу і політики. Через фактично обмежений доступ до джерел фінансування (тобто отримання достатнього стартового капіталу) і труднощі здобуття фахової освіти (особливо перекваліфікації), жінки витіснені у царину дрібного підприємництва й тіньової економічної діяльності. Жіноче підприємництво зосереджується головню у маргінальних видах економічної активності, насамперед у човниковому бізнесі та ринковій торгівлі, що вирізняються важкими умовами праці, незначними доходами та низьким престижем.

Болісна та деструктивна співприсутність в одному й тому ж полі свідомості успішної жінки консервативних гендерних стереотипів та сучасних ідей гендерної рівності спричиняє рольовий конфлікт (комплекс суб'єктивних негативних переживань жінки з приводу труднощів узгодження виконання ролей у професійній та сімейній сферах). Розв'язання цього конфлікту – вибір між кар'єрою та сім'єю – найчасніше відбувається на користь останньої – цей суто жіночий феномен у соціальній психології називають "відмовою жінки від кар'єри".

Отже, в сучасній Україні продовжують домінувати ті моделі фемінності, що репродукують гендерні стереотипи та орієнтують жінку на самореалізацію через зв'язок із чоловіком, у межах традиційних ролей матері, домогосподарки, дружини/коханки. Вони не віддзеркалюють тих соціально-економічних змін, що відбулись у становищі жінки упродовж XX століття, і, по суті, є нерелевантними в сучасному українському суспільстві. Водночас альтернативні до них модерніші моделі є недостатньо сформованими і артикульованими у публічному дискурсі, що зумовлює складність ідентифікації з ними і, відповідно, незначну популярність серед жінок.

Оскільки гендерні ролі, як очікування суспільства, тісно пов'язані з вимогами соціально-економічної сфери, швидше за гендерні стереотипи схоплюють суспільні трансформації і виявляються більш динамічними порівняно з гендерними стереотипами. Це протиріччя між гендерними ролями та гендерними стереотипами згодом може перейти в конфлікт, який на поверхні, в соціумі, виявляється напруженням в тій чи іншій сфері (виникнення феміністичного руху, втрати від невикористання можливості особистостей тощо).

На особистісному рівні цей конфлікт виявляється дисгармонійністю у формуванні гендерної ідентичності. Особливої актуальності ця проблема набуває для жінок, які працюють у «традиційно» чоловічих сферах, зокрема, в органах внутрішніх справ.

Отже, жінка-працівник ОВС повинна знайти такі засоби і механізми, які дозволять їй не просто вирішити для себе питання щодо власної гендерної ідентичності, а реалізувати гендерну ідентичність відповідно до власних потреб, цілей, інтересів, смислів у взаємодії з іншими та світом.

Мельник О.Г. *психолог ЦПП ХНУВС*

КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ

Питання професійної успішності є предметом наукових дискусій не тільки в площині психології, а й соціології, аксіології тощо. Актуальність цього питання полягає в тому, що саме від визначення професійної успішності залежить зміст і напрямки розвитку конкретних професійних відносин в ОВС, а також стандарти та критерії професійно успішного працівника міліції. Професійний відбір, побудова професіограми, кадрова політика – всі ці питання значною мірою пов'язані з проблемою професійної успішності. Критерії професійної успішності є залежними від соціальних, політичних, психологічних, моральних характеристик, які, у свою чергу, також відзначаються динамічністю та мінливістю. Так, наприклад, професійно успішний працівник міліції за часів СРСР зараз навряд чи вважався професійно успішним. Можливо, окремі характеристики залишились все ж актуальними у оцінці такого працівника як професійно успішного, проте в цілому підхід змінився. Та й саме поняття «успішність» є досить відносним. Часто в ЗМІ, книгах, періодиці можна зустріти такі словосполучення як: «успішний менеджер», «успішний бізнесмен», «успішний політик», «успішний спортсмен» тощо. Але в даному випадку ми маємо справу із загально-побутовою оцінкою професійної успішності, аніж такою, яка б базувалася на всесторонньому підході. Тому часто виходить, наприклад, що успішний працівник міліції, є успішним тільки тому, що виконує негласний план роботи, поставлений йому керівництвом. Коли питання «яким чином він виконує, або до яких засобів він вдається?», в поле зору оцінки майже не потрапляє.

В науковій літературі часто вживаються такі поняття, як «ефективність професійної діяльності», «успішність професійної діяльності», «професіоналізм», «вдала кар'єра». Доцільно зробити короткий огляд визначень цих понять, які зустрічаються у наукових джерелах. Оніщенко Н.В. використовує поняття «успішність» та «ефективність» як синоніми, бо вони вимірюються одними і тими ж критеріями. Якщо посилятися на тлумачний словник, то поняття «ефективність» означає «досягнення найбільших результатів, наслідків в діяльності», тобто акцент робиться на кількісних характеристиках результату. У свою чергу по-

няття «успішність» означає «наявність позитивних наслідків роботи, справи, де видно, що наголос робиться на якісних характеристиках результату діяльності. Р.В. Ткач зазначає: «кар'єра (від франц. *carrière*) - це професійний шлях до успіху по службових східцях, до престижного соціального статусу і в аспекті побудови кар'єри. Критеріями вдалої кар'єри є задоволення життєвою ситуацією (суб'єктивний критерій) і соціальний успіх (об'єктивний критерій). Об'єктивна сторона кар'єри – це послідовність професійних позицій, які займає індивідуум, а суб'єктивна – це те, як людина сприймає власну кар'єру, який спосіб її професійного життя і власної ролі у соціумі. У словнику В. Давидова дається наступне поняття кар'єри: рід занять, діяльності; шлях до успіхів, видного положення у суспільстві, на службовому поприщі, а також саме досягнення такого положення.

Конкретні професійні завдання працівника міліції (слідчого, дільничного інспектора, працівника карного розшуку тощо) можуть служити для напрацювання визначення критеріїв їх професійної успішності, які, у свою чергу є необхідними для розробки професіограми. Коротко зупинимось на значенні критеріїв успішності у формуванні психограми. Психограма – це психологічний портрет професії, який є важливою складовою професіограми. В психограмі відображені ті якості спеціаліста, до яких професійна діяльність висуває найбільш високі вимоги. Варто відзначити, що формування психограми базується на показниках професійної успішності. Експеримент в професіографії служить для перевірки вже створеної психограми. З цієї метою виділяють декілька груп фахівців з різною професійною успішністю. У членів кожної групи за допомогою спеціальних приладів, методик, бланків перевіряються властивості, визнані в орієнтовній психограмі професійно-важливими. Результати експериментального дослідження зставляються з рівнем професійної успішності працівника за допомогою методу кореляції. Якщо, наприклад, виявляється, що більшість кращих працівників при випробуванні певної властивості дають найкращі результати в діяльності, а відстаючі працівники – відносно низькі, то це доводить значення досліджуваної властивості для даної професії. І в прогностичному відношенні працівник, який відповідає критеріям професіограми, має бути професійно успішним. Отже, професіограма базується на показниках професійної успішності. Проблема полягає лише в тому, як визначити більш-менш стійкі критерії професійної успішності.

Якщо виходити з того, що професійна успішність повинна оцінюватись відносно користі та ефективності роботи для суспільства в цілому, групи чи колективу, в якому працює працівник, а також для самого керівника, то оцінка професійної успішності має включати в себе об'єктивні та суб'єктивні критерії. Відносно таких критеріїв існує деяка різноманітність серед поглядів дослідників. Так, Самойлов М.Г. в оцінці професійної успішності працівників міліції за основу брав об'єктивні показники – *кількість заохочень та покарань, експерт-оцінку групи*; та суб'єктивні – *самооцінку самого працівника відносно його профе-*

сійної успішності. Схожого підходу дотримується Оніщенко Н.В., формуючи інтегральну оцінку успішності діяльності слідчого на основі наступних показників: *1) оцінка начальником слідчого відділу своїх підлеглих, 2) рівень розкриття злочинів, 3) самооцінка власної професійної успішності.* Слід зазначити, що якщо вимірюється професійна успішність, то, як правило, дослідники не виходять за вказані критерії. Виходячи з вищезазначеного, варто відзначити, що такий підхід хоч і претендує на різносторонність, проте викликає ряд запитань. Якщо заохочення та покарання вважаються об'єктивним критерієм оцінки професійної успішності, то чи можна вважати їх такими, розглянувши те, на основі чого керівник присвоює заохочення та накладає стягнення на працівника? Припустимо керівник об'єктивно та справедливо заохочує і карає своїх підлеглих, але на основі чого він отримує інформацію про їх успішність? На основі документів, які відображають кількість порушених кримінальних справ, виявлених злочинів, розкритих злочинів, складених протоколів тощо. Але керівник не перебуває постійно зі своїм підлеглим, коли той виконує власні професійні обов'язки – слідчі, оперативні чи інші процесуальні дії. Чи може керівник сказати, що працівник у своїй роботі сприяє підвищенню авторитету ОВС, наприклад. Керівник в оцінці професійної успішності керується певними стандартами. Стандарти оцінки професійної успішності, як правило, на практиці використовуються для непокарання, ніж для заохочення працівника, тобто відсутність формальних порушень та помилок вже можна вважати успіхом.

Бюрократичність, спричинена квазімілітаристичним характером організації ОВС, а також часто нематеріальний продукт діяльності міліціонера формують основи для оцінки професійної успішності працівника міліції, що базується на комфортності до внутрішніх стандартів. Така оцінка може мати мало чого спільного з тим, як працівник міліції застосовує силу, наприклад, або його вмінням вирішувати суперечки між громадянами, чи просто як він спілкується з громадянами. Можна зробити висновок: індикатори професійної успішності працівника міліції в переважній більшості мають похідне і дещо формальне значення. Крім того, робиться наголос на кількісній характеристиці діяльності працівника міліції – кількість розкритих злочинів, затриманих осіб, заповнених протоколів тощо – коли якість роботи часто залишається поза фокусом оцінки. Питання в такому випадку формулюються наступним чином: «Скільки складено протоколів чи заарештовано осіб?», ніж «Чи розумно було в даному випадку затримувати особу чи складати протокол?» Звичайно кількість розкритих злочинів, виконаних процесуальних чи оперативних дій свідчать про продуктивність працівника міліції. Проте його професійна успішність має збалансовано оцінюватись на основі кількісних та якісних критеріїв.

Дослідник професіоналізму сучасного поліцейського, американський психолог Гаррі Маркс вказує на основні критерії оцінки діяльності сучасної поліції: *доцільність застосування сили (якість та ефективність), дотримання прав людини та громадянина, якість діяльності*

поліцейського в ситуаціях надання допомоги. На його думку, адекватне застосування сили має бути оцінено на основі кількості арештів та затримань з опором затримуваного (звертається увага на доцільність застосування сили), кількість вбитих осіб при затриманні, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого. Як вказує Гаррі Маркс, за даними численних досліджень поліція часто застосовує силу формально в рамках закону, проте її застосуванню можна фактично уникати, і шкода часто необґрунтована. Поліцейський, виходячи з обслуговуючої спрямованості його діяльності, має часто надавати допомогу людям, чи то це ДТП, сімейний конфлікт, дитина, що загубилась, чи жебрак, який замерзає. Саме якості взаємодії з громадянами, поважливе відношення до людей в таких ситуаціях, характер вжитих заходів і є одним з найважливіших критеріїв професійної успішності поліцейського.

Найбільш даною схемою, що відображає структуру і основні фактори становлення оцінки успішності професійної діяльності взагалі, запропоновану Родіною О.Н. Пропонуємо визначити наступні критерії професійної успішності працівника міліції на основі цієї схеми.

1. **Кількісна результативність роботи** передбачає уже вищезазначені показники порушених кримінальних справ та розкритих злочинів, складених протоколів, затриманих осіб – в цілому це ті показники, які фіксуються статистичними підрозділами в ОВС.

2. **Якісна результативність роботи** передбачає те **ЯК виконується робота працівником міліції (чи законним методами здобувається інформація, чи не перевищує сили працівник міліції, чи проявляє він толерантність, гуманність до громадян; чи дотримується правил особистої безпеки, чи керується принципом науковості, коли цього вимагає слідча чи процесуальна дія тощо).**

3. **Стабільність діяльності («надійність» спеціаліста).** Стабільність працівника міліції проявляється в здатності виконувати певний об'єм роботи на певному рівні якості протягом тривалого часу.

4. **Трудова дисципліна.** Трудова дисципліна передбачає старання виконання працівником правил Дисциплінарного статуту ОВС, Кодексу честі та інших норм, що складають організаційно-правову основу його діяльності.

5. **Кар'єра (як просування по службі).** У соціальній психології та психології професійної діяльності поняття "кар'єра" розглядається як соціальна динаміка розвитку особистості та її поведінкових проявів, що пов'язані з досвідом та активністю у сфері праці протягом людського життя

6. **«Екологічність» (як відсутність екстремальних ситуацій в роботі з вини працівника).** «Екологічність» обернено пропорційна категорія кількості екстремальних ситуацій з вини працівника – чим більше таких ситуацій, тим нижча «екологічність».

7. **Ефективність взаємодії з колегами.**

8. **Ефективність взаємодії з керівництвом.**

9. **Ефективність взаємодії з громадянами.** Ефективність взаємодії з колегами, керівництвом та громадянами виражається у виконанні покладених на працівників завдань при оптимально високих результатах з мінімальними затратами психологічних, фізичних та економічних ресурсів.

10. **Результати атестації.** Головним завданням атестації в ОВС є перевірка придатності працівників міліції до виконання покладених на них посадових обов'язків, а також виявлення осіб, які мають негативний результат і низькі показники в оперативно-службовій діяльності, або займаються певними корупційними справами.

11. **Відповідність поведінки корпоративній культурі підрозділу.** Корпоративна культура – це набір цінностей, норм та традицій, що поділяються більшістю співробітників та регулюють їх поведінку в підрозділі. Кожен підрозділ ОВС характеризується певною корпоративною культурою, яка сформувалась з сутності діяльності, функцій, завдань, спільних інтересів підрозділу і носить неформальний характер.

12. **Задоволеність працівника власною працею (процесом та результатами).** Задоволеність працівником процесом та результатами власної професійної діяльності виражається характером емоцій працівника, що супроводжують діяльність, заінтересованістю працівником у своїй діяльності, можливістю самореалізації у професійній діяльності.

13. **Задоволеність психологічним кліматом в колективі.** Задоволеність психологічним кліматом в колективі полягає в тому, наскільки комфортно почуває себе працівник у взаємодії з колегами та керівництвом.

14. **Психофізіологічні затрати** («ціна» праці для людини). Психофізіологічні затрати включають в себе, по-перше, ступінь професійної деформації працівника міліції, по-друге, різноманітні «побічні ефекти», що шкодять психологічному та фізичному здоров'ю працівника.

15. **Оплата праці.** Оплата праці як показник професійної успішності тісно пов'язана з кар'єрою, адже від займаної посади і залежить розмір заробітної плати в ОВС.

16. **Задоволеність оплатою праці;**

17. **Статус в суспільстві.** Одним з показників соціального статусу є професія. Рівень соціального статусу є одним з критеріїв професійної успішності – чим вищий соціальний статус, тим вищий рівень професійної успішності.

В підсумок хотілося б відзначити, що в прикладному значенні «успішність професійної діяльності» має бути інтегральною усесторонньою категорією, що базується на кількісно-якісних характеристиках психологічних, психофізіологічних та соціальних критеріїв. Тільки в такому випадку можливе всебічне та об'єктивне вивчення і подальше прикладне використання факторів професійної успішності працівника міліції.

Овсяннікова Я.О. завідувач навчальної лабораторії кафедри
прикладної психології Університету цивільного захисту України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ ВПЛИВІВ НА ПРАЦІВНИКА ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ

Усі види діяльності, якими займається людство, розподіляються на дуже велику кількість видів. Зазвичай, в основу розподілу покладено різноманітні критерії. Якщо вважати в якості основи вплив, виконуваної роботи на психіку людини, то усі види діяльності можна поділити на: екстремальні та не екстремальні.

К екстремальним видам діяльності відносять: професійну діяльність СБУ, МВС, Збройних сил, Медицину катастроф, МНС.

Діяльність працівників екстремального виду діяльності протікає майже постійно в напружених, конфліктних ситуаціях, небезпечних для життя обставинах. Основною проблемою в подібних ситуаціях є психологічний стрес. Саме ця обставина значно впливає на вимоги, які висуваються до фахівців екстремальних видів діяльності. Фахівцям необхідно володіти вмінням вчасно визначати симптоми психологічних проблем у себе й у своїх товаришів, мати емпатичні здібності, вміння подолати стрес, емоційну напругу. Володіння навичками психологічної само- і взаємодопомоги в умовах кризових і екстремальних ситуацій має велике значення не тільки для попередження психічної травматизації, але й для підвищення стійкості до стресових впливів і готовності швидкого реагування в надзвичайних ситуаціях.

Повсякденна служба працівників МВС також проходить в динамічній, складній, швидкоплинній обстановці, яка характеризується впливом екстремальних психологічних факторів та потребує від працівників міліції високого професіоналізму, витримки, самообладання, впевненості та мужності. Ці та інші особистісні якості й професіональні навички складають зміст морально-психологічної підготовленості працівника до дій в особливих умовах.

Перебуваючи в екстремальних ситуаціях, у людей можуть проявлятися наступні симптоми: марення, галюцинації, апатія, ступор, рухове порушення, агресія, страх, істерика, нервові тремтіння, плач.

У працівників екстремального виду діяльності, і в тому числі у персоналі ОВС, найчастіше спостерігаються такі симптоми, як апатія та агресія. Також може спостерігатися й ослаблення дисципліни, порушення статутних і службових норм поведінки, паніка.

Після психотравмуючих (екстремальних) ситуацій, як у потерпілих, так і в працівників екстремального виду діяльності можуть спостерігатися певні стани, які проходять послідовні фази (стадії): «Гострий емоційний шок», «Психофізіологічна демобілізація», «Стадія вирішення», «Стадія відновлення».

В осіб, що пережили екстремальні ситуації, можуть спостерігатися схильність до непомірного вживання спиртного, конфлікти у взаєминах.

Якщо перенапруга продовжує збільшуватися й далі переходить критичну крапку, настає позамежна напруга й відбувається зрив психічної діяльності – втрата здатності розуміти, що відбувається навколо, й усвідомлювати свою поведінку. При настанні такого стану необхідно звертатися до фахівців для відновлення свого психічного здоров'я.

Успішність купіювання психогенних розладів при надзвичайних ситуаціях залежить від:

1. Особливості ситуації;
2. Індивідуального реагування на що відбувається;
3. Соціальних і організаційних заходів.

Однак значення цих факторів у різні періоди розвитку ситуації неоднаково. Із часом втрачають безпосереднє значення характер надзвичайної ситуації й індивідуальні особливості потерпілих, і навпроти, зростає й знаходиться основне значення не тільки властиво медична, але й соціально-психологічна допомога й організаційні фактори.

До професійної підготовки працівників екстремального виду діяльності входять службова, яка включає в себе функціональну, вогневу, фізичну, загально-профільну підготовки, тактику дій особового складу у повсякденних та екстремальних ситуаціях, та психологічна підготовка. Формування професійної майстерності без психологічної підготовки матиме незавершений характер.

Основними формами занять є: семінари, практичні заняття, оперативні тренування, спеціальні учення з управління силами і засобами в умовах ускладнення обстановки. Проте ще недостатньо використовуються у професійній підготовці сучасні психологічні методи. Одним із таких методів, є психологічний тренінг.

Психотренінг - це інтегрована, універсальна система цілеспрямованого психологічного тренування людини відповідно до потреб і цілей її особистості та діяльності. Тренінг надає можливість:

- цілеспрямованого розширення обсягу наявних знань та вмінь;
- розвитку професійних навичок і якостей персоналу та підтримання їх у робочому стані;
- формуванню у працівників психологічної готовності до впевнених дій у повсякденних і нестандартних, екстремальних умовах;
- профілактики негативних психологічних станів, корекція особистісної сфери та поведінки, отримання позитивного емоційного заряду;
- виникненню більшої задоволеності від роботи;
- посиленню очікувань, пов'язаних з можливим просуванням по службі, орієнтація на кар'єрне зростання;
- виробленню навичок вирішення особистісних та професійних проблем;
- психологічного оновлювання, особистісного зростання і в цілому життєвої самореалізації.

За допомогою тренінгів можливо попередити психічні і фізичні втрати серед працівників екстремального виду діяльності, зокрема, працівників ОВС, підвищити психологічну надійності і готовність до дій в екстремальних ситуаціях.

Загальна мета психологічної підготовки – формування у співробітників особистісної індивідуальності, критерієм якої є здатність виявити в критичних ситуаціях "наднормативну" (що виходить за рамки не відповідні ситуа-

ції інструкцій) і надситуативну активність (уміння протистояти несприятливим обставинам), індивідуальний стиль діяльності, стійкість до впливів, уміння управляти собою.

Також за допомогою психологічного тренінгу можна організовувати відновлювальні заходи персоналу, який виконував протягом тривалого часу своїх службових обов'язків в умовах постійного впливу стресогенних чинників.

Таким чином, тренінг у системі МВС є одним з найефективнішим засобом запобігання посттравматичним стресовим розладам у працівників ОВС та дозволяє якісно поліпшити професійну підготовку та підвищити кваліфікацію персоналу.

Цимбал О.П. психолог ЦПП ХНУВС

ДО ПРОБЛЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Головною метою вищих навчальних закладів системи МВС є підготовка висококваліфікованих співробітників для практичних органів. З цим фактом важко сперечатися, однак, останні дослідження психологічних особливостей роботи працівників міліції свідчать, що настав час розширювати завдання, що ставляться на етапі підготовки курсантів. Молодий правоохоронець має не лише досконало володіти професійними навиками, знати та вміти застосовувати на практиці нормативно-правову базу, але й бути захищеним перед небезпеками, які виникають у сучасному суспільстві та при виконанні професійних обов'язків.

В процесі роботи працівник, особливо на посадах дільничних інспекторів, слідчих та оперативних працівників, переживає стресові ситуації, зтикаючись з низкою фруструючих факторів, високими психоемоційними навантаженнями в умовах дефіциту часу та постійного контролю з боку керівництва та громадськості. В той же час через специфіку роботи, працівники постійно зіштовхуються з деструктивними формами поведінки: алкоголізмом, наркоманією, токсикоманією, та іншими її формами.

Адекватною реакцією психіки на негативні умови праці є залучення компенсаторних механізмів для гармонізації внутрішнього світу особистості. Такі реакції базуються на інстинктах самозбереження та збереження цілісності системи психіки. Адекватною формою компенсації психологічної напруги на роботі було б, наприклад, розведення квітів, однак, через відсутність навичок саморегуляції, інтроспекції та самоаналізу, в умовах жорсткого дефіциту часу, адаптація до умов служби може набувати деструктивних форм.

В роботі ми зупинимось на аналізі механізмів та особливостей формування залежності, як однієї з форм девіантної поведінки і можливих шляхів її профілактики в ОВС.

За визначенням Короленко та Донських, **адиктивна (залежна) поведінка** – це вид девіантної поведінки, при якій формується прагнення людини до «втечі від реальності» шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою вживання деяких речовин або **постійної фіксації уваги на певних видах дія-**

льності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій. В даному визначенні відображена дуалістичність форм феномену залежності: **хімічна** (вживання певних активних речовин, результатом чого є включення їх до процесу метаболізму та формування залежності) та **психологічна залежність** (тут відбувається заміна активних речовин на патерн діяльності, фіксація на якому дозволяє отримати особі ефект втечі від реальності, а замість включення нового елементу до процесу обміну речовин, відбувається зосередження на діяльності для підтримання позитивного ефекту – свого роду включення діяльності до системи психічної реальності). На перший погляд, нехімічні (поведінкові) залежності, як заміна хімічним, є можливим шляхом рішення проблем алкоголізму та наркоманії, однак такі ідеї є утопічними та небезпечними.

Перебуваючи під постійним пресом стресогенних факторів, працівник міліції шукає можливості для зменшення навантаження на психіку, використовуючи адаптивні механізми особистості. Однак, як вже було зазначено, при відсутності навичок релаксацій та самоаналізу, в умовах хронічного браку часу, працівник часто буває неспроможний віднайти адекватні форми діяльності, які б могли компенсувати значний негативний вплив професійної діяльності. Додатковим негативним фактором можуть виступати проблеми в сімейному житті або відсутність постійних близьких стосунків із

Рисунок 1. Форми гармонізації внутрішнього світу

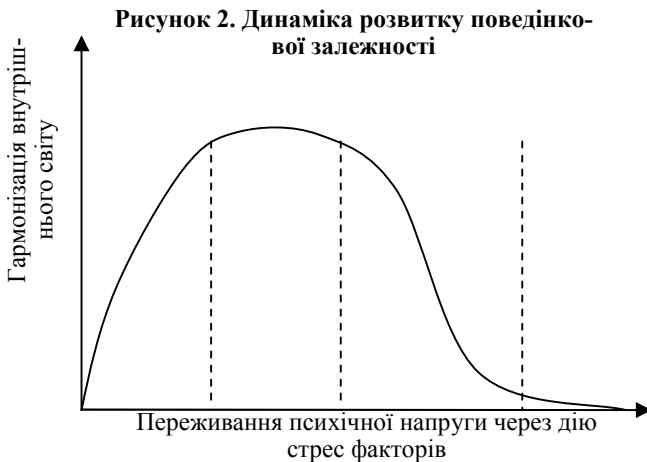

протилежною статтю, що також є поширеним для молодих працівників. В

результаті значно підвищується вірогідність формування деструктивних форм адаптації, зокрема, різного роду залежностей. Схематичне зображення дихотомії виборів видно із **рисунку 1**.

Таким чином, в результаті формування залежності, працівник намагається трансформувати реальність, наповнивши її позитивними емоційними переживаннями за допомогою відповідних речовин або дій.

На нашу думка, цілком вірогідно, що виникненню хімічних форм залежності передують формуванню саме поведінкових (психологічних) форм, як більш «легких», а відтак менш помітних як для оточуючих, так і для самого працівника. Для поведінкових залежностей є характерним несвідоме заміщення реально існуючої актуальної проблеми, певними діями (гра на комп'ютері, статеві девіації, азартні ігри, участь в сектах, тощо). На деякий час особі вдається відійти від проблеми і зменшити психологічне навантаження. У міжособистісних стосунках навіть складається враження, що така особа змогла впоратись із проблемою.

Однак це хибне враження, оскільки аналізуючи механізм розвитку залежності, стає зрозумілим, що з часом для підтримання позитивного психологічного стану та штучно сформованої реальності, особі доводиться докладати все більше і більше зусиль. Загальна динаміка розвитку поведінкової залежності зображена на **рисунку 2**: **поле 1** — період формування залежності та її становлення в системі психічної реальності особистості. На даному етапі відбувається відчутне переживання позитивних емоцій від об'єкту залежності, а напруга, що виникла в результаті дії стрес факторів спадає. **Поле 2** — період сталого протікання поведінкової залежності, підчас якого дія стрес факторів компенсується позитивними відчуттями від об'єкта залежності. **Поле 3** — зниження інтен-

сивності позитивних переживань від об'єкта залежності. Особа відчуває руйнування штучної реальності, що була створена на попередньому етапі, відбувається посилення впливу середовища, зокрема стресогенних факторів. Особа намагається відновити штучний баланс через підвищення інтенсивності відповідної діяльності, проте значного ефекту це не приносить. Саме після завершення третього етапу залежна особа перебуває в пошуку іншої форми підтримання сталого психологічного стану – більш інтенсивного. За таких умов підвищується вірогідність заміщення недієвого об'єкту залежності більш сильним. Як варіант може виступати алкоголь, наркотичні або психотропні речовини.

Найбільш ефективним механізмом протидії формуванню поведінкових залежностей є зменшення впливу стресогенних факторів у процесі роботи та розвиток у працівника міліції навичок саморегуляції і релаксації. Перший компонент вже давно гостро стоїть перед керівництвом ОВС і сьогодні активно йде пошук можливостей зменшення дії негативних факторів на працівника правоохоронної системи. Також впроваджується система психологічної підготовки працівників ОВС. Одним з прикладів навчання міліціонерів механізмам самозахисту від дії стрес факторів є проведення тренінгового комплексу «Комунікація-Стрес-Безпека», участь у якому беруть працівники практичних органів. Та все ж значна частина співробітників залишається поза програмами навчання, а по-друге, сформованій особистості набагато важче опановувати нові техніки та прийоми психологічного самозахисту. Саме тому сьогодні стоїть питання про впровадження до програми підготовки курсантів комплексу навчальних заходів щодо формування їх психологічної захищеності.

Такий курс є актуальним саме серед курсантів, оскільки, в умовах навчання курсант переживає (особливо на початкових курсах) низку фруструючих чинників, пов'язаних із службовою та навчальною діяльністю, а також зі зміною умов існування. Аналізуючи емпіричні дані, можна сказати, що для значної частини курсантів характерним є знижений рівень адаптивних здібностей, високий рівень депресивності, дефіцит психологічного тепла. Виходячи зі специфіки навчального закладу, можна говорити про те, що протягом терміну навчання, курсанти перебувають в ситуації залежності (обмеження свободи) через контроль з боку керівництва і можливості для їх самореалізації також є дещо ускладненими. Відтак, досить високою є вірогідність, що в процесі адаптації курсанти не схильні до формування довготривалої життєвої стратегії, лише до ситуативної адаптації. Зі зміною виду діяльності (від навчання до практичної роботи) відбувається різке посилення негативних факторів, що, при відсутності довготривалої життєвої стратегії та комплексу адаптивних здібностей виступає як додатковий чинник фрустрації. Отже, цілком можна припустити, що схильність до поведінкової залежності починає формуватися ще в період навчання. Це зайвий раз підкреслює необхідність перегляду концепції роботи керівного складу курсів в напрямку розширення можливостей для самореалізації курсантів та збільшення їх особистісної свободи.

Паралельно з цим необхідно включити до програми навчання курсантів тренінговий курс із формування адекватних механізмів адаптації та ефективних технік психологічного захисту від дії стресогенних факторів. Якісне проведення комплексної психологічної підготовки курсантів може гарантувати підвищення рівня готовності майбутніх працівників до умов служби в ОВС – головної задачі нашого навчального закладу.

***Штрыголь Д.В.** доцент кафедри общей и прикладной психологии и педагогики УНИ ПЭС ХНУВД, кандидат медицинских наук*

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСПЕШНЫХ КОНСУЛЬТАНТОВ ТЕЛЕФОНА ДОВЕРИЯ

Сфера деятельности практического психолога в настоящее время включает в себя самые разнообразные формы психологической помощи. Это и психотерапия, и психокоррекция, и психологическая профилактика, и психологическое просвещение населения. В последнее время возрос интерес специалистов и населения к одному из видов психологического консультирования – консультированию по Телефону Доверия.

Первоначально служба экстренного консультирования организовывались как центры по предупреждению самоубийств. По мере развития «линий помощи» («горячих линий» – hotline), они стали выполнять все растущее число «кризисных услуг» и используются лицами, переживающими любой вид эмоционального кризиса: проблемы, связанные с семейной жизнью, адаптация к новым условиям, беременность и аборт, школьные конфликты, насилие в семье и т.д. А в последнее время телефоны доверия стали организовываться и в пенитенциарных учреждениях, детских комнат милиции.

В сознании населения сформировалось отношение к Телефону Доверия как к службе, в которую может обратиться каждый в проблемных (критических) жизненных ситуациях, чтобы получить помощь и при этом быть уверенным в особой атмосфере защищенности, понимания и доверия. Это обуславливает определенные требования к личности консультанта. При наборе новых консультантов на обучение в службу экстренной психологической помощи необходимо учитывать наличие профессионально важных личностных качеств и характеристик. Это особенно важно, так как организаторы службы затрачивают значительные средства и время на подготовку консультантов, которые затем в силу личностных особенностей не справляются с работой, «перегорают» и отказываются от нее.

Исходя из этого, поставлена цель выяснить необходимые для работы на Телефоне Доверия личностные особенности консультантов по следующим показателям: личностные характеристики, субъективный контроль, эмпатия, личностная тревожность.

К категории успешных были отнесены консультанты – мужчины и женщины – работающие в экстренной психологической помощи «Телефон Доверия» г. Харькова, со стажем работы 2-3 года (20 чел.); к категории неуспешных были отнесены консультанты – мужчины и женщины, выбывшие со службы «Телефон Доверия» (20 чел.).

Для изучения личностных особенностей успешных консультантов Телефона Доверия были использованы: опросник Кеттелла (16 PF, форма С), методика диагностики уровня субъективного контроля Дж. Роттера, методика диагностики эмпатических способностей В.В. Бойко и методика диагностики личностной тревожности Ч. Спилбергера. Статистическая обработка полученных данных проведена с использованием Т-критерия Стьюдента.

Результаты исследования личностных характеристик успешных и неуспешных консультантов Телефона Доверия представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Личностные характеристики успешных и неуспешных консультантов Телефона Доверия по методике Кеттелла

Личностные факторы	Консультанты Телефона Доверия		Т – критерий Стьюдента	Р
	успешные	неуспешные		
А (замкнутость – общительность)	6,15±1,73	7,05±2,63	1,281	-
В (низкий – высокий интеллект)	7,05±1,43	6,9±1,68	0,782	-
С (слабость – сила Я)	5,35±2,39	5,85±2,37	0,586	-
Е (конформность – доминантность)	4,4±1,6	5,4±1,57	1,994	-
F (сдержанность – экспрессивность)	3,65±1,27	5,55±2,14	3,417	0,001
G (низкое – высокое супер-эго)	5,05±1,96	5,15±2,21	0,152	-
Н (сдержанность – социальная смелость)	6±1,92	5,7±1,59	0,538	-
І (низкая – высокая чувствительность)	5,85±2,41	4,65±1,84	1,768	-
L (доверчивость - подозрительность)	4,45±1,19	4,75±1,68	0,651	-
М (практичность - идеалистичность)	3,4±1,1	5,25±1,74	4,018	0,001
N (прямолинейность – дипломатичность)	5,8±1,61	4,95±2,14	1,420	-
О (самоуверенность - неуверенность)	5,55±1,39	6±1,75	0,900	-
Q1 (консерватизм – радикализм)	5,3±1,87	5,75±2	0,736	-
Q2 (зависимость – самодостаточность)	6,3±2,45	4,65±1,35	2,637	0,01
Q3 (низкое – высокое самомнение)	5,65±2,23	5,25±1,52	0,663	-
Q4 (низкая – высокая эго-напряженность)	4,1±1,41	5,3±1,3	2,796	0,01

Как видно из таблицы 1, для успешных консультантов Телефона Доверия характерны высокие показатели общительности, интеллекта, силы Я, супер-эго, социальной смелости, чувствительности, дипломатичности, самоуверенности, консерватизму, самодостаточности и сомнения, а также средние показатели доминантности, подозрительности и низкие показатели экспрессивности, идеалистичности и эго-напряженности.

Успешные консультанты отличаются от неуспешных большей самодостаточностью, сдержанностью, практичностью и более низкой эго-напряженностью.

Результаты исследования особенностей субъективного контроля успешных и неуспешных консультантов Телефона Доверия представлены в таблице 2.

Таблица 2

Уровни субъективного контроля успешных и неуспешных консультантов

Интернальность в области:	Консультанты Телефона Доверия		Т – критерий Стьюдента	Р
	успешные	неуспешные		
достижений	7,8±0,89	8,05±1,28	0,717	-
неудач	7±1,52	7,7±1,17	1,629	-
семейных отношений	6,95±1,39	7,3±1,26	0,833	-
производственных отношений	6±1,26	7,5±1,19	3,873	0,001
межличностных отношений	7,6±1,31	8,6±0,99	2,714	0,01
Здоровья	6,4±1,67	7,4±1,39	2,059	0,01
Общая интернальность (Ио)	6,7±1,22	8,1±1,12	3,785	0,001

Следует отметить, что и для успешных, и для неуспешных консультантов характерны высокие показатели по всем областям интернальности (выше 5,5 баллов).

Как видно из таблицы, интернальность в области достижений, неудач и семейных отношений достоверных различий у успешных и неуспешных консультантов не выявлено.

Успешные консультанты отличаются от неуспешных более низкими показателями общей интернальности, а также интернальности в области производственных и межличностных отношений и в области здоровья.

Полученные результаты свидетельствуют о способности успешных консультантов формировать более адекватное представление о своей роли и роли окружающих людей в событиях своей жизни.

Для изучения особенностей эмпатии мы воспользовались методикой диагностики уровня эмпатических способностей В.В. Бойко.

Результаты исследования эмпатических способностей успешных и неуспешных консультантов Телефона Доверия представлены в таблице 3.

Таблица 3

Особенности эмпатии успешных и неуспешных консультантов

Эмпатия	Консультанты Телефона Доверия		Т – критерий Стьюдента	Р
	успешные	неуспешные		
Рациональный канал	2,9±0,64	3,65±0,88	3,093	0,001
Эмоциональный канал	3,4±1,23	4±1,45	1,41	-
Интуитивный канал	3,5±1,24	3,4±1,19	0,261	-
Установки, способствующие эмпатии	4,5±1	3,1±1,02	4,381	0,001
Проникающая способность в эмпатии	4,75±1,21	3,5±1,24	3,235	0,001
Идентификация в эмпатии	3,8±1,36	4,15±1,31	0,829	-
Общий уровень	22,85±3,28	21,70±3,34	1,098	-

Для успешных консультантов Телефона Доверия характерны высокие показатели по эмоциональному и интуитивному каналам эмпатии; установкам, способствующим эмпатии; идентификации в эмпатии, а также низкий показатель по рациональному каналу эмпатии и средний уровень эмпатии в целом.

Успешные консультанты отличаются от неуспешных более высокими показателями по установкам, способствующим эмпатии и проникающей способности в эмпатии, а также более низким показателем по рациональному каналу эмпатии.

Таким образом, можно предположить, что успешные консультанты более эмпатичны вследствие преобладания гибких социальных установок, предполагающих непредвзятое и доброжелательное отношение к окружающим, обладают коммуникативными свойствами, позволяющими своздать атмосферу открытости и доверительности в общении.

Исследование уровня личностной тревожности с помощью методики Ч. Спилбергера выявило, что у успешных консультантов он относится к умеренному, а у неуспешных – к высокому. Уровень личностной тревожности успешных консультантов значительно ниже ($40,85 \pm 3,98$), чем у неуспешных ($50,3 \pm 5,86$), $p < 0,001$. Это свидетельствует об эмоциональной устойчивости и уравновешенности успешных консультантов Телефона Доверия.

В результате проведенного исследования нами были получены личностные характеристики успешных консультантов, что позволяет составить обобщенный психологический портрет успешного консультанта Телефона Доверия. Это общительный и доброжелательный человек, открытый к взаимодействию с окружающими, уверенный в себе, обладающий гибкостью в поведении и общении, эмоциональной устойчивостью, низкой эго-напряженностью и умеренными уровнями тревожности, общей интернальности, интернальности в области производственных, межличностных отношений и в отношении здоровья. Он эмпатичен, имеет развитые установки и проникающую способность в эмпатии, способен к самопринятию и принятию других людей.

Полученные данные о личностных особенностях успешных консультантов можно учитывать при профессиональном отборе и подготовке специалистов для работы на Телефоне Доверия.

Подводя итоги исследованию можно сделать следующие выводы:

1. Успешным консультантам свойственны высокие показатели общительности, интеллекта, силы Я, супер-эго, социальной смелости, чувствительности, дипломатичности, самоуверенности, консерватизму, самодостаточности и самомнения, а также средние показатели доминантности, подозрительности и низкие показатели экспрессивности, идеалистичности и эго-напряженности. Они отличаются большей, по сравнению с неуспешными консультантами, выраженностью таких личностных качеств как сдержанность, самодостаточность, практичность во взглядах и действиях, низкая эго-напряженность.

2. Успешным консультантам Телефона Доверия присуща средняя степень общей интернальности и более низкий уровень субъективного контроля в области межличностных и производственных отношений, а также в области здоровья. Это свидетельствует о склонности формировать более

адекватное представление о своей роли и роли окружающих людей в событиях своей жизни.

3. Успешные консультанты Телефона Доверия эмпатичнее, у них более выражена проникающая способность и установки, способствующие эмпатии. Следовательно они обладают доброжелательностью и коммуникативными свойствами, способствующими созданию доверительной и доброжелательной обстановки в общении.

4. Успешным консультантам Телефона Доверия свойственен более низкий, умеренный уровень личностной тревожности, дающий возможность чутко реагировать на различные меняющиеся факторы в ситуации, в то же время сохранять личностную стабильность.

Романенко О. В. *викладач кафедри прикладної психології ХНУВС, кандидат психологічних наук*

КОМУНІКАТИВНІ НАВИЧКИ ПСИХОЛОГА ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

На сьогоднішній день відзначається «застоювання» в розвитку психологічної служби ОВС. Причинами цього можна вважати не лише не достатню увагу до роботи психологічної служби ОВС з боку МВС України (недооснащення психологічної служби обчислювальною технікою, матеріальними коштами на обладнання кімнат психологічного розвантаження та інше), несприйняття роботи психологів керівництвом та самими практичними працівниками (недовірливе ставлення працівників до спроможності психолога допомоги в скрутних ситуаціях, обмеження функціональних завдань психолога керівництвом, використання професійних навичок психолога не за призначенням тощо). А саме таке ставлення призводить до обмеження кола завдань психологів до мінімально потрібних (професійна консультація, оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах; проведення первинної психопрофілактики та психокорекції відхилень поведінки працівників; індивідуальна робота з працівниками, віднесеними до груп «ризик»). Також мало уваги з боку керівництва приділяється розвиненню особистості психолога, а саме розвитку та вдосконаленню його особистісних та професійно необхідних умінь і навичок.

Професія практичного психолога відноситься до числа таких, де особистість фахівця має винятково важливе значення, адже психолог знаходиться в тісному контакті з людьми, що вимагає від нього постійного розвитку своїх особистісних якостей для відмінного виконання поставлених перед ним професійних завдань.

Потрібно зазначити, що особистість практичного психолога системи МВС розвивається досить складно і викликано це подвійними вимоги, що ставляться до психолога ОВС.

По-перше, практичний психолог ОВС – це офіцер, працівник правоохоронних органів, і тому основними вимогами, яким він повинен відповідати, це ті, які ставляться до всіх співробітників, прийнятих на службу до органів внутрішніх справ, зокрема: вміння працювати в умовах постійного підвищеного напруження, ненормованої робочої доби; здатність до високої міри організації свого робочого часу; здатність чітко діяти та реагувати в екстре-

мальних ситуаціях та в умовах реальної небезпеки; вміння строго лімітувати час при прийнятті важливих рішень; обов'язкова наявність таких нервово-психологічних якостей, як емоційна стійкість, знижений рівень збудженості, резистентність, толерантність, а також принциповість, рішучість, зібраність, організованість, розвинена правосвідомість тощо.

По-друге, це професійний психолог, перед яким професія психолога ставить свої вимоги: вміння лагодити з людьми, уважність, вміння слухати, гнучкість поведінки, розуму і мислення, рефлексія, товариськість, делікатність, доброзичливість, відповідальність, оптимізм, організованість, допитливість, спостережливість, наполегливість, терплячість, привабливість, самовладання, увічливість, гуманність, моральність, чуйність, об'єктивність, інтелігентність, компетентність, динамічність, високий рівень загального і соціального інтелекту, сенситивність, креативність, уміле володіння невербальними засобами спілкування, відкритість, невимушеність, природність і щирість в емоційних проявах, стійкість до стресу, емоційна стабільність і деякі інші характеристики.

Однак як професія правоохоронця, так і психолог у своїй основі належать до складної сфери діяльності “людина – людина», тому перш за все від них вимагаються загальнолюдські якості, такі як чуйність, товариськість, вміння співчувати, толерантність, моральність; обов'язкова наявність розвинених комунікативних якостей що містить в собі вміння лагодити з людьми, тактовність, вміння вислухати, заспокоїти, порадити; володіння невербальними засобами спілкування, вміння побудувати і витримати до кінця свою лінію поведінки в спілкуванні, творчість, готовність до зіткнення з нестандартними ситуаціями, що виникають у ході спілкування, здатність до повного і правильного сприйняття об'єкта, уміння разом з консультуючим проаналізувати ситуацію ускладнень, знання можливих варіантів розвинення конфлікту, щирість тощо.

Специфічність діяльності практичного психолога в ОВС полягає також в унікальній позиції психолога в правоохоронній системі: будучи “внутрішнім» спеціалістом, який знає особливості внутрішньої системи, підкорюючись всім вимогам, правилам та нормам службової діяльності, психолог в той же час є “зовнішнім» по відношенню до цієї служби, який спроможний та повинен оцінювати її, контролювати та впливати на неї, спираючись на свою компетентність, дотримуючись Професійно-етичного кодексу, професійних обов'язків та правил. Звідси випливають подвійні вимоги до особистості та професійної майстерності практичного психолога ОВС.

В рамках акмеологічного підходу професійна майстерність вивчається як володіння комплексом продуктивних технологій та професійно важливими особистісними якостями, які допомагають ефективному виконувannya професійної діяльності в комплексі з постійним прагненням до професійного саморозвинення.

Для “виращування» професіонала-психолога з необхідними професійними навичками та розвиненими особистісними якостями важливим є момент постійного особистого творчого росту “Я – концепції» психолога, тобто розвинення та вдосконалення здібностей, відповідних потребам основної діяльності, що можливо в особливих умовах цілеспрямованого формування характеристик ціннісно мотиваційної сфери особистості професіонала як на етапі стаціонарної підготовки, так і в подальшому вдосконаленні.

Класична університетська освіта, яка спрямована в основному на підготовку психологів-дослідників, надає знання із загальної, вікової, соціальної психології, однак проходить без врахування змістовних уявлень та вимог діяльності структури ОВС, що, в свою чергу, не забезпечується багатьма необхідними знаннями та навичками, відповідною мотивацією, професійно важливими якостями, яких потребує практична робота в силових підрозділах. Тому психологи, які отримали класичну освіту в загальних закладах, відчувають труднощі в пристосуванні до умов діяльності та вимог практичної роботи в підрозділах ОВС. Таким чином, система навчання спеціалістів-психологів для правоохоронної системи повинна об'єднувати науково-дослідну освіту з орієнтацією на потреби практичних працівників, які стверджують, що потребують від психолога отримання додаткових психологічних знань стосовно взаємодії з різними прошарками населення, підвищення знань у сфері взаємодії та психологічного впливу на людей; в роботі з групами неповнолітніх правопорушників. Окрім класичних уявлень про психологію, спеціалісти-психологи, яких готують до роботи в системі ОВС, повинні отримувати знання відповідно до структури, змісту та методів діяльності системи ОВС.

Конкретними заходами, що забезпечують цілеспрямоване формування адекватної професійної «Я-концепції» практичного психолога ОВС, повинно стати розвинення емоційних (врівноваженість, безопічне ставлення до людей, поважне ставлення до проблем інших), організаторських (авторитетність, діяльність, енергійність) здібностей та постійна самостійна робота над підвищенням свого інтелектуального рівня як інструментального компонента професійної «Я – концепції», активне соціально-психологічне навчання, спеціальна орієнтація у функціонально-рольовій структурі професійних відносин.

Та все ж, насамперед, досягнення професійної майстерності повинно торкатися розвитку комунікативних якостей, вдосконалення компетентності в спілкуванні відповідно до конкретних вимог професійної діяльності в системі ОВС та актуалізації відповідних якостей, здібностей, навичок, знань відповідно до сфери спілкування як найголовнішої складової роботи психолога.

Вирішення питання вибору засобів, потрібних для досягнення компетентності в спілкуванні, впливає з теоретичного підґрунтя трактування самого поняття спілкування. У вітчизняній психології традиційно виділяють три основних аспекти в структурі спілкування: комунікативний обмін, взаємодія та сприйняття людиною людиною. У даному контексті уявлення відносно структури спілкування виходить, що компетентність у спілкуванні – це багаторівнева структура. В найширшому розумінні можна визначити компетентність людини в спілкуванні як його компетентність в міжособистому сприйнятті, міжособистій комунікації, міжособистій взаємодії.

Досягнення практичних комунікативних навичок у майбутніх психологів можливе за умови впровадження у навчальний процес активних методів навчання, які повинні пов'язувати теоретичні схеми з конкретними моделями поведінки людей. Зокрема, Ю.Н. Смелянов вказує, що доцільно розрізняти поняття «навчання соціальної психології» та «соціально-психологічне навчання». Якщо перше має на увазі передання теоретичних даних соціальної психології без конкретного впливу на практику тих кого навчають, то друге передба-

чає уважне ставлення до особливості діяльності спеціаліста при підборі навчального матеріалу, необхідного для оптимізації цієї діяльності.

У даному випадку є доцільним застосування так званого тренінгу особистого росту для розкриття психологічних особливостей особистості самих психологів та розвитку навичок спілкування зокрема.

На основі аналізу наукових даних з проблем корекції комунікативної компетентності, аналізу та дослідження специфіки професійної комунікативної компетентності працівників ОВС вченими Університету внутрішніх справ була розроблена система тренінгів, орієнтованих на удосконалення ПКК працівників ОВС.

Така навчальна програма виявляється досить актуальною, однак вона більш спрямована на практичних працівників, а не на психологів. Зараз вважаю доцільним впровадження в програму навчання психологів не лише систему тренінгових занять, метою яких є отримання та вдосконалення навичок проведення тренінгових занять для розкриття особистих якостей практичним працівникам, необхідних для роботи в силових підрозділах, але й необхідно проводити тренінгові заняття для саморозкриття особистісних якостей психологів.

У цілому навчання повинно проходити з урахуванням моделі служби психологічного забезпечення підрозділів ОВС, її мети та завдань і, як результат, виховання професійної компетентності спеціаліста-психолога з орієнтацією на потреби практичних працівників. Потрібно загострити увагу на відпрацюванні комунікативних психологічних особливостей проведення розшукових та слідчих дій, комунікативних психологічних особливостей проведення допиту малолітніх правопорушників та постраждалих, на психологічних чинниках реабілітації працівників, постраждалих під час виконання службових обов'язків, психологічних особливостях командної роботи тощо.

Необхідність розроблення та впровадження завданого напрямку тренінгових програм викликана також необхідністю відпрацювання психологом особливих навичок роботи зі специфічним контингентом (працівники ОВС, правопорушники, злочинці), у специфічних умовах службових взаємовідносин серед працівників, удосконалення діяльності психолога з працівниками після перебування в екстремальних ситуаціях (на що зараз звертається дуже мало уваги), відпрацювання навичок спілкування в загострених конфліктних ситуаціях та ін.

У ході проведення тренінгу потрібно відпрацьовувати комунікативні вміння, основою яких буде поєднання типової професійної взаємодії психолога з клієнтом взагалі з типовою взаємодією практичних психологів з працівниками ОВС.

Доцільним вважаємо також впровадження тренінгових програм навчання психологів ОВС для отримання необхідних знань та навичок спілкування і впливу в роботі з малолітніми правопорушниками, свідками та постраждалими.

Вольф В.В. преподаватель кафедры общей и прикладной психологии и педагогики УНИ ПЭС ХНУВД

ПСИХОЛОГИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ, ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВАРИАНТЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Девиантное поведение человека можно обозначить как систему поступков или отдельные поступки, противоречащие принятым в обществе и проявляющиеся в виде несбалансированности психических процессов, неадаптивности, нарушении процесса самоактуализации или в виде уклонения от нравственного и эстетического контроля за собственным поведением.

Основой оценки девиантного поведения человека является анализ его взаимодействий с реальностью, поскольку главенствующий принцип нормы- адаптивность- исходит из приспособления по отношению к чему-то и кому-то, т.е. реальному окружению индивида.

При противодействии реальности индивид активно пытается разрушать ненавистную ему действительность, изменять ее в соответствии с собственными установками и ценностями. Он убежден, что все проблемы, с которыми он сталкивается обусловлены факторами действительности, и способом достижения своих целей является борьба с действительностью, попытка переделать реальность под себя или максимально извлечь выгоду из нарушающего нормы общества поведения. Противодействие реальности встречается при криминальном и делинквентном поведении.

Болезненное противодействие реальности обусловлено признаками психической патологии и психопатологическими расстройствами (в частности, невротическими), при котором окружающий мир воспринимается враждебным в связи с субъективным искажением его восприятия и понимания. Здоровый человек при противодействии реальности осознанно выбирает путь борьбы с действительностью, при болезненном противодействии, данный способ противодействия является единственным и вынужденным.

Уход от реальности осознанно или неосознанно выбирают люди, которые расценивают реальность негативно и оппозиционно, считая себя неспособными адаптироваться к ней. Игнорирование реальности проявляется автономизацией жизни и деятельности человека, когда он не принимает в расчет требования и нормы реальности, существуя в узкопрофессиональном мире. При этом не происходит ни столкновения, ни противодействия, ни ухода от реальности. Каждый существует сам по себе. Такой вариант встречается довольно редко, у повышенно одаренных, талантливых людей с гиперспособностями в какой-либо одной области.

Приспособление к реальности выбирает гармоничный человек.

Для того, чтобы оценить типы девиантного поведения, необходимо представлять от каких именно норм общества они могут отклоняться. Норма – это явление группового сознания в виде разделяемых группой

представлений. Девиантным поведением считается любое по степени выраженности, направленности или мотивам поведение, отклоняющееся от критериев той или иной общественной нормы. Разновидностью преступного (криминального) поведения человека является делинквентное поведение. Поведение с формированием стремления к уходу от реальности путем искусственного изменения своего психического состояния посредством приема некоторых веществ или постоянной фиксации внимания на определенных видах деятельности называется аддиктивным поведением. Основным мотивом личностей, склонных к аддиктивным формам поведения, является активное изменение неудовлетворяющего их психического состояния, которое рассматривается как «серое», «монотонное». Основными особенностями индивида со склонностью к аддиктивным формам поведения является рассогласование психологической устойчивости в случаях обыденных отношений и кризисов. В норме, как правило, психически здоровые люди легко приспосабливаются к требованиям обыденной жизни и тяжелее переносят кризисные ситуации. Они стараются избегать волнующих и нетрадиционных событий, в отличие от лиц с различными аддикциями. Под патохарактерологическим типом девиантного поведения понимается поведение, обусловленное патологическими изменениями характера, сформировавшиеся в процессе воспитания. К ним относятся расстройства личности (психопатии), выраженные акцентуации характера, а также невротическое развитие личности. Патопсихологический тип девиантного поведения основан на психопатологических симптомах и синдромах, являющихся проявлениями психических заболеваний.

В ряду значимых параметров влияющих на становление поведения отклоняющегося от нормы, особое место занимает профессия человека.

В процессе длительного занятия какой-либо профессией могут формироваться профессионально значимые «опознавательные» личностные черты, отличающие представителя одной профессии от другой. Профессия способна заострять те или иные имевшиеся индивидуально-психологические особенности человека, влиять на формирование известных девиаций поведения в силу влияния интенсивности, специфичности профессиональной деятельности.

Специфические профессиональные варианты отклоняющегося поведения могут наблюдаться у представителей разных профессий. Чаще других в этом ряду отмечают профессии врача, политика, педагога, военного.

Поведенческие стереотипы медицинского работника – способность к эмпатии и стиль общения, характерная девиация поведения – «синдром эмоционального выгорания». К девиантным стереотипам поведения политика относятся авторитарность, лживость, склонность к демагогии, отказ от близких эмоциональных отношений с людьми, трудоголизм, властолюбие, склонность к интригам, повышенная требовательность к себе и окружающим, стрессоустойчивость. Стереотипы поведения педагога (преподавателя) базируется на нормативах подобного рода деятельности. К ним относятся строгие требования к внешности (необходи-

мость выглядеть «подобающим образом», консерватизм в одежде), нравственному контролю собственного поведения, эстетические требования (аккуратность, опрятность), пунктуальность, педантизм, организованность, обязательность. Специфичной для профессии педагогов поведенческой девиацией считается сентенционное поведение. Оно характеризуется склонностью к нравоучениям не только в рамках профессиональной деятельности, но и вне ее (в собственной семье, во взаимоотношениях с родственниками, соседями, в обществе).

Поведенческий стиль отличается паттернализмом, желанием быть покровителем, оберегать людей от несправедливых и опасных для них самих поступков. Помимо сентенционного, для педагогов типична девиация, обозначаемая как консервативное поведение. Она нередко сочетается с первой и выражается в шаблонности, неизменности (на протяжении многих лет) стиля внешней самопрезентации (отказе от требований моды), консерватизме мировоззрения, политических взглядов с ориентацией на устойчивые традиции.

К типичным поведенческим девиациям для профессии военнослужащего относят командное (командирское) поведение. Оно характеризуется переносом традиций военной дисциплины на взаимоотношения с близким окружением офицера. Отклоняющееся поведение включает повышенную требовательность к себе и окружающим в отношении выполнения обыденных дел. В его основе лежит чрезмерная дисциплинированность, четкое следование распорядку, графику, последовательности деятельности. Данный вид девиации предполагает наличие эпилептоидных черт характера: пунктуальности, склонности к порядку, любви к симметрии, чистоте, аккуратности, экономности.

Стереотипизация обыденной жизни, казарменный тип взаимоотношений нередко приводят к конфликтам в семье. Военнослужащий - девиант в случае нарушения членами семьи заведенного им порядка может реагировать вспышками гнева, становится раздражительным и несдержанным.

Для педагога и военного наиболее характерны коммуникативные девиации.

К подобным нарушениям относят аутистическое поведение (вторичный аутизм), возникающий после событий, выходящих за рамки жизненного опыта или в структуре посттравматического стрессового расстройства. В качестве провоцирующих событий способны выступать катастрофы, участие в боевых действиях (особенно характерно для военнослужащих, сотрудников ОВД), а также угрожающие для жизни человека события (нахождение в заложниках).

Фактор длительности психотравмирующей ситуации влияет на развитие аутистического поведения, которое характеризуется склонностью человека избегать или максимально ограничить количество контактов, нежеланием общаться даже с хорошо знакомыми людьми, стремлением быть в одиночестве.

Человек перенесший жизненноопасные события и уединившийся от мира нередко склонен повторно переживать происшедшие события. Его беспокоят навязчивые воспоминания и сны о трагедии, собственных страданиях и мучениях близких людей. При этом человек погружается в переживание бессмысленности и апатии, возникает чувство бессмысленности существования, бесполезности любой деятельности. Может возникнуть симптом невовлеченности человека в процесс повседневной жизни в связи с исчезнувшим смыслом его существования. Одиночество – вариант самоизоляции, ограничение контактов, эмоциональное подкрепление ухода от действительности.

Противоположностью аутистического поведения выступает гипербобщительность, характеризующаяся повышенной потребностью в общении, желанием взаимодействовать со многими партнерами по коммуникации и в течении максимально возможного времени. Девиацией у такого человека становится неумение находиться в одиночестве, даже короткое время. Отклоняющееся поведение затрагивает свободу окружающих, поскольку конфликты у такого индивида происходят из-за неумения и нежелания слушать собеседника. Конформистское поведение - как вариант коммуникативных девиаций, выражается в склонности приспособливаться к любому окружению, к любым точкам зрения, основная способность конформиста – быть незаметным.

Удовлетворение такому индивиду приносит попадание в резонанс с общими интересами, привычками, навыками. Такой человек склонен использовать поведенческие и речевые штампы: одеваться по форме, говорить, используя, например, бюрократический язык.

Одной из наиболее часто встречающихся коммуникативных девиаций считается фобическое поведение, которое может иметь как психопатологический, так и психологический характер. К различиям невротического и обыденного фобического поведения относят: степень адекватности ситуации (при невротическом, человек страшится маловероятных событий), степень социальной дезадаптации (при невротическом существенно выражена), степень внутриличностной дезадаптации (при невротическом способствует формированию психологических комплексов). Особенностью фобического поведения считается его волнообразное течение со склонностью к усилению навязчивых страхов и охранительного поведения в период воздействия на человека психической травмы. Психотравмирующий фактор (потеря близких, переживание разлук) является доминирующим в развитии фобических реакций особенно у военнослужащих и сотрудников ОВД, чья специфика профессиональной деятельности не исключает возникновения подобных ситуаций, особенно в периоды несения службы в горячих точках или после пережитых военных действий. При фобическом поведении преобладает тревожный вариант адаптационного расстройства, характеризующееся повторяющимися приступами тяжелой тревоги и паники, которые могут возникать непредсказуемо даже для самого человека. При этом имеют место периоды выраженной тревоги с двигательным беспокойством,

нарушением поведения в виде ажитации (психомоторного возбуждения), страха приближающейся смерти, который сопровождается тяжелыми вегетативными проявлениями: учащенным сердцебиением, болями в груди, ощущением удушья, головокружением и чувством нереальности происходящего.

Помимо собственно фобического поведения, базирующегося на навязчивых страхах, встречается обсессивный и компульсивный его варианты.

Под обсессиями понимают навязчивые мысли, воспоминания, представления, овладевающие сознанием человека, от которых он не может избавиться волевым усилием. Иногда их называют «умственной жвачкой». Мысли приходят в голову как бы автоматически, мешают ему заниматься обычной деятельностью.

Компульсии проявляются навязчивыми, плохо корректируемыми действиями, принимающими часто ритуальный характер.

Цель терапии и коррекции коммуникативных девиаций – развитие коммуникативных навыков в сфере компетентности и толерантности.

Основной метод психологической коррекции – групповой социально- психологический тренинг. Предложен перцептивно ориентированный тренинг с использованием принципов: 1. здесь и теперь. 2. персонификация высказываний. 3. акцентирование языка чувств. 4. активности. 5. доверительного общения. 6. конфиденциальности.

Одним из эффективных методов психологической коррекции можно считать антиципационный тренинг, направленный на развитие способностей к вероятностному прогнозированию и адаптивному стилю поведения. Базой личностной позиции при антиципационном тренинге считается «антиципационная состоятельность»– способность предвосхищать события, строить процесс прогнозирования на многовариантной основе, используя прошлый жизненный опыт.

При фобическом поведении эффективными считаются методы поведенческой и когнитивной психотерапии, при посттравматическом стрессовом расстройстве – гештальттерапия. В рамках когнитивно-поведенческого направления психотерапии используются техники «десенсибилизации», «парадоксальной интенции». Техника гештальтпсихотерапии направлена на «разблокирование сознания» путем завершения незавершенных ситуаций, наиболее полного и интенсивного выражения незавершенных чувств (катарсические техники).

Осинский Е.К. соискатель, Университет гражданской защиты Украины

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕЛОХРАНИТЕЛЯ

Заказные убийства высокопоставленных должностных лиц, VIP-персон и бизнесменов стали одним из распространенных способов решения проблем в сфере экономики и политики. Для исполнения данного вида преступлений появилась новая криминальная специализация – киллер (англ. killer - наемный убийца). По статистике МВД РФ убийства

руководителей коммерческих фирм и государственных предприятий составляют 55% от общего числа заказных убийств; руководителей муниципальных структур, органов исполнительной власти и местного самоуправления - 8%; лиц, занимающихся политической деятельностью - 3%; сотрудников правоохранительных органов - 3%; лидеры и члены организованных преступных групп - 30%.

Согласно статистике 60% заказных убийств совершается с использованием огнестрельного оружия, 30% - при помощи взрывных устройств кустарного и промышленного производства. Раскрываемость таких преступлений составляет всего 1,5-2%. Причины - неспособность правоохранительных органов эффективно работать, несовершенство законодательства, крайне низкая стоимость наемных убийц и сверхприбыли в бизнесе, особенно в теневом.

В настоящее время личную безопасность бизнесменов и других VIP-персон обеспечивают государственные и коммерческие структуры. Например, в Украине безопасность высших должностных лиц государства обеспечивают Управление государственной охраны и Департамент Государственной службы охраны при МВД. Их правовой статус и компетенцию регламентируют законодательство Украины и ведомственные подзаконные акты.

Кроме государственных структур в сфере оказания охранных услуг действуют и коммерческие – частные охранные фирмы и ведомственные службы безопасности. Цель личной охраны - гарантировать безопасность охраняемого лица, а в случае осуществления попытки нападения немедленно и с минимальными потерями ее пресечь.

В настоящее время существуют два вида охраны - телохранитель и сотрудник личной охраны физического лица. Суть в принципе одна - обеспечение безопасности конкретного человека. Телохранитель - это человек, основная обязанность которого обеспечить безопасность охраняемого лица. Он самостоятельно решает вопросы, связанные с профессиональной деятельностью. Например, определяет тактику охраны (демонстративная, скрытая, комбинированная). От качества его работы зависит жизнь и здоровье клиента. Сотрудник личной охраны – это член команды, которая обеспечивает физическую безопасность охраняемого лица.

Исходя из поставленных перед личной охраной задач, можно сформулировать ее основные функции:

- проверка защищенности мест постоянного пребывания;
- проверка безопасности используемых клиентом маршрутов;
- наблюдение за изменениями обстановки вокруг мест постоянного пребывания клиента;
- наблюдение за изменениями обстановки по маршрутам следования клиента;
- проверка безопасности мест разового прибытия клиента;
- наблюдение за обстановкой в месте разового посещения клиента;
- ограничение доступа к клиенту;
- проверка лиц, получающих доступ к клиенту;

- выявление и блокирование мест, пригодных для покушения на клиента;
- организация и осуществление охраны клиента;
- сопровождение клиента при его перемещениях.

Присутствие телохранителя должно кардинально изменить сценарий происходящего. Значит, даже специалист часто не может в достаточной степени повлиять на ситуацию. На это есть несколько причин. Первая - низкий уровень профессиональной подготовки телохранителей. Вторая – поведение охраняемого лица.

Пресечь покушение на охраняемое лицо очень непросто. Телохранитель, непосредственно обеспечивающий прикрытие охраняемого лица, имеет на реагирование максимум 1-1,5 секунды. Прежде всего, он должен увидеть угрозу, и по возможности, заблокировать ее. А если не получилось - локализовать начинающееся развиваться покушение. Поэтому при отражении покушения риск не справиться с ситуацией очень велик. Следовательно, максимум сил и средств нужно тратить на предупреждение покушений.

Система профессиональной подготовки телохранителей достаточно сложная и многогранная. Особое место в ней занимает психологическая подготовка. Однако, эти вопросы рассматривались отдельными авторами. Как показывает практика этому вопросу уделяется недостаточно внимания. Например, программа базового курса в учебном центре «Витязь» включает 80 учебных часов: специальная огневая подготовка (19 часов), тактико-специальная подготовка (40 часов), физическая подготовка (10 часов), медицинская подготовка (2 часа), правовая подготовка (4 часа), психологическая подготовка (2 часа). Таким образом, основной акцент при подготовке телохранителя делается на тактико-специальную подготовку, которая составляет 50% учебной программы, а психологическая подготовка составляет лишь 2,5%.

Поэтому телохранители, как правило, умеют тактически грамотно действовать только в условиях штатной ситуации – типовая схема действий при различных вариантах нападения. Каждая из них обязательно должна быть заранее смоделирована и рассчитан алгоритм действий, которые отрабатываются на тренировках в реальных условиях.

Именно такой подготовки не хватает тем, кто именует себя телохранителями. Они надеются на свое умение стрелять и владение приемами рукопашного боя, не понимая, что вначале стреляют в телохранителя, а потом - в охраняемое им лицо.

Важное место а психологической подготовке телохранителей занимает экстремальная психология - теория поведения в экстремальных ситуациях, связанных с повышенным риском, с угрозой для жизни. С возникновением экстремальной ситуации и вступлением в единоборство с правонарушителем действия телохранителя и его поведение будут определяться уровнем профессиональной подготовленности и умением управлять своим психическим состоянием в условиях патогенного воз-

действия стресс-факторов. Его психическое состояние будет определяться рядом факторов:

- знанием законодательной базы;
- отношением к работе и желанием выполнить свои обязанности;
- умением быстро оценивать обстановку;
- владением приемами рукопашного боя, оружием и спецсредствами;
- стажем и опытом работы;
- инстинктом самосохранения.

Исходя из этих положений, телохранителем будет принято решение на те или иные последующие действия, которые можно будет характеризовать как активные или пассивные. В первом случае при хорошей профессиональной подготовке охранник будет активно воздействовать на ситуацию, во втором - при недостаточной подготовке будет занимать выжидательную позицию, что явится результатом доминирования отрицательных качеств.

Среди психофизиологических качеств следует назвать такие, как быстрота реакции, хорошая ориентация в пространстве, координированность движений, способность концентрировать внимание на избранном объекте невзирая на помехи, чувство времени, эмоциональная устойчивость, способность продуктивно работать в стрессовой обстановке, умение быстро переключаться с одного вида деятельности на другой и т.п.

Среди требующихся психологических качеств личности наиболее важными являются следующие: интеллектуальное развитие не ниже статистической нормы; способность быстро решать всевозможные головоломки; умение извлекать уроки из прошлого (учиться на ошибках) и предвидеть последствия различных событий; умение поэтапно анализировать и планировать конкретные операции; стремление доводить до конца начатые дела; независимость от давления извне.

Идеальный телохранитель – это тот, кто порядочен, честен, верен долгу перед своей семьей и охраняемым лицом, имеет нормальную цель в жизни. Он достаточно серьезный человек, не способный ради сиюминутных выгод или сомнительных предложений предать доверившихся ему людей, броситься в авантюры, жертвовать тем, что у него есть.

Поэтому изучение личности кандидатов в телохранители - это веле-ние времени. Если личная охрана призвана обеспечить безопасность охраняемому лицу, то к профессиональному отбору и подготовке надо относиться ответственно, не жалея времени и средств, используя для этого опытных специалистов-практиков.

Поляков И.А. *научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории экстремальной и кризисной психологии Университета гражданской защиты Украины*

ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ СПОРТСМЕНОВ - БОРЦОВ К РИСКУ В УСЛОВИЯХ ЭКСТРЕМАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В конце прошлой века появились концепции, которые обобщать картину мира конца второго тысячелетия. Среди них и новая социологическая теория современного общества, автором которой считают немецкого ученого А. Бека. За его представлениями на данное время человечество вступило в новую фазу своего развития-фазу риска.

Общество риска - это постиндустриальная формация, которая имеет ряд особенностей. Главная из них состоит в том, что для общества риска характерное распределение угроз разного происхождения и обусловленных ими рисков, тогда как для индустриального – распределение благ. В обществе риска, по мере его развития, оказывается все больше отрицательных факторов, которые влияют на разных члены общества неравномерно. Таким образом, проблема риска, как предпосылки экстремальных ситуаций неотвратимо становится характеристикой национальной безопасности любого государства.

Наша повседневная жизнь по сравнению с боевыми действиями «всего» в 2 раза менее опасна! И на фоне подобной ситуации наше общество, наверное, наиболее пренебрежительно относится к проблеме обучения действиям в экстремальной ситуации! Следует учесть, что реальные экстремальные условия зачастую представляют собой синтез нескольких сред. Какая из них будет определяющей – вопрос непредсказуемый! Подготовить же человека ко всем прогнозируемым условиям сразу – абсолютно нереально.

Сегодня никто из нас не застрахован от катастроф, происшествий, от физического или психологического нападения в общественном месте, в транспорте и даже дома, и тогда наше здоровье и жизнь могут оказаться под угрозой. Ежедневно из средств массовой информации нам приходится узнавать об убийствах, грабежах, кражах, насилии, различных происшествиях, когда жертвами преступлений становятся не только «сильные мира сего», но все чаще и чаще рядовые граждане.

Чтобы предупредить опасность или хотя бы свести до минимума ее возможные последствия, в настоящее время, пожалуй, как никогда раньше, важно знать и уметь применять эффективные средства самозащиты. Она помогает развивать и совершенствовать резервы тела и сознания, работать в соответствии со своими функциональными возможностями в данное время и в данном месте.

На сегодняшний день украинский гражданин, как правило, не может обеспечить безопасность своих детей и близких. Специальная военизированная охрана, притемненные окна автомобилей, покупка оружия и получение на него разрешения, установка особых защитных устройств в

подъездах квартира – к сожалению, слишком дорогие удовлетворения, которые доступны лишь крайне узкому кругу граждан, – государственным служащим из высшего эшелона власти, депутатам и некоторым бизнесменам.

Все это двигает нас к мысли, которая пока мы не можем жить по законам цивилизованных стран и отпускать наших детей одних в школу. Последнее заставляет уповать на путь временной жесткости законов, во имя спасения нашей культуры, нравственности, жизнь наших жен и детей, не говоря о собственной.

Поэтому проблема самозащиты остро стоит в современных условиях. Раз государство не может защищать рядовых граждан от преступных посягательств, нам не на что надеяться, кроме как на самих себя. Мы отдаем в секции спортивных единоборств наших детей, идем тренироваться сами. Но спортивные единоборства со своими многочисленными преимуществами не всегда помогают в условиях самообороны и других экстремальных ситуаций на улице (например, ситуацию в общественном транспорте, когда хулиганы обижают женщин и людей преклонного возраста, где от спортсмена нужна роль защитника).

Не смотря на очень хорошую внешнюю физическую и психологическую подготовку, спортсмены – борцы в экстремальных ситуациях часто оказываются беспомощными и слабыми. Почему так происходит? В процессе изнурительных тренировок, ответственных соревнований, ограниченного времени для развлечений воспитывается воля, закаляется характер, формируется мировоззрение, т.е. человек превращается в сильную и уверенную личность. Доказано, что спортсмены в дальнейшей жизнедеятельности проявляют себя лучше чем люди, которые не занимались спортом. Спортсмены больше выносливые, уверенные в успехе, привыкли добиваться своего. И чем выше уровень его мастерства, тем он устойчивее к стрессам.

Одним из возможных неблагоприятных факторов для спортсмена - борца, который попал в такую ситуацию это внезапность. И если спортсмен оказался неготовым к действиям в такой ситуации, то он как правило не сможет выйти из такой ситуации победителем. Это объясняется несколькими факторами: жизненными ценностями, личностными качествами, возрастом, уровнем мастерства, и т.п. Первой реакцией спортсмена на такую ситуацию есть страх, а в состоянии страха тяжело принять в кратчайший срок правильное решение.

Другой неблагоприятным фактором для спортсмена в экстремальной ситуации возможно есть его завышенная самооценка (переоценка своих возможностей). И в аналогичных ситуациях где нужно действовать более осмысленно или совсем нет потребности вступать в противоборство, он первый разжигает конфликт и бездумно лезет в потасовку за что может расплатиться своим здоровьем и даже жизнью.

Поэтому достаточно серьезно стоит вопрос подготовки спортсменов, способными к эффективным и результативным действиям в условиях экстремальной ситуации. Как показывает жизнь, одним спортсме-

нам необходимо повысить самооценку, работать над снижением уровня тревожности, повысить склонность к риску в экстремальных ситуациях, а другим снизить самооценку к адекватному уровню и уменьшить склонность к риску.

Соревнования по единоборствам, а в частности по вольной борьбе связаны со значительным риском и опасностью. Однако многоразовое выполнение этих действий на тренировке и притупляет чувство опасности, и вырабатывает привычку к риску. В связи с этим следует сказать, что не самая по себе объективно существует опасность или непредвиденное стечение обстоятельств вызывают сильные эмоции в условиях соревнований.

Проведенные исследования спортсменов – борцов вольного стиля показали, что с ростом уровня их мастерства возрастает готовность к риску в условиях экстремальных ситуаций. Но с ростом уровня мастерства повышается агрессивность во многих видах спорта от участников нужно проявление агрессивности в рамках существующих правил и условий деятельности. В некоторых видах спорта проявление агрессивности чередуется с полным отсутствием подобных действий. Таким образом, в спорте, как и в жизни, решение одних проблем требует оптимальной степени агрессивности, решение других возможно без ее проявления. Некоторые спортсмены не могут сдерживать свою агрессивность в рамках спортивных правил и приемлемых границ, которые диктуются здоровым толком.

У выдающихся спортсменов список побед явным образом перевешивает список поражений. Например, у борцов международного класса поражения составляют не больше 10-15 % от числа проведенных встреч. Численное преимущество побед над поражениями дает основание для формирования бойцовских качеств, соответственно склонность к оправданному риску очень велика. А очевидное преимущество неудач в соревнованиях приводит к формированию хронического неудачника, который готовый к поражению даже на старте соревнований. В случае очередной неудачи он будет искать причину поражения в разных объективных факторах (предубежденное судейство, нехватка времени, развязавшийся шнурок, плохое качество ковра, крики и шум болельщиков). Очевидно, что хронический неудачник с заниженной самооценкой неадекватно воспринимает действительность, соответственно он не будет готов к риску в условиях экстремальной ситуации либо его риск будет совершенно неоправдан. Из этих данных выходит следующее: не всем спортсменам дано быть мастерами международного класса – отсутствие таланта, денег и связей и других факторов. А ведь спортсменов среднего уровня мастерства во много раз больше. Поэтому больший акцент в тренировках следует поставить на психологической подготовке, немаловажными компонентами также являются идеологическое и духовное воспитание.

Основными идеологическими составляющими воспитания являются:

- духовные постулаты;
- концепция управления ресурсами человека;
- применение законов механики.

Роль духовного начала невозможно переоценить. Духовная подготовка должна занимать центральное место в системе тренинга, хотя на начальном этапе обучения, как правило, присутствует неявно.

При осмыслении существа вопроса приходится сталкиваться с группой переживаний необычных понятий, которые трудно описать иным языком, нежели языком религии.

Воля или Дух, Сила как проявление Воли, средства проявления Воли, – все эти понятия, являющиеся атрибутами духовных учений, присутствуют в системах единоборств.

Во-вторых, одной из важных идеологических составляющих системы, стала концепция управления физическими и психическими ресурсами человека.

Все существующие системы рукопашного боя, как правило, рассчитаны на здорового, выносливого, физически сильного человека. Но ведь не секрет, что любой смертный человек не всегда находится в таком состоянии здоровья. В каждый момент времени множество факторов (физическая усталость, голод, заболевания, травмы, стресс, климатические и природные условия, жажда и т.д.) влияют на физическое и психическое состояние человека.

В экстремальных условиях при комплексном воздействии перечисленных факторов, человек очень часто оказывается не способным на действия, требующие больших физических затрат.

Подготовка спортсмена в основном имеет циклический характер, и поэтому зачастую они заведомо мобилизуют все силы на определённый период. Например на соревнованиях борцы часто выглядят на ковре (татами) обессиленными за несколько минут интенсивного боя и виснут друг на друге. Они в большинстве случаев оказываются не в состоянии выполнять действия требующие больших физических затрат. А если это происходит не на татами, а в боевой обстановке? Более того: а если противник физически сильнее и быстрее вас? А если противников несколько? Именно поэтому возникает жизненная необходимость в особой системе подготовки, главными задачами которой должны быть следующие:

- сведение к минимуму силового воздействия заведомо более сильного противника;
- достижение наибольших результатов своих действий при минимально возможных затратах энергии.

То есть, речь идет не просто о жизнеспособной, но, в первую очередь, об энергосберегающей системе психологической подготовки. Наиболее рациональные и целесообразные способы физического воздействия на противника, а также тактические и специальные психологические приемы, способствующие эффективности их применения и сбережению энергозатрат, и образуют систему подготовки, как составную часть системы выживания.

Любая система в той или иной мере реализует задачу управления физическими и психическими ресурсами человека, но думается, что лишь представляемая система, закладывает постулат об изначальном преимуществе противника над вами: противник физически сильнее и быстрее вас.

Таким образом проанализировав уровень подготовки спортсменов – борцов вольного стиля, сравнив уровни мастерства можно сделать вывод, что с ростом уровня мастерства возрастает готовность к риску.

Это разрешает предположить, что склонность к риску и агрессии являются сменными личностными характеристиками и с помощью повышения спортивного мастерства возможно увеличивать готовность к риску спортсмена в экстремальной ситуации. Недостатками высокого мастерства есть физическая агрессия и раздражительность, поэтому можно считать необходимым изучение их влияния на психическое состояние спортсмена в экстремальной ситуации. Также уделить большое внимание изучению влияния психологической подготовки и духовного воспитания на результаты спортсмена и на его поведения вне тренировочного зала, что и будет основной задачей нашего дальнейшего исследования.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС

Федоренко О. І. *доцент кафедри загальної психології та педагогіки,
ННІ ПМІТ ХНУВС, кандидат педагогічних наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ

Підростає покоління – майбутнє нашої держави. Від рівня професіоналізму, майстерності, знань та умінь майбутнього правоохоронця залежить ефективність взаємодії з підлітками та молоддю, а відповідно і якість виконання професійних обов'язків щодо попередження правопорушень дітей та підлітків.

Аналіз досвіду роботи органів внутрішніх справ і вивчення системи роботи закладів (приймальників-розподільників, притулків, шкіл соціальної реабілітації, виправно-трудових колоній у справах неповнолітніх), в яких здійснюється робота з підлітками різних категорій (підлітки “групи ризику», правопорушники та ін.), також показав, що здійснення соціальної та виховної роботи потребує спеціальної підготовки працівників органів внутрішніх справ.

Дослідженню правових аспектів профілактики правопорушень неповнолітніх присвятили свої праці такі правознавці, як Ю. Антонян, І. Башкатов, Г. Бочкарьова, М. Ветров, К. Ігошев, І. Карпець, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, О. Лекар, Г. Мінковський, Т. Перепелиця, О. Селецький, С. Тарарухін І. Туркевич та ін.

У педагогічній теорії та практиці певні аспекти соціальної та виховної роботи з підлітками розглядали М. Алемаскін, В. Баженов, С. Белічева, В. Бех, І. Бех, І. Зверева, Л. Зюбін, А. Капська, Л. Коваль, О. Ковальов, І. Козубовська, О. Кочетов, Г. Кузнецов, А. Мудрік, В. Оржеховська, І. Пінчук, А. Тарас, С. Толстоухова, І. Трубавіна, С. Хлебик та ін.

Аналіз праць, присвячених питанням підготовки до соціальної та виховної роботи показав, що така підготовка повною мірою реалізується у вищих навчальних закладах педагогічної спрямованості. У той час, як існує об'єктивна необхідність здійснювати підготовку до соціальної та виховної роботи з підлітками фахівців і правоохоронної сфери. Це зумовлено низкою чинників.

По-перше, одним з основних напрямків їх професійної діяльності є запобігання злочинності серед неповнолітніх і вимагає відповідної соціально-педагогічної підготовки фахівців цієї сфери.

По-друге, однією із специфічних рис даної професійної діяльності є те, що у поле зору працівників міліції, як правило, потрапляють діти та підлітки, які вже опинились у несприятливих (кризових) життєвих ситуаціях і потребують соціально-педагогічної допомоги або правового захисту. Традиційною є думка, що працівники міліції в рамках своєї про-

фесійної діяльності, здебільшого працюють з дітьми та підлітками, які вже вчили правопорушення або опинились у несприятливих (кризових) життєвих ситуаціях. І саме стосовно цих категорій дітей та підлітків працівники органів внутрішніх справ і мають здійснювати соціальну та виховну роботу. Але слід підкреслити, що потребують соціальної та виховної роботи з боку працівників міліції і такі, підлітки, які мають певні відхилення в поведінці (не відвідують школу, втікають з дому, вчиняють хуліганські дії тощо), а також й “благополучні» підлітки, які ще не вчиняли правопорушень. Очевидно, що здійснення роботи із зазначеними категоріями підлітків потребує спеціально організованої підготовки фахівців, яка сприяла б формуванню не тільки знань, а й умінь та навичок, тобто забезпечувала готовність до виконання майбутньої професійної діяльності.

По-третє, запобігання правопорушенням неповнолітніх є можливим за умов правильно побудованого спілкування та ефективної взаємодії з підлітками, з урахуванням їх вікових та психолого-педагогічних особливостей, наявного рівня виховання, а також факторів розвитку особистості (психологічних, соціальних, педагогічних) та при досудовій підготовці матеріалів, у випадках, коли неповнолітній вже вчинив правопорушення. Це можливо за умов формування відповідних знань та умінь в процесі підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками.

По-четверте, на теперішній час в Україні відсутня ювенальна міліція і відповідно у навчальних закладах не здійснюється спеціальна підготовка фахівців даного профілю. Це означає, що рівень підготовки фахівців, яких готують до роботи з підлітками не є достатнім, оскільки зміст навчання орієнтований на запобігання злочинності та профілактичну роботу в цілому (як серед дорослих, так і серед дітей та підлітків), без чіткого визначення змісту, видів та напрямів, методів та форм соціальної та виховної роботи саме з підлітками.

У-п'ятих, сучасний зміст професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ значною мірою має правовий аспект, тобто розглядає запобігання правопорушень підлітків з позицій виявлення, припинення та покарання за вчинені дії, а не з позицій випередження та недопущення здійснення ними протиправних дій, але не містить у достатньому обсязі тих спеціальних соціально-педагогічних та психологічних знань, які що необхідні для здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками. Це призводить до таких негативних наслідків, як неспроможність адекватно визначити які саме види, методи та форми роботи слід обрати взаємодіючи з підлітками; недостатній рівень умінь планувати, організовувати та коригувати власну діяльність; низький рівень володіння методикою здійснення виховної та соціальної роботи; несформованість необхідних для взаємодії з підлітками комунікативних умінь та навичок і т. ін. В цілому це негативно позначається на ефективності здійснюваної ними професійної діяльності.

Але не визначеними залишилися зміст і методика здійснення підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками з попередження правопорушень; навчальні курси та дисципліни, які розкривали б зміст, структуру та організацію соціальної та виховної роботи працівників ОВС з підлітками; система дидактичних методів та форм, що дозволять сформувати необхідні знання, уміння та навички, необхідні для здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками.

Визначимо види та зміст педагогічних знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної роботи з підлітками.

Педагогічні знання є результатом пізнання дійсності, вони дозволяють курсантам усвідомити сутність соціальної та виховної роботи з підлітками, побачити гуманістичний сенс методів і форм взаємодії з об'єктами педагогічної праці (підлітками, батьками, учителями та ін.), вчать глибокому аналізу її результатів, прогнозуванню резервів її поліпшення.

У змісті підготовки правоохоронців переважають правові знання теоретичного та прикладного аспектів, які відносять до професійних знань. Акцентуючи увагу саме на педагогічних знаннях, які слід включати в підготовку майбутніх правоохоронців, можна виділити такі види знань:

1. Теоретичні знання, які необхідні для здійснення діяльності (терміни, поняття, правила, закони, наслідки законів, наукові факти, принципи, гіпотези, наукові теорії, ідеї науки). Конкретизуємо знання, що необхідні правоохоронцю для здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками:

- сутність та зміст виховання, цілі, функції;
- сутність виховної роботи, мета, методи, структуру;
- сутність соціальної роботи, мета, методи та форми її здійснення;
- педагогічна сутність профілактики правопорушень;
- правове виховання підлітків;
- психологічні та вікові особливості підлітків, причини виникнення відхилень у поведінці;

- психолого-педагогічні закономірності спілкування.

2. Методичні знання (знання про методи і засоби виховання та впливу на особистість, знання певних дій, процедур, прийомів та ін.), які дозволяють здійснювати соціальну та виховну роботу). А саме:

– знання про методики здійснення різних форм соціальної та виховної роботи з підлітками;

- знання про способи та засоби спілкування й взаємодії з підлітками;
- знання про способи виховного впливу на особистість підлітка.

3. Знання про цінності, які визначають ставлення правоохоронця до оточуючої дійсності та професійної діяльності, формують різнобічну особистість (історичні знання, оцінні знання та судження та ін.).

Підготовка до соціальної та виховної роботи з підлітками передбачає, що майбутнім правоохоронцям для її ефективного здійснення необхідні такі уміння: аналітичні, прогностичні, організаторські, педагогічні, комунікативні, соціально-правові. Розкриємо їх зміст.

Аналітичні уміння включають: пошук та відбір інформації, що необхідна для роботи з підлітками; аналіз вихованості підлітка; аналіз навчальної успішності та рівня культури; аналіз та оцінка соціального оточення (коло спілкування) та сімейних стосунків підлітка; початкова педагогічна діагностика щодо соціального благополуччя підлітків та аналіз результатів; аналіз, збір, облік, обробка, підготовка аналітичних матеріалів про особистість неповнолітніх; виявлення підлітків, схильних до вчинення правопорушень.

Прогностичні уміння: передбачати результати виховної та соціальної роботи з підлітками; оцінювати ефективність обраних методів і форм роботи з підлітками; враховувати можливі відхилення від поставленої мети; передбачати труднощі в роботі з неповнолітніми; коригувати власну роботу з підлітками, вносити зміни в її організацію.

Організаторські вміння: постановка мети та завдань для розв'язання певного завдання; структурування, розробка та планування соціальної та виховної роботи з підлітками; вибір методів та форм роботи з неповнолітніми; організація роботи з підлітками та координування її з навчальними закладами; організація індивідуальної роботи з підлітками.

Педагогічні вміння: проводити виховні заходи, а саме: групову роботу з учнями у позаурочний час (виконання запланованих заходів та організація дозвілля); проводити виховні заняття (ігрові уроки, уроки-диспути, виховні години і т. ін.); проведення виховних заходів (поїздки, екскурсії, свята і т. ін.); здійснювати роботу з вчителями та батьками щодо виховання підлітків; здійснювати консультування (інтегративні форми консультування для школярів, батьків і учителів; консультування груп учнів (класів); здійснювати правове виховання (правове консультування, правове навчання, правова освіта); застосовувати засоби виховного впливу на особистість підлітка (переконання, навіювання, формування позитивного досвіду та ін.).

Соціально-правові вміння: надавати юридичні консультації; застосовувати правові норми для захисту прав та інтересів підлітка; виявляти осіб, які допускають прямі або опосередковані протиправні впливи на підлітків; враховувати всі фактори (педагогічні, соціальні та психологічні) в ситуаціях формування кримінальних справ щодо підлітків, які вчинили правопорушення.

У процесі підготовки курсантів до соціальної та виховної роботи з підлітками формування знань (теоретичних, методичних та знань про цінності) можна здійснювати через поглиблене навчання шляхом доповнення змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін, відбору методів, прийомів та організаційних форм навчання поряд зі збереженням обсягу навчальних програм.

Так, соціально-педагогічними та психологічними питаннями доцільно доповнити зміст таких дисциплін “Основи психології та педагогіки», “Вікова психологія», “Профілактика правопорушень, скоєних неповнолітніми», “Профілактика злочинності», “Соціальна робота з особами, які мають хімічну залежність» та ін.

Для закріплення отриманих знань та формування практичних умінь і навичок здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками необхідно впроваджувати у навчальний процес такі методи та організаційні форми викладання, які сприяли б підвищенню активності мислення курсантів, самостійному застосуванню знань та творчому їх застосуванню.

Отже, формуванню умінь та навичок сприятиме використання методів проблемного навчання (проблемний виклад, створення проблемних ситуацій, частково-пошуковий, дослідницький), використання ділових ігор, комунікативного тренінгу (формування умінь спілкування, необхідних для взаємодії з підлітками), удосконалення змісту виробничої практики курсантів відповідних спеціальностей.

Таким чином, формування знань, умінь та навичок здійснення соціальної та виховної роботи з підлітками буде більш ефективним, якщо доповнити зміст психолого-педагогічних та деяких професійних дисциплін відповідними питаннями, а також використовувати у процесі навчання такі дидактичні методи, прийоми та організаційні форми, які б сприяли активному застосуванню отриманих знань та оволодінню вище зазначеними вміннями і навичками. Це позитивно впливатиме на якість підготовки курсантів до попередження правопорушень підлітків та рівень готовності до професійної діяльності в цілому.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є впровадження запропонованої методики у навчально-виховний процес підготовки курсантів до соціальної та виховної роботи з підлітками та визначення її ефективності щодо подальшого застосування у практиці навчання майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Харченко С.В. доцент кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ТА ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ЯК ФАКТОРИ УСПІШНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ - ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ВУЗІ СИСТЕМИ МВС

Соціально - психологічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості і соціального середовища в ході здійснення людиною діяльності, яка дозволяє їй задовольняти актуальні потреби і реалізовувати значимі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, його поведінки вимогам середовища.

Процес адаптації студентів і курсантів до навчання у вищому навчальні заклади широко досліджується психологами і педагогами. З проблем адаптації курсантів-першокурсників проведено багато досліджень, які свідчать, що на першому році навчання часто виникає низка труднощів, обумовлених особистісними особливостями курсантів, невідповідністю уявлень першокурсників, що сформувалися до вступу у ВНЗ, реальним умовам навчання і служби, високими, що відрізняються від

цивільних вузів, навчальними і дисциплінарними вимогами. Серед особливостей специфічних для вузів МВС особливостей учбово-службової діяльності курсантів найчастіше виділяють наступні:

- жорстка регламентація розпорядку дня;
- сполучення навчальної діяльності з виконанням службових обов'язків;
- підпорядкування і субординація;
- перевага групових видів діяльності.

Обґрунтовано можна припустити, що процесу соціально-психологічної адаптації курсантів у ВНЗ буде сприяти особистісна зрілість. Зріла особистість здатна до адекватного, повного і диференційованого сприйняття навколишньої дійсності та інших людей. Така особистість в контактах з оточуючими є відкритою і природною, але при цьому – реалістичною, гнучкою, здатною компетентно вирішувати міжособистісні протиріччя і жити з іншими в максимально можливій гармонії.

Становлення зрілої особистості вимагає високий рівень її активності, здатності чітко визначати значимі цілі і життєву стратегію, бути внутрішньо вільним, зберігати можливість і потреба росту-розвитку, саморозвитку, самореалізації, обумовлених здатністю людини до самооцінки й інтерпретації навколишньої дійсності, подій і себе в них, прагненням до самоактуалізації.

На думку А. Маслоу, особистості, що самоактуалізуються, не мають проблем із психологічною адаптацією. Н.І. Петрова, за результатами емпіричного дослідження, прийшла до висновку, що студенти з високим рівнем самоактуалізації мають більш високий рівень адаптації, самоприйняття, вони більш інтернальні, стійкі до стресових ситуацій, менш напружені і тривожні. Студенти з низьким рівнем самоактуалізації менш адаптивні, більш екстернальні, у більшому ступені піддаються стресам, напружені і тривожні. Високосамоактуалізуюча особистість має більш гармонійну структуру взаємозв'язків адаптивних властивостей, засновану на самоконтролі, потребі в домінуванні і самоприйнятті. Система адаптивних властивостей низькосамоактуалізуючої особистості характеризується певною нестабільністю, суперечливістю і неоднозначністю, тому що відрізняється нервово-психічною напругою і прагненням до емоційної комфортності.

Слід зазначити, що соціально - психологічна адаптація особистості, з одного боку, гальмує процес її розвитку і самоактуалізації, тому що активність і енергія, її здібності спрямовані на пристосування до навколишнього середовища, а не на актуалізацію всіх потенційних можливостей. З іншого боку, успішна соціально-психологічна адаптація сприяє розвитку і самоактуалізації особистості, тобто процес соціальної адаптації визначається не тільки як пристосувальний, але і як розвиваючий, "явища адаптації й особистісного розвитку взаємно доповнюють один одного, утворити різні напрямки для самоактуалізації".

Представляється необхідним з'ясувати, чи відповідають дані положення процесу адаптації курсантів до навчання у ВНЗу системи МВС,

що здійснюється в умовах, які пред'являють більш серйозні вимоги до адаптивних механізмів особистості, ніж у студентів.

Метою проведеного дослідження було вивчення впливу особистісної зрілості і самоактуалізації на успішність соціально-психологічної адаптації курсантів першокурсників.

У роботі були використані наступні методики: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда, тест особистісної зрілості (розроблений під керівництвом Ю.З. Гільбух), опитувальник "Особистість, що самоактуалізується" (А. Шостром).

У дослідженні взяли участь 37 чоловік, 15 юнаків і 22 дівчини у віці 17 – 18 років, курсанти 1 курсу ХНУВС. Дослідження проводилося у жовтні 2006 р.

Результати дослідження свідчать про виражений вплив мотивації самоактуалізації і рівня особистісної зрілості на успішність соціально-психологічної адаптації курсантів – першокурсників до умов навчання у вузі.

Соціально-психологічної адаптації достовірно сприяють такі характеристики особистості, що самоактуалізується, як правильність орієнтованості в часі, керівництво в житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, чутливість до власних переживань і потреб, здатність спонтанно виражати свої почуття і бути самим собою, поважати себе за свою силу, приймати свою агресивність як природна властивість, розвинута творча спрямованість особистості.

Прийняття себе як важливого аспекту соціально-психологічної адаптації вірогідно сприяють правильність орієнтованості в часі, керівництво в житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, здатність спонтанно виражати свої почуття і бути самим собою.

Емоційному комфорту як аспекту соціально-психологічної адаптації достовірно сприяє правильність орієнтованості людини в часі, здатність спонтанно виражати свої почуття і бути самим собою, здатність людини поважати себе за свою силу, здатність приймати свою агресивність як природна властивість.

Соціально-психологічної адаптації, прийняттю себе й емоційному комфорту вірогідно сприяють загальний рівень особистісної зрілості і її наступні показники: загальна спрямованість діяльності суб'єкта на значимі особисті цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у діях, що починаються, впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знанням, уміннями і навичками, почуття громадянського обов'язку, емоційна врівноваженість.

Прийняття інших як важливого аспекту соціально-психологічної адаптації достовірно сприяє правильність орієнтованості в часі, здатність спонтанно виражати свої почуття і бути самим собою, розвинута творча спрямованість особистості, а також загальний рівень особистісної зрілості і її наступні показники: загальна спрямованість діяльності суб'єкта на значимі особисті цілі, прагнення до максимально повної

самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у діях, що починаються, почуття громадянського обов'язку, емоційна врівноваженість.

Домінуванню як аспекту соціально-психологічної адаптації вірогідно сприяють керівництво в житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, чутливість до власних переживань і потреб, здатність людини поважати себе за свою силу, здатність приймати свою агресивність як природна властивість.

Значимість пізнавальної потреби, доброзичливість, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми як складова особистісної зрілості істотно не впливають на успішність соціально-психологічної адаптації курсантів до умов навчання у вузі.

З дезадаптивністю статистично вірогідно негативно пов'язана чутливість до власних переживань і потреб, загальний рівень особистісної зрілості, почуття громадянського обов'язку, емоційна врівноваженість.

Неприйняття себе статистично вірогідно негативно пов'язано зі здатністю до цілісного сприйняття світу і людей, зі здатністю знаходити закономірні зв'язки у всіх явищах життя, з розумінням, що в природі людини тріумфує добро, з розумінням людської природи, зі здатністю до цілісного сприйняття світу і людей, зі здатністю знаходити закономірні зв'язки у всіх явищах життя, з загальним рівнем особистісної зрілості та її наступними показниками: загальна спрямованість діяльності індивіда на значимі особисті цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у діях, що починаються, впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знанням, уміннями і навичками, почуття громадянського обов'язку, емоційна врівноваженість.

Неприйняття інших статистично достовірно негативно пов'язано з керівництвом у житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, здатністю дотримувати тих ідеалів, цінностей, за якими живуть особистості, що самоактуалізуються, гнучкістю поведінки в різних ситуаціях, гнучкістю застосування стандартних оцінок, принципів.

Зовнішній контроль статистично вірогідно негативно пов'язаний із правильністю орієнтованості людини в часі, керівництвом у житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, гнучкістю застосування стандартних оцінок, принципів.

Аналіз кореляційних взаємозв'язків показав, що самоактуалізація й особистісна зрілість сприяють соціально-психологічній адаптації, при цьому глибина і чутливість відчуття себе, своїх власних переживань і потреб, здатність людини встановлювати гнучкі і тісні контакти з навколишніми, ступінь виразності в людини прагнення до придбання знань про навколишній світ, виразність творчої спрямованості особистості не має істотного впливу на якість соціально-психологічної адаптації курсантів.

Аналіз результатів, отриманих у проведеному дослідженні, частково підтвердив і багато в чому уточнив положення щодо соціально-психологічної адаптації до умов навчання у вузі, які відображені в літературі. Емпіричні дані дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Успішної соціально-психологічної адаптації курсантів-першокурсників сприяє загальний рівень особистісної зрілості та розвиток більшості складових самоактуалізації: правильність орієнтованості в часі, керівництво в житті своїми власними цілями, переконаннями, установками і принципами, чутливість до власних переживань і потреб, здатність спонтанно виражати свої почуття і бути самим собою, поважати себе за свою силу, приймати свою агресивність як природну властивість.

2. З дезадаптивністю учасників дослідження достовірно негативно пов'язана чутливість до власних переживань і потреб. В обстеженій групі значущість пізнавальної потреби, доброзичливості, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми не мають істотного впливу на успішність соціально-психологічної адаптації курсантів до умов навчання у вузі.

3. Такі аспекти соціально-психологічної адаптації як адаптивність, прийняття себе і прийняття інших найбільш тісно пов'язані з особистісною зрілістю та складовими самоактуалізації.

4. Отримані в дослідженні результати можуть бути використані в роботі центрів практичної психології при розробці заходів з профілактики порушень адаптації у курсантів - першокурсників.

Ченіра Л.П. доцент кафедри загальної та прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС, кандидат психологічних наук

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННОЇ СФЕРИ, ЩО ВІДДАЮТЬ ПЕРЕВАГУ РІЗНИМ КАР'ЄРНИМ ОРІЄНТАЦІЯМ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Останнім часом в соціально-психологічних дослідженнях особлива увага приділяється гендерним аспектам побудови кар'єри. У сучасному світі жінки просуваються швидше в тих сферах, де старі правила не діють, в традиційних сферах жінок-керівників небагато. Таким чином, присутнє явище розхитування стереотипу сприйняття жінки як людини, яка не здатна і не хоче робити кар'єру.

Соціально-психологічні дослідження показали, що жінки не менше чоловіків зацікавлені в просуванні по службі і підвищенні свого освітнього рівня, орієнтовані на престиж, заробітну платню; володіють не меншим відчуттям відповідальності. Здійсненню жіночої кар'єри об'єктивно заважає природна біологічна роль жінки, пов'язана з необхідністю поєднання службових, подружніх і батьківських функцій. Тому жінки, яким вдається зробити кар'єру і добитися керівної посади, як правило, залишаються самотніми або відчувають сильну фізичну і емоційну напругу і відчуття провини.

Проте, наголошуються такі «сильні» якості жінок-керівників, як прагнення до нового, радикалізм, висока чутливість, турбота про людей, спрямованість на взаємодію з підлеглими, тобто все те, що характерне для моделі сучасного ефективного менеджменту.

У дослідженнях жіночої кар'єри виділяються культурні, освітні, юридичні і психологічні бар'єри.

Більшість чинників, стримуючих кар'єрне зростання жінок, торкається організаційної професійної поведінки: жінки більш пасивні в плануванні кар'єри, менш орієнтовані на змагання і конкуренцію, що обумовлено характером соціалізації. Показано, що жінки, які зробили успішну кар'єру, проходять в процесі соціалізації такий шлях, який робить їх більшою мірою схожими з «середнім» чоловіком, ніж з «середньою» жінкою.

Причому поняття «чоловіча професія» включає категорії професіоналізму, труднощі, наявності вищої освіти і оцінюється більш значущо в порівнянні з «жіночою».

Поняття «жіноча професія» включає категорії другорядності, біологічної обумовленості, необов'язковості вищої освіти.

Існування «чоловічих» і «жіночих» сфер діяльності пов'язане з статеворольовими стереотипами. Чоловіків частіше розглядають як компетентних працівників, тоді як в стереотип «ідеальної жінки» не входить категорія «працівник». Чоловікам в цілому приписується більше здібностей, які служать базою професійної діяльності і кар'єри, ніж жінкам. Цікаво, що і жінки, і чоловіки схильні оцінювати чоловіків як компетентніших, що, ймовірно, пов'язано з статевою соціалізацією, яка направляє жінок швидше в сім'ю, ніж в професійну діяльність. Статеворольові стереотипи, що відносяться до сфер діяльності, в даний час стійкі і не мають тенденції до зміни.

Існують відмінності в особистісних особливостях і характері поведінки жінок, зайнятих в традиційно «жіночих» і традиційно «чоловічих» сферах, тобто сфера професійної зайнятості і характер організаційної культури актуалізують певні особистісні риси і особливості поведінки жінок, успішних в кар'єрі. Саме тому метою нашого дослідження стало виявлення тих особистісних особливостей майбутніх фахівців правоохоронної сфери, які обумовлюють вибір кар'єрних переваг.

Були опитані курсанти 4 курси психологічного відділення факультету права і підприємництва ХНУВС в кількості 64 чоловік. Результати дослідження дозволяють відзначити наступне. В цілому дівчата - майбутні фахівці правоохоронної сфери зацікавлені в побудові такої кар'єри, яка дозволить їм реалізуватися у всіх сферах життя, забезпечить стабільність і дозволить здійснювати діяльність, пов'язану з соціальними уміннями і навичками, і з управлінням людьми.

При цьому дівчата, що віддають перевагу тим або іншим видам кар'єрних орієнтацій, характеризуються певними особистісними особливостями.

Так, перевагу кар'єрній орієнтації «стабільність» віддають дівчата з зниженою товариськістю, конфліктністю уявлень про себе і безпосередністю поведінки.

Кар'єрну орієнтацію «служіння» вибирають дівчата, що відрізняються більшою дипломатичністю, деякою боязкістю, зниженою емоційною стійкістю і фрустрованістю.

Дівчата, що віддають перевагу кар'єрі, пов'язаній з керівництвом іншими людьми, відрізняються більшою товариськістю, більшою емоційною зрілістю, працездатністю.

Молоді люди – майбутні фахівці правоохоронної сфери віддають перевагу такій кар'єрі, яка давала б їм можливість управління людьми і просування по кар'єрних сходах, дозволяла б реалізувати діяльність, пов'язану з владою, досягненням високого статусу.

При цьому молоді люди, що віддають перевагу тим або іншим видам кар'єрних орієнтацій, характеризуються певними особистісними особливостями.

Так, молоді люди, що віддають перевагу менеджменту, відрізняються більшою підозрілістю, обережністю у вчинках і негативно відносяться до роботи по інструкції і заданим алгоритмам.

Молоді люди, орієнтовані на стабільність, прагнуть до інтеграції всіх сторін життя і відрізняються більшою конформністю, розслабленням, довірливістю і доброзичливістю.

Молоді люди, які прагнуть до конкуренції, характеризуються емоційною зрілістю, витриманістю і заперечують діяльність, що вимагає здібності до співпереживання і співчуття.

Ванда В.М. заступник начальника навчально-методичного центру –
начальник відділу методичного забезпечення навчального процесу

Письменна Н.О. викладач-методист навчально-методичного центру,
викладачі кафедри юридичної психології, конфліктології та судово-медичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

УРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КУРСАНТІВ У ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗА КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

Сучасні вимоги, поставлені МОН і МВС України щодо впровадження Болонської декларації в навчальний процес, потребують від науково-педагогічних працівників посилення організації самостійної роботи та індивідуалізації навчання. Тому актуальною на сьогодні є проблема врахування психологічних особливостей слухачів, курсантів і студентів у процесі навчання.

При викладанні навчальних дисциплін викладач повинен враховувати психологічні особливості кожного з тих, хто навчається, відповідно визначаючи систему розроблених індивідуальних навчально-

дослідницьких завдань, завдань для самостійної роботи та для окремих груп з диференційним підходом. Особливо важливо враховувати наявність в кожній академічній групі чи учбовому взводі обдарованої молоді з метою більш посиленого її навантаження, залучення до участі в предметних студентських олімпіадах, науково-дослідницькій роботі (у наукових конференціях, підготовці наукових доповідей, статей, у подальшому – дипломних і магістерських робіт тощо).

Крім того, викладач має тісно співпрацювати з куратором (методистом деканату) академічної групи, начальницьким складом учбових взводів, співробітниками Центрів практичної психології вищих навчальних закладів системи МВС України з метою врахування психологічних особливостей кожного слухача, курсанта, студента. Перш за все, така педагогічна співпраця дасть можливість з'ясувати індивідуальні психологічні особливості тих, хто навчається: їх здібності, уміння, навички, темперамент, характер, пам'ять, мислення та ін. Також викладач зможе враховувати емоційний стан слухачів, курсантів і студентів, оскільки вище зазначена категорія науково-педагогічних працівників добре обізнані з настроями, побутовими умовами, їх соціальним статусом, сімейними обставинами та іншими психологічними особливостями кожної особистості. Така інформація може бути використана в оптимальній організації навчального процесу, досягненні якісних показників в навчальній, науково-дослідницькій і виховній, у тому числі індивідуальної, роботи.

Організація навчального процесу відповідно до вимог і принципів Болонської декларації вимагає постійної уваги з боку науково-педагогічних працівників ВНЗ системи МВС України щодо формування компетентностей майбутніх фахівців-правознавців і правоохоронців, що визначається як здатність особистості використовувати свої знання та вміння в професійній діяльності та в повсякденному житті для досягнення успіху. При допомозі викладача набуття сьогоденніми слухачами, курсантами та студентами характеристики інтегрованої професійної якості дасть можливість завтрашньому керівнику або працівнику правоохоронних органів поєднати його досвід, знання, уміння та навички в фаховій діяльності. На нашу думку, значна увага має бути приділена викладачем не лише тим слухачам, курсантам і студентам, які навчаються на «відмінно» та «добре» за національною шкалою, тобто займають вищий рейтинг, а й тим, які складають групу ризику, або навчаються посередньо. Слід стимулювати культ знань для цієї категорії учасників навчального процесу, враховуючи їх психологічні особливості та обираючи диференційний підхід до кожного з них. Так, виконання індивідуального навчального плану, який передбачається за кредитно-модульною системою навчання, потребує й індивідуального підходу викладача до навчальної діяльності слухача, курсанта чи студента. Серед можливих варіантів викладач може обрати певну модель щодо засвоєння навчальної дисципліни з урахуванням її специфіки, урізноманітнити індивідуальні навчально-дослідницькі завдання, проекти, надати ситуативні задачі, сво-

ерідні завдання для самостійної роботи тощо. Наприклад, для курсантів, студентів, які часто виїжджають на спортивні змагання, чемпіонати, збори, або протягом тривалого часу хворіли, і які не могли скласти своєчасно модуль-контролі, виконати самостійні завдання, – необхідно планувати індивідуальну роботу для вивчення того чи іншого навчального курсу й відповідні види діяльності. За умови творчого підходу викладачів та використання різних форм роботи, у тому числі нетрадиційних, можна досягти позитивних результатів у навчанні.

Відповідно до вимог Болонського процесу упроваджуючи оригінальні інтерактивні технології, зокрема, моделювання ділових та рольових ігор, цілком доречним під час проведення практичних (семінарських) занять, буде використання заміни ролей і функцій викладача та курсанта (слухача, студента) за умов групового розв'язання завдань. Така форма активізує креативну діяльність учасників і ймовірного прогнозування та пошукового конструювання. Як зазначає О. Левченко, тимчасовий обмін ролями-функціями в груповій діяльності позитивно впливає як на мотивацію, так і на успішність майбутньої професійної діяльності.

За умов упровадження інноваційних педагогічних технологій, інтерактивних форм і методів навчання для професійної підготовки майбутніх фахівців (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) виникає необхідність дослідження проблеми стосовно обрання типу освітньої практики, створення моделі власної освітньої діяльності, апробацію свого досвіду чи досвіду інших науково-педагогічних працівників (у тому числі й зарубіжних), або працівників практичних підрозділів правоохоронних органів. Обрання новітніх форм і методів роботи з слухачами, курсантами та студентами на заняттях, у позааудиторний час: у роботі наукових курсантсько-студентських товариствах, предметних гуртках, Інтернет-конференціях тощо, – дає можливість ефективного впливу на їх особистісні психологічні якості, що формуються в процесі підготовки конкурентноспроможних фахівців, які відповідають сучасним європейським стандартам.

Крім необхідності урахування психологічних особливостей слухачів, курсантів, студентів важливим є формування психологічних якостей майбутніх фахівців. Серед них найбільш значущою складовою є морально-вольові якості, які необхідні для того, щоб у подальшому керуватися ними та впливати на виконання своїх службових обов'язків і власної поведінки в побуті. Значний внесок у розробку моральних основ кримінального судочинства та судової етики як науки зробив А. Коні, який в одній із своїх праць на означену тему вказав на обов'язковість засвоєння кожним юристом моральних начал своєї професії. У моральну характеристику особистості майбутнього правоохоронця входить правосвідомість, як ще один із важливих компонентів формування фахівця. Це одна із форм суспільної свідомості, яка відіграє вирішальну роль у практичному використанні правових норм. Тому викладач має використовувати навчальний матеріал з будь-якого курсу для формування правових знань, поглядів і ідей, як правової психології – сукупно-

сті свідомих почуттів, переживань, звичок, пов'язаних з дією права. Однією з найбільш суттєвих ознак у морально-вольових характеристиках особистості юриста за визначенням М. Будіянського, є принциповість, тобто наявність твердих переконань і активного прагнення до їх реалізації та проведення в життя. При формуванні психологічних особливостей майбутніх правознавців і правоохоронців слід особливу увагу акцентувати на необхідність у будь-яких складних ситуаціях залишатися господарем своїх відчуттів і прагнень, залишатися вірними моральним принципам і обов'язку перед народом України.

Вважаємо за доцільне при організації навчальної діяльності слухачів, курсантів і студентів особливу увагу з боку викладача приділити наступним їх психологічним характеристикам: реконструктивній (пам'ять, уява, мислення, інтуїція, інтелект), пошуково-пізнавальній (спостережливість, увага, допитливість), комунікативній (емоційність, витривалість, ввічливість, чуйність, спілкування) і організаційній (самоорганізованість, воля, цілеспрямованість, наполегливість, зібраність) діяльності, – важливих складових професійної підготовки фахівців.

Означені проблеми частково розглядаються в фундаментальних працях вітчизняних психологів і педагогів Б. Ананьєва, С. Рубінштейна, К. Платонова, Н. Кузьміної, В. Машкової, В. Якуніна, О. Долженко, В. Журавського, М. Згуровського, М. Степка, Я. Болюбаша, В. Лукичева, але потребують подальшого вивчення та конкретизації. Перспективою розвідок у цьому напрямку вважаємо подальше дослідження психологічних особливостей слухачів, курсантів і студентів при організації навчального процесу у спеціалізованих ВНЗ та формування конкурентноспроможної творчої особистості, яка здатна до самовизначення, самореалізації та самовдосконалення.

Мисенко О.В. *доцент кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС, кандидат психологічних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Знаходження почуття ідентичності є головною умовою формування внутрішньої єдності особистості, базовою передумовою розвитку й становлення ціннісно-сміслового простору суб'єкта, цілісного «образа - Я», оскільки є мотиваційним ядром особистості, що обумовлює свідому регуляцію діяльності суб'єкта. До найбільш актуальних проблем у даному контексті можна віднести питання розвитку та формування професійної ідентичності майбутнього психолога.

Для західних теорій професійного розвитку характерне звертання до поняття Я-концепції, у структурі якої виділяється така характеристика як відчуття людиною компетентності, власній ефективності й особистій впливовості, тобто відчуття влади над навколишньою дійсністю, що забезпечує психологічну стабільність людини.

Для вітчизняної психології більше характерне обговорення професійного розвитку в координатах відповідальності за розвиток професійних ситуацій і відносин, за свої професійні дії. М. Мамардашвілі відносить це взагалі до роботи: "А що таке робота, будь-яка дійсна робота? Це самостійність, відповідальність, ризик і готовність за все платити. Робота взагалі - доросла справа." На наш погляд, використання термінів «контролю» або «відповідальності» не суперечить один одному, тому що вони використовуються для рішення однієї проблеми - визначення міри своєї включеності в професійну діяльність, при цьому контроль акцентує увагу на зовнішній стороні активності в ситуації, а відповідальністю підкреслюють ступінь внутрішньої включеності в професійну діяльність.

Професійна ідентичність – це результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що проявляється в усвідомленні себе представником певної професії й професійного співтовариства, певна ступінь ототожнення-диференціації себе зі Справою й Іншими, що проявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самописах Я.

Професійна ідентичність має різні джерела формування. Одним із джерел є професійна освіта, одержання якої визначають нормативні державні документами про освіту. Так, фахівець, який навчався на певному факультеті й одержав диплом сприймається як професійно ідентичний своєї професії. У цих випадках основними умовами становлення професійної ідентичності виступають освітньо-професійна спільність долі й професійна поінформованість.

З іншого боку, дослідники підкреслюють існування професіограми особистих якостей професіонала, тобто в становленні профіідентичності певну роль грає виражений особистісний радикал. Свою роль у становленні професійної ідентичності грають суб'єктивні очікування й можливості соціальних перспектив, а також визнання соціальним оточенням особистості як професіонала, що сприяє затвердженню професійної ідентичності.

Ознаками професійної диференціації вважаються: володіння певною термінологією, використання певного професійного лексикона, цінності й норми, професійні міфи, уявлення про своїх учителів і професійних попередників, професійно-важливі якості фахівця, професійні навички й уміння, професійні прикмети, професійний інструментарій. У якості узагальненої детермінанти становлення професійної ідентичності можна назвати інформаційно насичене навколишнє середовище, з якого отримуються уявлення про об'єкт і суб'єкта праці, його цілі і завдання та ін.

Розглядаючи проблеми професійного розвитку студентів у період навчання у вузі, Г.Ю. Любимова вважає, що «ефективність самостійного вирішення нормативних студентських проблем і успішність формування професійної складової Я-концепції майбутніх фахівців детермінується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів».

До об'єктивних факторів професіоналізації автор відносить: наукові й дидактико-методичні традиції навчального закладу, наявність у на-

вчальній програмі курсів, що формують у студентів цілісне подання про концепцію підготовки фахівця в даному навчальному закладі, приналежності наукових керівників студентів до певних наукових шкіл.

До суб'єктивних факторів професіоналізації психолога, Г.Ю. Любимова відносить внутрішню роботу студентів відносно формування образу Я, Я- концепції, що включає в себе образ майбутньої професійної діяльності, подальше уточнення життєвих цілей, усвідомлення пріоритетів цінносно-значеннєвої сфери.

Таким чином, проблеми професійної діяльності психолога розглядаються не тільки в контексті обговорення втримування психологічної діяльності, її об'єкта, предмета, умов, коштів здійснення, але й у контексті вивчення внутрішніх, суб'єктивних факторів, що обумовлюють ефективність діяльності психолога.

Досить велика кількість досліджень у зв'язку із цим присвячено вивченню особистісних особливостей психолога. У контексті даної проблеми особлива увага дослідниками приділяється, насамперед, вивченню мотивів вибору професії психолога.

Так, наприклад, у дослідженні А.І. Серавіна і І.О. Фірсової, проведеного на вибірці студентів-першокурсників СПбУ було встановлено, що найбільш значимими мотивами, що обумовили вибір студентами спеціальності психолога, було: бажання допомагати людям, прагнення краще довідатися, зрозуміти себе, інтерес до предмета психології.

Даний факт узгоджується з результатами, отриманими й у дослідженні інших авторів.

Так, наприклад, Т.М. Буякас відзначає, що серед мотивів вступу на факультет психології першокурсники найчастіше називають такі мотиви, як: бажання розібратися в самому собі, вирішити власні проблеми; прагнення до самореалізації, самоактуалізації, бажання одержати гарне й престижне утворення, професію, що має попит у суспільстві. Автор вважає, що наявність даних мотивів вибору професії психолога можна пояснити відсутністю в студентів ясного образу себе й подань про своє професійне призначення.

У дослідженні А.І. Донцова й Г.М. Білокрилової також було виявлено, що домінуючими для студентів є дві групи мотивів вступу на факультет психології: прагнення допомогти людям і бажання вирішити свої власні психологічні проблеми, у тому числі, забезпечити особистісний ріст і саморозвиток.

Отже, на думку дослідників, досить фрагментарне уявлення студентів-психологів про себе, несумісність різних сторін Я, «криза ідентичності», може істотно утруднити процес формування цілісності особистості, обумовити труднощі не тільки особистісного, але й професійного самовизначення. Саме тому розгляд особливостей професійної ідентичності студентів-психологів представляє актуальну проблему й тому виступило метою нашого дослідження.

У роботі були поставлені наступні практичні завдання:

1. вивчити специфіку професійної й особистісної ідентичності майбутніх психологів.

2. визначити особливості професійної спрямованості особистості майбутніх психологів

3. проаналізувати взаємозв'язок окремих компонентів професійної ідентичності майбутніх психологів.

Дослідження проводилося в 2008 р. у Науково-навчальному інституті економіки, права й соціології ХНУВС. У якості випробуваних у дослідженні брали участь студенти психологічного відділення заочної форми навчання 5-го курсу.

Використовувалися стандартизовані методики: для діагностики професійної спрямованості особистості використовувалася методика Мільмана «Мотиваційна структура особистості»; для вивчення професійної ідентичності використовувалася методика Азбель «Вивчення статусів професійної ідентичності»; для вивчення особливостей особистісної ідентичності використовувалася методика Куна «Хто я?». Первісні дані оброблялись за допомогою математико-статистичних методів.

Було встановлено:

1. Значне місце в структурі Я-концепції майбутніх психологів займає рефлексивний (39,15% від загального числа відповідей) і соціальний (31,4%) компоненти. Це означає, що в майбутніх психологів найбільше представлені компоненти Я-Концепції, що виражаються в сформованому відношенні до себе як до особистості, а також до себе як носія певних соціальних ролей.

Діяльнісне Я представлене в структурі особистісної ідентичності 14,45% від загального числа відповідей. На наш погляд, це досить низький показник для людей, які завершують професійне навчання й готуються до професійної діяльності, що може вказувати на відсутність в опитаних вираженої професійної ідентичності як майбутніх психологів.

Діагностика профіідентичності підтвердила ці результати. Виявилось, що сформовану профіідентичність високого ступеня виразності має 45,9% опитаних студентів 5 курсу психологічного відділення заочної форми навчання. Такий рівень профіідентичності вказує на те, що ціннісні орієнтації й пов'язані з ними мотиви професійної діяльності психолога адекватні втримуванню й цілям даної професії.

При цьому 54,1% опитаних не співвідносять свої здатності й можливості з реальними вимогами професії психолога й мають недостатньо сформовану профіідентичність. Це вказує, насамперед, на ускладнення із прийняттям змісту й цілей професії психолога, а також на можливу зміну професійної діяльності надалі.

2. Виявлено, що незалежно від ступеню сформованості профіідентичності, у опитуваних споживча мотивація переважає над продуктивною. При цьому не було виявлено значимих розходжень в особливостях професійної спрямованості особистості залежно від рівня сформованості профіідентичності.

3. Аналіз взаємозв'язку окремих компонентів професійної ідентич-

ності майбутніх психологів показав, що:

- робоча (ділова) мотивація зворотно корелює зі споживчою мотивацією. Тобто, чим вище показники спрямованості на творчу, діяльність, тим нижче рівень мотивації на соціальний статус, спілкування й інші показники базових потреб опитуваних;

- споживча мотивація зворотно корелює з компонентом особистісної ідентичності Соціальне Я і прямо корелює з Рефлексивним Я. Цей зв'язок може вказувати на те, що чим більше особистість спрямована в професійній діяльності на задоволення базових потреб, тим менше вона усвідомлює себе як носія соціальних ролей і тем більше визначає себе в оцінних категоріях (я – гарний, я – поганий тощо);

- невизначена профідентичність прямо пов'язана з нав'язаною профідентичністю, що вказує на змістовну близькість цих типів профідентичності. Виявлено зворотний зв'язок зі сформованою профідентичністю, що вказує на те, що чим вище ступінь усвідомлення себе як носія конкретної професії, тим менше невизначеності в прийнятті особистістських цілей і втримування професії. Виявлено зворотний зв'язок з Рефлексивним Я, що вказує на взаємозв'язок невизначених, недиференційованих уявлень про професію з такими ж уявленнями про себе;

- нав'язана профідентичність має зворотний зв'язок зі сформованою профідентичністю. Це вказує на той факт, що якщо набір уявлень про професію й своє місце в ній складається під впливом інших людей (батьків, друзів, знайомих) і не містить особистого відношення до цієї професії, то це не сприяє засвоєнню особистістю професійних норм, цінностей;

- криза профідентичності прямо пов'язана з Рефлексивним Я. На наш погляд, такий зв'язок укаже на процес глибокого особистісного усвідомлювання свого місця в професійній діяльності в ситуації, коли професійний вибір утруднений або тимчасово неможливий. Також виявлена зворотний зв'язок з Діяльним Я, що підтверджує утрудненість усвідомлювання особистістю себе суб'єктом конкретної професійної діяльності в ситуації кризи профідентичності;

- за нашим даними, сформована профідентичність не має кореляційних зв'язків з іншими показниками особистісної ідентичності й професійної спрямованості. Очевидно, це питання має потребу в додатковому вивченні;

- виявлено прямий взаємозв'язок між Соціальним Я і Діяльним Я. Це можна пояснити тим, що усвідомлення себе як носія соціальних ролей прямо пов'язане з усвідомленням себе як представника конкретної професійної діяльності.

Таким чином, проведене дослідження дозволило виділити особливості професійної ідентичності студентів-майбутніх психологів.

Недостатній рівень сформованості професійної ідентичності у студентів-майбутніх психологів вказує на необхідність проведення спеціальної й цілеспрямованої роботи. У цьому напрямку необхідно здійснювати пошук та апробацію форм ефективної взаємодії студентів та викла-

дачів; розширити використання у навчальному процесі методів роботи з ціннісно-смысловими орієнтаціями студентів; тренінгів особистісного росту, міжособистісного спілкування; професійної ідентичності.

Нікітенко О.І. *перший заступник начальника Херсонського юридичного інституту ХНУВС, Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, доцент*

Новиков М.М. *начальник кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Херсонський юридичний інститут ХНУВС, кандидат юридичних наук*

ЛЕКЦІЯ – КОНФЕРЕНЦІЯ ЯК ОДНА З ФОРМ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ, ЕЛЕМЕНТ НОВІТНЬОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Ефективність навчально-методичної та дослідницької роботи науково-педагогічного складу кафедри безумовно залежить від рівня професійного управління нею начальником у тісній взаємодії з керівництвом факультету та інституту по удосконаленню педагогічної майстерності викладачів, а також матеріально-технічного забезпечення аудиторіями, комп'ютерами, науковою та навчально-методичною літературою тих, хто навчається, і тих, хто навчає.

Тому методична робота на кафедрі і в інституті є невід'ємною частиною навчального процесу, яка має на меті систематичне вдосконалення навчання та виховання курсантів, студентів і слухачів, в залежності від ступеню готовності зазначених категорій осіб сприймати новітні педагогічні технології у динаміці їх застосування на теоретико-прикладному рівні щодо формування за юридичним фахом справжніх правоохоронців.

З першого до останнього курсу правовиховний та ідеологічний вплив на свідомість, волю і поведінку названих категорій осіб наближує їх до професійних навиків, що набуваються систематичним накопиченням знань при застосуванні на практичних заняттях, під час здійснення практики та стажування, прийняття участі у роботі «Юридичної клініки», «Центру правової допомоги населенню», громадських організацій курсантів та студентів. Вони свідомо опановують юридичний фах. А деякі з них за сімейними традиціями, за цілеспрямованим патріотичним вихованням вже здатні протистояти злочинності та іншим проявам правопорушень, що шкодять державі, суспільству, правам і свободам громадян.

Методична робота на кафедрі являє собою використання в процесі навчання документально закріплених прийомів, способів, засобів, операцій та комбінацій, логічно обґрунтованих, систематично упорядкованих організаційно-правових дій викладача, спрямованих на набуття курсантами, студентами та слухачами знань, вмінь та навичок юридичного фаху. Ця робота вимагає не тільки систематичного підвищення педагогічної майстерності викладачів щодо стратегії та тактики проведення

будь-яких форм занять з розробкою і використанням новітніх технологій по організації та здійсненню навчального процесу, але й узагальнення та висвітлення передового досвіду навчання й виховання вищезгаданих осіб у відомчій системі підготовки фахівців для органів внутрішніх справ України. Зауважимо коротко, стратегія визначається програмою курсу, а тактика – методичними розробками до кожної форми заняття із мультимедійним забезпеченням у планах, схемах, поняттях, визначеннях, відео- та аудіо-матеріалах юридичної практики.

Процес навчання і виховання, побудований на засадах Болонської декларації, є невід’ємною частиною сучасного стану реформування органів внутрішніх справ. Він характеризується визнанням пріоритету загальнолюдських цінностей, формуванням і розвитком соціально-правових, партнерських зв’язків ОВС із населенням та запровадженням європейських стандартів в оперативно-службову діяльність і навчальну підготовку професійних кадрів. Про це на шпальтах загальновідомих ЗМІ МВС України писали такі науковці, як М. В. Корнієнко, О. Н. Ярмиш та інші, які підкреслюють необхідність перетворення міліції у поліцію з відмовою від каральної функції на користь соціально-обслуговуючої.

У контексті забезпечення зазначеної функції ОВС відомчим вузам потрібно удосконалювати навчальний процес, оскільки цього прямо і опосередковано вимагає Міністр внутрішніх справ України Ю. В. Луценко, рішення Колегії Міністерства та рішення, наприклад, семінару-наради при заступникові Міністра внутрішніх справ генерал-майорові міліції В.Г. Фатхутдінові із заступниками начальників, начальниками МГБ ГУ МВС, УМВС України в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі від 8 листопада 2007 року № 17582/Фв «Про підсумки службової діяльності підрозділів блоку міліції громадської безпеки за 9 місяців 2007 року та заходи щодо її покращення», а також зміст листа начальника Департаменту освіти та науки МВС України В.Я. Горбачевського щодо залучення практичних працівників та ветеранів органів внутрішніх справ, які мають досвід роботи у підрозділах міліції громадської безпеки до педагогічної діяльності у відомчих закладах.

Реалізація керівних рішень та розпоряджень на сьогоднішній день вже призвела до тісного єднання теорії й практики через здійснення проблемного навчання, сутність якого полягає не тільки у передачі готових знань (положень, правил, законів науки) вчителем, а й розв’язанні проблемних ситуацій, якими збагачена практика. Опрацьована динаміка впровадження рішень через технології процесу навчання у системі вищої, в тому числі, професійної освіти відображена у роботах таких вчених, як Дж. Дюї, А.М. Матюшкіна, М.І. Махмутова, Г.Х. Яворської. Використовуючи їх теоретичний та практичний досвід, нами дуже вдало впроваджується загальновідомий елемент технології процесу навчання – лекція-конференція як форма поєднання наукових знань та практичного досвіду. Знання, одержані курсантами, студентами та слухачами у подальшому, акумулюються у комплексі аудиторних та позааудиторних

практичних занять і тактичних навчань, в яких міжпредметні зв'язки набувають цементуючої сили щодо професійного становлення.

У підручнику «Педагогіка для правників» Г.Х. Яворська пропонує проведення лекції-конференції, яка, за її поглядами, складається з логічно завершених виступів викладача і студентів з метою всебічного висвітлення проблеми, з підведенням підсумків самостійної роботи і виступів учасників. Однак, на наш погляд, для поглиблення науково-практичного зв'язку нагальної проблеми важлива участь курсантської аудиторії, науково-педагогічного складу (двох і більше науковців, які викладають дисципліни за міжпредметними зв'язками), а також практиків, ветеранів ОВС, які б опонували один одному, дискутували між собою в процесі її вирішення на засадах науковості, професіоналізму та об'єктивної оцінки теоретико-прикладних реалій сьогодення.

У Херсонському юридичному інституті ХНУВС 23.11.2007 року за ініціативою керівництва (О.І. Нікітенка) було організовано проведення лекції-конференції «Управління органами внутрішніх справ у особливих (екстремальних) умовах». В її підготовці та проведенні брали активну участь науково-педагогічний склад кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності (Новіков М.М.). Робота на лекції конференції проходила у три етапи. На першому – працювали з доповідями два науковці (Новіков М.М., Нікітенко О.І.), які протягом 35 хвилин розкривали дві проблеми за планом лекції-конференції щодо організації та діяльності керівництва ОВС в управлінні підрозділами та службами у екстремальних ситуаціях у контексті оперативно-тактичних планів. Доповіді супроводжувалися аргументами і фактами, а також відео-матеріалом про службу ОВС в екстремальних ситуаціях. Доповідачі протягом трьох хвилин відповідали на питання, які задавали курсанти і присутні викладачі. Продовжив доповідь начальник УГБ УМВС України в Херсонській області Сергієнко Д.А., який протягом 20 хвилин розповідав про зміст оперативного плану операції «Хвиля» та відповідав на питання, поставлені аудиторією. Ветеран ОВС Громов В.Г. розповів про організацію, планування та участь у різних оперативно-тактичних операціях, в тому числі операції «Набат». Зазначена проблема була розкрита ним за 15 хвилин. Ветеран відповів на поставлені запитання.

Нікітенко О.І. поділився досвідом з охорони громадського порядку в екстремальних ситуаціях в УМВС України в Луганській області. Він підсумував роботу лекції-конференції та запросив під час позааудиторної роботи курсантів і викладачів переглянути документальний фільм «Про роботу ОВС та МНС по гасінню пожежі у Цюрупинському лісі».

У процесі проведення лекції-конференції за темою «Управління органами внутрішніх справ в особливих (екстремальних) умовах» сформувався діалог між учасниками й аудиторією, між вченими та практиками, молодими та досвідченими викладачами. Позитивно те, що теоретичні положення, розкриті учасниками, підкріплювалися мультимедійним забезпеченням, що посилювало пізнавальний процес, викликало інтерес до міркування, аналізу і порівняння відомих фактів, подій та явищ. Експромтом відтворилася змістовна дискусія між учасниками в контексті

удосконалення окремих теоретичних положень по здійсненню управління органами та підрозділами в особливих умовах.

Доповідачі стимулювали курсантів до пошуку нових знань і пропонували нестандартні способи вирішення завдань ОВС в окремих екстремальних ситуаціях. Показовою для курсантів була оцінка дій керівників ОВС, органів місцевого самоврядування та служб порятунку в екстремальних ситуаціях, яка складалася із самооцінки та взаємної оцінки учасників за відео-матеріалами. Деякі висновки й узагальнення присутнім пропонували зробити самостійно, а також аудиторія націлювалася на негайне вирішення юридичної проблеми, яка спонтанно, без належного юридичного аналізу, може бути вирішена тільки професійно підготовленою людиною.

Запропоновані теоретиками і практиками матеріали лекцій-конференції показали, що теоретичний і практичний досвід сприяють формуванню базових знань, стають справжньою основою творчості курсантів, які прагнуть стати професіоналами. Участь у лекцій-конференції практичних працівників, ветеранів, викладачів формує у курсантів та студентів політико-правову та соціально-культурну зрілість, здатність брати на себе відповідальність за власні дії, за дії вищих керівників та товаришів під час вирішення оперативно-службових завдань, у тому числі при врегулюванні конфліктів на засадах порозуміння, взаємоповаги, домовленості, компромісу.

Зазначена лекція-конференція сприяла науковому пошуку нових методів навчання і виховання курсантів, об'єднувала за цілями та задачами науково-педагогічний склад кафедри, навчально-методичний відділ, раду ветеранів ОВС у Херсонській області та керівництво УМВС України в Херсонській області. З'ясовано, що така лекція-конференція є науково-практичною діяльністю цілої групи як вчених, так і практиків. Вона потребує керівного впливу з боку провідного викладача, який на підставі навчально-методичних матеріалів лекції, визначає учасників конференції, термін і послідовність роботи кожного в групі, пропонує використання мультимедійної презентації того чи іншого обсягу теоретичних знань, але сама презентація з екземпляром лекції надсилається кожному учасникові для ознайомлення і рецензування. Після цього враховується думка кожного з приводу положень лекції і відображеної за її змістом мультимедійної презентації.

Чим активніше здійснюється подача матеріалу та використовуються різні методи його засвоєння, тим інтенсивніше здійснюється навчання та відбувається запам'ятовування. Близькість до практики проявляється не тільки у виступах практичних працівників і ветеранів, а й у показі фрагментів відеофільмів, у яких відображені реальні події, що потребують негайного вирішення, або вирішуються об'єктивно із застосуванням сил та засобів органів внутрішніх справ.

Групова робота покращує психологічний клімат у колективі інституту та зміцнює зв'язки з підрозділами і службами ОВС, громадськими організаціями. Але до теперішнього часу вона розвинена недостатньо в

зв'язку явною невідповідністю витраченого часу й отриманого результату. Отже, основним недоліком підготовки до лекції-конференції є втрата великої кількості часу на необхідну інтенсивну підготовку учасників. До позитивних моментів можна віднести здатність учасників працювати в команді, обмінюватися думками, дискутувати, кооперуватися та спільно приходити до компромісу при можливих шляхах вирішення поставленої проблеми.

Для виявлення інших недоліків проведення лекції-конференції доцільно використовувати відеокамеру, яка відобразить роль кожного учасника, обґрунтованість обраних методів навчання, конструктивність співвідношення теорії з практикою.

Таким чином, лекція-конференція привернула до себе увагу не тільки молодих викладачів, а й досвідчених керівників факультетів та кафедр. Вона поєднала в собі науково-методичне забезпечення та техніку проведення демонстраційного, відкритого, групового та проблемного заняття, що є позитивним для курсантів та студентів під час набуття теоретико-прикладних знань у сфері юриспруденції.

У відповідності з договором, укладеним УМВС України в Херсонській області та Херсонським юридичним інститутом ХНУВС, у II семестрі 2007 – 2008 навчального року заплановано проведення тематичних навчань як результат кропіткої наукової, методичної, педагогічної та психологічної роботи кафедр тактико-спеціальної підготовки, адміністративного права та адміністративної діяльності, спеціальної фізичної та вогневої підготовки інституту, в контексті проведеної у листопаді 2007 р. лекції-конференції «Управління ОВС в особливих умовах».

Мацегора Я.В. *преподаватель кафедры общей и прикладной психологии и педагогики УНИ ПЭС ХНУВД*

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ КУРСАНТОВ ОВС

Современные исследования показывают, что профессиональная идентификация осуществляется тем лучше, чем развитие самосознание и направленность личности на профессиональное самосовершенствование. При этом практически не исследуется потенциал мифологической составляющей самосознания. Ряд исследований показывает, что наиболее устойчивым в самосознании является именно эмоциональный уровень, сформированный в детском возрасте. При этом упускают из виду, что в детстве формируется и мифологический уровень, в котором слиты знание, отношение, оценка. На сегодняшний день единицы публикаций посвященных мифологической идентификации. Чудова Н.В. указывает, «что переживание собственного существования через мифологические представления позволяет человеку увидеть себя целиком, «собранным», то есть перейти в восприятии себя к тому уровню, на котором представлена модель личности, а не порождаемые ее проекцией на конкретную ситуацию и поэтому разрозненные, отчасти случайные свойства». Идентификация с тем или иным мифологическим сюжетом задает основное направление развития представления о себе.

Под сюжетом понимают систему развернутых в словесное действие метафор. Эти метафоры являются системой иносказаний основного образа. В исследовании Н.В. Чудовой показано, что для мифологической идентификации более важен сюжет, в развитии которого принимает участие выбранный персонаж, чем функция, выполняемая им в сказке. Так, для мифологического сознания (и самосознания) все персонажи в рамках одного сюжета тождественны и работают лишь на раскрытие мифологического образа. Таким образом, атрибутируемые себе черты зависят от типа сюжета, а не от той роли, которую исполняет выбранный испытуемым персонаж.

Можем предположить, что в мифологической идентификации не только слиты знание и отношение, но и «образ Я» с «образом мира». Иными словами мифологическая идентификация это зачаток не только «образа Я», но и «образа мира» в целом, как системы отношений, обеспечивающих самореализацию человека. Таким образом, мифологическая идентификация потенциально содержит в себе систему отношения к окружающему миру и возможности для развития и компенсации этой системы. Поэтому логично искать пути для использования потенциала мифологической идентификации при таких проблемах как разочарование в выбранной профессии, которое, как пишут исследователи и показывает опыт, возникает у студентов и курсантов к концу первого года обучения. Разочарование в своем профессиональном выборе приводит к утрате смысла деятельности по овладению данной профессией, снижению успеваемости и отказу заниматься данной профессиональной деятельностью по окончании учебы. Один из рекомендуемых путей преодоления данного профессионального кризиса – раскрытие значения данной профессии для общества, для окружающих людей, для себя, ее полезность, ценность. В подтверждение данной мысли приведем две цитаты. Так, Ф.Е. Василюк пишет: «Каждая профессия оправдывается, в конечном счете, какой-то высшей ценностью, и в отношении этой ценности должна, прежде всего, ориентироваться». У А.А. Пузыря читаем следующее: «Если человек хочет осмысленно заниматься каким-то делом, он должен начинать со своего собственного ценностного самоопределения, т.е. с определения предельных целей и ценностей своей работы». Студент или курсант должен почувствовать «нужность» себе как представителя данной профессии. Козловская С.Н. указывает, что «в качестве важнейшего момента профессионального самоопределения подчеркивается «нахождение себя», «формирование себя» как профессионально и лично значимого субъекта общества». Именно включенность в социальные отношения, ответственность, сопричастность обладают ресурсом по преодолению многих кризисов, в том числе и профессиональных. Истоки этого ресурса находятся и в мифологической идентификации.

Проведенное исследование является пилотажным и имеет целью поиск перспектив использования особенностей мифологической иден-

тификации для определения особенностей взаимоотношений с окружающим миром, в том числе и с профессиональным.

В исследовании приняли участие курсанты ХНУВД, юноши и девушки, в количестве 32 человека.

Для определения мифологической идентификации использовалась техника «мифологической идентификации» Н.В. Чудовой, процедура которой предполагает воспоминания о том герое сказки, мультфильма или кино, который в детстве произвел сильное впечатление на обследуемого. Каждый из выбираемых обследуемыми героев был отнесен к одной из четырех категорий: «пассивный / зависимый» (Золушка), «пассивный / независимый» (Спящая красавица), «активный / зависимый» (Илья Муромец), «активный / независимый» (Музыкант из Бремена). При этом следует отметить, что понятие активности значимо изменяет представления о зависимости. Так, если зависимость у пассивной группы представляет собой наличие непосредственной фигуры, которая оказывает руководство, то зависимость активного героя это часто следование законам добра и зла, помогающее поведение, восстановление справедливости. Это не столько зависимость сколько, говоря языком А.Маслоу «со-бытие», «сопричастность». Сама активность понимается не столько как количество выполняемых действий, сколько как продуцирование целей этих действий. Это достаточно традиционное обозначение человеческой активности как качества противоположного реактивности.

Отметим, что при проведении исследования возникли проблемы процедурного характера. Так, встречались сказки, которые являются популярными только на какой-то определенной территории или авторские (написанными близкими людьми обследуемых), поэтому их сюжет и героев в данном формате исследования невозможно было оценить. Кроме того, оказалось, что 72,5% группы «пассивных / независимых» не полностью выполнили инструкцию ко второй методике, используемой в данном исследовании, - к ЦТО, хотя и были хорошо знакомы с ней. В результате чего результаты этого исследования, проведенные и без того на очень малой выборке, стали еще менее надежными. Однако, как нам кажется, проблемы с выполнением инструкции это существенная характеристика данной группы – «группы принцесс и спящих красавиц, ожидающих спасения».

Для исследования мотивации профессионального выбора использовалась процедура «Цветового теста отношений». В качестве оцениваемых понятий брались мотивы выбора профессии, которые были выявлены при составлении анкеты для абитуриентов, работниками психологической лаборатории ХНУВС (престиж, «связи», авторитет, романтика, карьера, возможность приносить пользу, льготы), а также понятия, которые связаны с деятельностью работников ОВС (право, закон, охрана закона). К полученному перечню было добавлено понятие «Я», которое позволило судить о позитивности самоотношения, а так же понятия, которые позволяют судить о профессиональной идентификации - «моя работа», «мое, будущее», «профессионализм», «профессиональный долг».

В таблице 1 представлены средние ранги для каждой из групп, которые получили перечисленные выше понятия.

Таблица 1

Ранги отношения к понятиям, отражающим мотивацию и профессиональную идентификацию работников ОВС, $\bar{x} \pm \sigma$

	Пассивные / независимые	Пассивные / зависимые	Активные / независимые	Активные / зависимые
Я	1,33 ± 0,58	1,50 ± 0,58	2,33 ± 1,51	1,50 ± 1,22
Право	5,66 ± 0,58	4,50 ± 1,29	4,17 ± 1,94	5,50 ± 2,07
Моя работа	2,33 ± 0,58	3,00 ± 1,63	3,33 ± 1,86	2,67 ± 0,82
Мое будущее	3,67 ± 0,58	3,75 ± 2,50	2,17 ± 1,47	1,36 ± 1,02
Профессиональный долг	3,67 ± 3,06	3,00 ± 1,41	3,50 ± 1,22	3,60 ± 1,82
Охрана закона	4,33 ± 3,51	2,00 ± 0,82	4,00 ± 2,37	2,50 ± 0,84
Продолжение таблицы 1				
Льготы	5,33 ± 2,31	3,75 ± 2,06	5,83 ± 2,56	4,33 ± 2,42
Закон	5,33 ± 0,58	6,75 ± 1,89	4,00 ± 1,00	4,41 ± 1,47
Престиж	3,67 ± 2,52	4,75 ± 1,26	3,33 ± 2,07	4,50 ± 2,88
Связи	2,67 ± 1,15	3,50 ± 3,00	3,00 ± 2,61	3,83 ± 2,23
Профессионализм	3,67 ± 3,05	2,33 ± 2,31	5,33 ± 2,16	3,00 ± 1,79
Карьера	1,67 ± 0,58	3,00 ± 3,32	4,17 ± 1,61	3,00 ± 1,41
Авторитет	3,33 ± 3,21	3,75 ± 2,06	3,17 ± 1,61	3,50 ± 2,35
Романтика	2,67 ± 1,53	2,25 ± 1,50	3,00 ± 1,89	2,50 ± 1,76
Возможность при- носить пользу	5,00 ± 1,73	2,50 ± 1,29	3,00 ± 1,67	2,50 ± 1,22
Власть	3,67 ± 3,78	5,50 ± 2,52	6,33 ± 2,87	4,17 ± 2,14

Из данных, представленных в таблице 1 видим, что к какой бы группе мифологической идентификации не относились бы обследуемые, их самоотношение позитивное. Об этом свидетельствуют высокие ранги к понятию «Я» и отсутствие значимых различий между исследуемыми группами. Таким образом, каждая из рассмотренных мифологических идентификаций не препятствует формированию позитивного самоотношения. По мнению Фурмана А.В. и Гуменюк О.Е., именно формирование позитивного «Я образа» является главной задачей профессиональной подготовки при модульной системе обучения, так как именно он способствует успешному решению различных профессиональных и учебных задач. С этим согласуются и высокие ранги у всех обследуемых понятия «Моя работа».

Удивило, то, что такие понятия как «Право», «Закон» получили неожиданно низкие ранги во всех обследуемых группах. Но мы предполагаем, что данные ранги могут отражать не только и не столько отношение к праву и закону как юридическим понятиям, сколько трудности по их изучению, то есть как учебные понятия. Следует также отметить низкие ранги к понятиям «Льготы» и «Власть», что может служить показателем разочарованности. Поступая на службу в ОВС, абитуриенты,

как правило, наслышаны о льготах и статусе работника ОВС, при этом статус курсанта зачастую не оправдывает эти ожидания. Ряд понятий («Авторитет», «Связи», «Профессиональный долг») во всех групп обследуемых относился в индифферентную зону.

Обратим внимания на различия, связанные с разной мифологической идентификацией. Обследуемые, которые относятся к «активным» группам имеют значимо более высокие ранги к понятию «Моё будущее». Ранги у «активных / независимых» и «активных / зависимых» значимо более высокие, чем у «пассивных / независимых», $t = 2,18$, $p \leq 0,05$ и $t = 3,51$, $p \leq 0,05$ соответственно. «Активные / зависимые» также имеют значимо более высокие показатели рангов к данному понятию, чем «пассивные / зависимые», $t = 2,11$, $p \leq 0,05$. Пытаясь объяснить данный результат, обратимся к работе Е.Г. Ксенофоновой, которая, разрабатывая модификацию методики «Локус контроля», указывает, что «отрицание активности» связано с убежденностью, что все в жизни предопределено, с фатализмом. Люди, имеющие высокие баллы по «отрицанию активности» убеждены в «неразумности, ненужности и бессмысленности осуществления активности, неспособной ни в каком случае привести к положительному результату».

Обследуемые, относящиеся к «пассивным» группам, имеют значимо более низкие ранги к понятию «Закон». По данному показателю группа «пассивных / независимых» значимо отличается от «активных независимых», $t = 2,51$, $p \leq 0,05$; а группа «пассивных / зависимых» значимо отличается и от «активных / независимых», $t = 2,67$, $p \leq 0,05$, и от «активных / зависимых», $t = 2,13$, $p \leq 0,05$. Отметим, что в отличие от такого юридического понятия как «право», «закон» требует подчинения и обязательного выполнения определенных действий, обязательное проявление регламентированной активности, что, по-видимому, воспринимается как источник «напряжения» «пассивными».

Обследуемые, относящиеся к группе «зависимых» имеют более высокие ранги к понятию «Профессионализм» и понятию «Охрана закона». Так, по показателю ранга к понятию «профессионализм» «пассивные / зависимые» и «активные / зависимые» значимо отличаются от «активных / независимых» $t = 2,06$, $p \leq 0,05$ и $t = 2,03$, $p \leq 0,05$ соответственно. Различия по показателям рангов к понятию «Охрана закона» не относятся к зоне значимости, что связано с высоким разбросом данных показателей в группах «независимых». Профессионализм предполагает овладения определенным набором алгоритмов; охрана закона также требует выполнения определенных предписаний, что, вероятно, более соответствует мировосприятию «зависимых» и вызывает определенные трудности у «независимых».

Группа «пассивных / независимых» имеет самые низкие ранги среди всех обследуемых групп к понятию «Возможность приносить пользу людям». По данному показателю она значимо отличается от «пассивных / зависимых» ($t = 2,10$, $p \leq 0,05$) и от «активных / зависимых» ($t = 2,24$, $p \leq 0,05$). Кроме того, данная группа имеет самые высокие среди всех рассматриваемых групп показатели рангов к понятию «Карьера». По дан-

ному показателю вона значимо відрізняється від «активних / незалежних» і від «активних / залежних» ($t = 3,38$, $p \leq 0,05$ і $t = 2,00$, $p \leq 0,05$ відповідно). Ці показники характеризують групу як спрямовану на рішення власних проблем заради професії.

По результатах пілотажного дослідження, можна зробити, що міфологічна ідентифікація відноситься до системи професійних відносин. Представляється необхідним дослідити потенціал, який містить міфологічна ідентифікація для подолання кризи, пов'язаної з розчаруванням професійним вибором. Так, одним з перспективних психотехнічних напрямків, використовують потенціал міфологічної ідентифікації, є сказкотерапія, яка отримала своє визнання на Україні і в Росії.

Ханенко І.І. курсант 5 курсу, гр. ІПТ 03-5 ХНУВС;

*Науковий керівник: Харченко С.В. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС*

УСПІШНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Характерною ознакою сучасності стала потреба у формуванні й вихованні активного, творчого, відповідального громадянина, здатного приймати самостійні компетентні рішення. У зв'язку з цим дуже важливою для особистості стає можливість до самореалізації.

Професійне самовизначення – це визначення себе в професійній діяльності та спрямованості на професійне майбутнє. Вибір професії – це друге народження людини. І від того, наскільки правильно обраний життєвий шлях, залежить її цінність та місце в суспільстві, задоволеність роботою, фізичне й нервово-психічне здоров'я, радість і щастя.

Професійне самовизначення – триває майже все життя. Але саме в ранній юності проблема професійного самовизначення стає для людини найбільш гостро й потребує невідкладного вирішення. Уже самі мотиви навчання в старших класах прямо пов'язані з вибором професії, з потребою в самовираженні й самоствердженні. Цей вік можна вважати чутливим для формування професійно орієнтованих знань, умінь і навичок.

На жаль досить часто старшокласники не усвідомлюють, що обов'язки, які будуть на них покладені неприйнятні для них. А інколи просто не мають уявлення щодо професії, яку обирають. Не є виключенням і абітурієнти ВНЗ МВС України. Зазначена обставина може призвести до негативних наслідків не тільки для особистості, а й для країни в цілому.

Метою статті є визначення та порівняння рівня самовизначення майбутніх миротворців та психологів. На основі проведеного дослідження даються методичні рекомендації щодо проведення заходів, що допоможуть старшокласникам обрати професію, яка буде повністю відповідати їх уподобанням та здібностям.

Для вивчення поставлених завдань були використані такі методики:

- для з'ясування спрямованості професійного плану, мотиву вибору професії та професійної спрямованості особистості - диференційно-діагностичний опитувальник;

- для виявлення взаємозв'язку типу особистості й сфери професійної діяльності - методика Дж. Холанда;

- для з'ясування особистісних вербальних і невербальних проявів та реакцій на запитання щодо обраного фаху - спостереження.

У дослідженні брали участь курсанти другого курсу, яких готують до служби у ГП ООН та курсанти першого курсу – майбутні психологи в ОВС.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика майбутніх миротворців і психологів за методикою Дж. Холанда, %.

Типи	Майбутні психологи	Майбутні миротворці
Реалістичний	8	2
Інтелектуальний	4	7
Соціальний	45	14
Заповзятливий	27	36
Конвенційний	8	9
Артистичний	8	32

Аналіз даних отриманих за методикою Дж. Холанда дав змогу стверджувати (див. табл. 1), що серед студентів психологів найбільша кількість осіб відноситься до соціального типу (45,5 %), а серед курсантів миротворців найбільша кількість осіб відноситься до заповзятливого типу (36,0 %). Беручи до уваги особливості умов праці означених професій можна зробити висновок, що курсанти повинні належати до соціального типу особистості. Адже йому притаманні такі характеристики: уміння спілкуватися; прагнення до лідерства; потреба у соціальних контактах; успішність пристосовування до обставин; в структурі інтелекту виражені вербальні якості.

Порівнюючи типи особистості миротворців і психологів за методикою ДДО (див. табл. 2) з'ясувалося, що до типу людина-людина відноситься найбільша кількість осіб серед курсантів психологів (50,0 %) та серед курсантів миротворців (37,0 %).

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика типів особистості миротворців і психологів за методикою ДДО, %.

Тип особистості	Психологи	Миротворці
Людина-природа	4	9
Людина-техніка	14	14
Людина-людина	50	37
Людина-знакова система	9	5
Людина-художній образ	23	35

Порівнюючи характеристику даного типу та якості, які повинні мати особи, що навчаються за фахом миротворців та психологів, можемо зробити висновок що вони повинні відповідати типу людина-людина. Означені

курсанти прагнуть співпрацювати з іншими людьми. В обраній професії їх приваблює сам процес трудової діяльності, рухливість у роботі. Серед психічних якостей у них переважає здороворозміркованість, об'єктивність та неупередженість, дипломатичність, толерантність, а отже все що необхідно для праці за фахом.

Серед навчальних дисциплін, які їм подобаються, курсанти психологи обрали: (див. рис. 2): психологію – 72,7 % осіб; вогневу підготовку – 59,1 %; фізичне виховання – 40,9 %; економіку – 18,2 %; культурологію – 9,1 %; криміналістику – 9,1 %; історію – 4,5 %; право – 4,5 %.

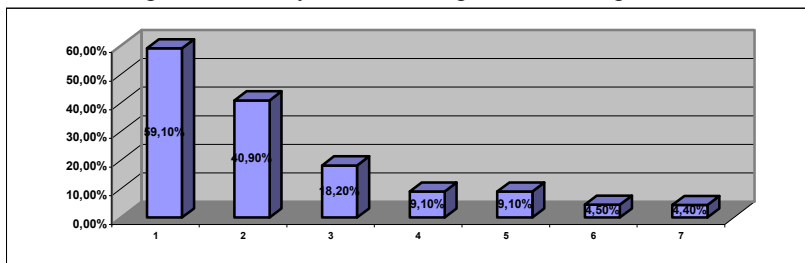

Рис.1. Розподіл за привабливістю навчальних дисциплін серед курсантів психологів

Курсантам миротворцям подобається (див. рис. 2): іноземна мова – 40,9% осіб; цивільне право – 31,8 %; кримінальне право – 20,4 %; міжнародне право 18,2 %; психологія – 18,2 %; вогнева підготовка – 11,4 %; фізичне виховання – 6,8 %; історія – 6,8 %.

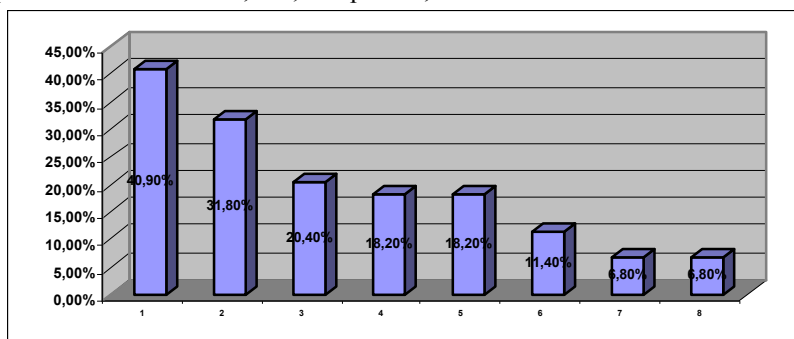

Рис.2. Розподіл за привабливістю навчальних дисциплін серед курсантів миротворців

У зв'язку з означенням можна зробити висновок, що деяким особам не подобаються навчальні дисципліни, які необхідні для успішної праці за обраною професією. На основі цього можна говорити, що будучи абітурієнтами вони не розуміли специфіки обраного навчального закладу. Дані результати також підтвердилися у приватній бесіді та за допомогою спостереження.

Узагальнюючи дані щодо фаху, який подобається, виявилося, що курсанти психологи обрали професію (див. рис.3): психолог – 43% осіб; міліціонер – 25%; юрист, викладач, бізнесмен, актор, будівник, візажист, модельєр, моряк – 4%.

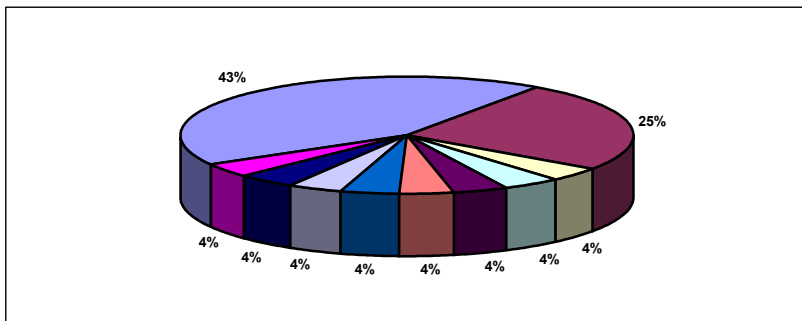

Рис.3. Професії які подобаються майбутнім психологам

Миротворцям подобаються такі професії (див. рис.4): лінгвіст – 23%; міліціонер – 20 %; лікар – 12%; юрист –10%; балетмейстер – 7%; футболіст, журналіст – 5%; стиліст, кондитер, DJ, дизайнер, хореограф, актор художник підприємець, пожежник – 2%.

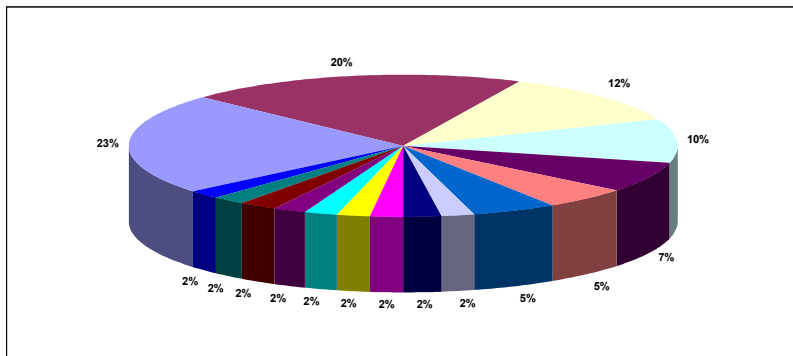

Рис. 4. Професії які подобаються майбутнім миротворцям

Отримані дані можуть свідчити про те, що не всі опитані обрали професію яка їм подобається в силу того, що на їх вибір вплинули знайомі або вони підкорилися волі своїх батьків. Швидше за все вони вважали, що будуть навчатися за спеціальністю лінгвіст та психолог.

Підсумовуючи результати ми виділили чотири види мотивації за фахом: мотивація до праці в міліції за фахом, мотивація до праці в міліції, мотивація до праці за фахом, випадкові особи.

Порівняльний аналіз (див табл. 3) показав, що вищий рівень мотивації до праці в міліції за фахом серед психологів (27,3 %) достовірний ($P \leq 0,01$). А у миротворців вищий рівень мотивації за фахом (65,9 %)

достовірний ($P \leq 0.05$). Аналізуючи вище викладене можна зробити висновок, що у майбутніх психологів процес самовизначення пройшов успішніше ніж у майбутніх миротворців.

Таблиця 3.

Мотивація до обраної професії, %.

Мотивація курсантів до обраної професії.	Майбутні психологи	Майбутні миротворці	ϕ	P
Мотивація до праці в міліції за фахом	27.3	9.1	3.187	0.01
Мотивація до праці в міліції	18.2	6.8	—	—
Мотивація до праці за фахом	36.4	65.9	2.27	0.05
Випадкові особи	18.1	18.2	-	-

Слід зазначити, що під терміном «випадкова особа» ми розуміємо – особу, яка з різних причин обрала професію, що їй не подобається. Основними причинами вибору професії, яка не подобається є: відсутність знань щодо особливостей обраної професії; підкорення волі батьків; відсутність коштів для оплати за обраною професією; недостатній обсяг знань у зв'язку з чим особа не пройшла відбірковий конкурс до обраного вузу; близьке розташування навчального закладу до місця проживання.

Серед опитаних курсантів присутні особи, які хотіли б працювати не за фахом (наприклад, викладач, бізнесмен, будівник, візажист, модельєр, моряк лікар, юрист, балетмейстер, футболіст, журналіст, стиліст, кондитер, DJ, дизайнер, хореограф, актор, художник, підприємець, пожежник). У майбутніх психологів таких осіб нараховується 18.1%, у майбутніх миротворців – 18.2%

У зазначених осіб виражена мотивація до різних спеціальностей, але не до обраних. Наявність випадкових осіб серед опитаних пояснюється також важкою ситуацією професійного самовизначення для школярів підліткового й раннього юнацького віку в силу своєї невизначеності. Причинами невизначеностями можуть бути:

1. Слабке знайомство з різноманітністю професій, яке ускладнює вибір свого професійного шляху.

2. Низький рівень психологічних знань не дозволяє школярам самостійно й упевнено орієнтуватися у своєму власному внутрішньому світі, у своїх особистих якостях, без чого професійне самовизначення як навмисний свідомий процес неможливий.

3. Труднощі виникають через відсутність у сучасних школярів (а часто, і у вчителів, і в батьків) адекватних понять про те, що собою представляє професійна придатність й як вона формується.

4. Омана щодо досить твердої схильності кожної людини до певного виду діяльності.

Для того щоб уникнути вище зазначеного потрібно здійснювати психолого-педагогічну підтримку.

Психологічна допомога підліткам у їхньому професійному самовизначенні – процес творчий. Це завжди спільна діяльність підлітка й

більш старшого, більш досвідченого дорослого, котрий вводить цю взаємодію в соціально-історичний, культурний контекст сучасного життя.

Така взаємодія може здійснюватися як із класом, групою учнів, так й індивідуально. Ця робота пред'являє досить серйозні вимоги до рівня психолого-педагогічних знань, загального особистісного й соціального розвитку дорослих. Для керівництва професійним самовизначенням підлітка необхідно орієнтуватися в таких областях знання, як вікова, диференціальна психологія, психологія професіоведення, методика індивідуальної й групової роботи з учнями щодо активізації їхнього самовиховання як майбутніх професіоналів. Необхідно розбиратися в особливостях і тенденціях розвитку сучасних професій, мати знання про закономірності формування здатностей і схильностей, володіти методами психодіагностики, бесіди й ін.

На основі вище викладеного можливо зробити висновок, що у разі, коли психолог надає допомогу старшокласникам у самовизначенні то він повинен керуватися наступними правилами: проявляти повагу до внутрішнього світу підлітка, розуміти специфіку його розумової активності, уміння зважати на вже сформовані у нього особливості, особистісні якості, досвід, чого він бажає і до чого прагне. Також педагог повинен проявляти терпіння, а саме не поспішати, поступово підводити підлітка до самостійних кроків у напрямку фахового самовизначення, не вирішувати питання за людину, яка обирає професію. Тільки свідомий і самостійний вибір професії свідомо й самостійно продуманий і вибудований професійний життєвий план є необхідною умовою розвитку особистості, успішності його праці й задоволеності життям у майбутньому.

ЗЕМЛЯНСЬКА О.В. *професор кафедри прикладної психології ХНУВС,
кандидат психологічних наук, професор*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА

Дитячий вік характеризується найбільш інтенсивною соціалізацією особистості, розвитком пізнавальних процесів, формуванням морально-вольової сфери, спрямованості, характеру, придбанням визначеної суми теоретичних знань і практичного досвіду. У цей період дитина з особливою легкістю засвоює норми і моральні цінності родини, дитячої групи, членом яких вона є. Негативне нею може засвоюватися також порівняно легко, без критичного аналізу, що сприяє на наступних вікових етапах асоціальному розвитку особистості.

Досвід проведення судово-психологічних експертиз дозволив побудувати «психологічний портрет» неповнолітнього правопорушника.

Особистість неповнолітнього правопорушника, як правило, характеризується низьким рівнем морально-правової соціалізації, що проявляється в несформованості необхідного рівня правової свідомості; низькому рівні розвитку інтелекту, ригідності мислення; вузькості і примітивізму кола інтересів; безвідповідальності, екстернальності. Очевидно, це не випадково, тому що зовнішній локус контролю власне кажучи означає зняття суб'єктом відповідальності із себе за все що відбувається з ним. За певних умов така ситуація «полегшує» вихід на здійснення злочину. Часто спостерігається перенесена в дитячому і підлітковому віці емоційна ізоляція, вплив несприятливого психологічного клімату родини, постійні негативні оцінки діяльності і поведінки. Слід зауважити, що прагнення зберегти самоповагу (та й просто психоемоційну стабільність) може привести до формування зовнішнього локусу контролю. У даному випадку він відіграє роль захисного механізму, що, знімає відповідальність з особистості за невдачі, дозволяє адаптуватися до постійних зовнішніх негативних оцінок і зберегти самоповагу. Формування відповідальності прямо пов'язано з наданням особистості свободи і самостійності в прийнятті рішень щодо самого себе. Тут є протиріччя, тому що ми хочемо «навчити людину самостійно ходити, але увесь час туго сповиваємо», тобто «дитяче буття не може визначити зрілої свідомості».

Для неповнолітніх злочинців також характерні завищені самооцінки, відсутність почуття сорому, дефіцит совісті, байдужість до інших людей, їх проблем і турбот. Типовими рисами для багатьох підлітків-правопорушників є знижений самоконтроль, емоційна неврахунаність, упертість, імпульсивність, злостивість, мстивість, агресивність. У морально-психологічному плані особистість неповнолітніх злочинців характеризується низкою досить істотних специфічних ознак. Насамперед на їх протиправної поведінці, безумовно, позначаються вікові особливості, такі, наприклад, як підвищена сугестивність, схильність до соціально-психологічного зараження, наслідування, підлітковий негативізм, відома не сформованість життєвих орієнтацій і установок, інфантильність емоційно-вольової сфери. Про наслідки своїх протиправних дій, можливо трагічних, підлітки рідко

задумуються, чому сприяє насамперед низький рівень розвитку правосвідомості. Мотиви власних дій ними нерідко прикрашаються, «облагороджуються», у той час як спонукання і поведінка потерпілих очорнюються, офарблюються в різко негативні тони.

В дослідженні визначена наступна класифікація мотивів протиправної поведінки у неповнолітніх: 1) біологічні мотиви, що забезпечують фізіологічні потреби; 2) загально «гуманні» мотиви, що задовольняють особисті потреби рідних і близьких; 3) корисливі мотиви з метою матеріального збагачення; 4) інфантильні мотиви, де домінують гедоністичні мети з романтичним і пригодницьким відтінком; 5) мотиви самоствердження в рамках реакції наслідування референтній групі; 6) агресивні мотиви, що приводять до хуліганства, актам вандалізму, помсти, убивствам; 7) мотив страху, можливий у двох варіантах: а) підпорядкування в силу психологічної залежності від членів групи чи її лідера і б) примус у силу фізичної залежності і прямих погроз розправи. Саме тут яскраво виявляється боротьба мотивів, коли суб'єкт усвідомлює і розуміє протиправність діяння, але не може керувати своїми діями. У психологічній літературі зустрічаються твердження, що злочини відбуваються при прагненні до задоволення перекручених і деформованих потреб.

Відзначається неусвідомлювана мотивація злочинної поведінки деяких неповнолітніх. Причин неусвідомлюваних мотивів злочинної поведінки багато. Це в основному залежить від особливостей особистісного розвитку. Неусвідомлювані мотиви були пов'язані з неадекватною самооцінкою особистості неповнолітнього злочинця і, найчастіше, з дисгармонійною структурою його особистості. У деяких випадках неусвідомлювана мотивація злочинної поведінки носить компенсаторний характер, нерідко пов'язана з розвитком у підлітка комплексу неповноцінності, спостерігається зв'язок неусвідомлюваних мотивів злочину з відстроченою у часі дією закріпленого в підлітка з дитинства травматичного досвіду. Приниження, незаслужено жорстоке ставлення до дитини, емоційна ізоляція, несприятливий психологічний клімат родини, постійні негативні оцінки діяльності і поведінки можуть залишити свій відбиток в емоційній структурі особистості і за певних умов породжувати відповідні форми поведінки.

В дослідженні встановлено, що значна частина правопорушень є антисоціальними головним чином у зв'язку з засобами, застосовуваними неповнолітніми для досягнення тих цілей, які самі по собі могли б розглядатися як соціально нейтральні чи навіть корисні (якщо відвернутися від засобів їх досягнення). Так, в основі корисливих злочинів лежить прагнення до придбання матеріальних благ, що саме по собі не є антисоціальним. Однак дана потреба може задовольнятися і недозволеним способом, ціною істотного порушення прав і інтересів інших осіб або суспільства в цілому (наприклад, придбання коштів до існування шляхом розбою, крадіжки, убивства).

Злочинність неповнолітніх має свої особливості, що виявляються в рівні і динаміці такої злочинності, в причинах, умовах і мотивації злочинів, чинених неповнолітніми. Ці особливості можуть бути зв'язані з визначеними властивостями особистості неповнолітніх і їх статусом у суспільстві.

Злочини неповнолітніх носять переважно груповий характер. Соціально-психологічна специфіка злочинної групи неповнолітніх укладається в тому, що сама наявність її, підтримка з її боку служать причиною залучення

в її діяльність нових членів, а головне, є тим фактором, що формує в підлітків антисоціальні погляди і потреби, сприяє усвідомленню сили групи і приводить до здійснення правопорушень. У цих умовах з'являються великі можливості для виникнення і поширення визначеного злочинного «досвіду». Як правило, у групах відбуваються найбільш тяжкі злочини: грабежі, розбої, хуліганство, зґвалтування.

Правовий аспект дослідження групових злочинів неповнолітніх полягає в тому, що вивчення діяльності групи правопорушників і кожного учасника злочинного угруповання окремо дає можливість строгої індивідуалізації міри відповідальності, допомагає всебічному, повному й об'єктивному дослідженню всіх обставин здійснення злочину.

Психологічний аспект вивчення злочинів групи неповнолітніх укладається в аналізі кожного учасника в процесі здійснення злочинного задуму, у з'ясуванні структурних відносин у групі. Рольова конкретизація дозволяє оцінити вплив авторитету організатора (лідера) на того чи іншого члена злочинної групи, визначити, який вплив групової думки здійснювався на індивіда, яким чином виникають і формуються мотиви групової кримінальної діяльності неповнолітніх.

Підлітковий вік визначається прагненням до спілкування, нестійкістю ціннісних орієнтацій, уразливістю психіки. Неповнолітні найчастіше утягуються у злочинну діяльність груп шляхом домовленостей, прохань. Необхідно враховувати, що в неповнолітніх процес правової соціалізації, тобто включення в суспільні правові відносини, тільки починається, відсутні необхідний життєвий досвід, знання, недостатньо досконалі пізнавальні процеси. Підлітка-правопорушника характеризує відсутність або слабкий розвиток індивідуально-соціального контролю: він найчастіше не може або не прагне правильно оцінювати свої вчинки.

При вивченні групової злочинної діяльності неповнолітніх найбільший інтерес представляють групи з насильницькою орієнтацією. Підлітки, що здійснюють насильницькі злочини, характеризуються стійкою злочинною деформацією поведінки. Наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті – не самоціль, а спосіб усунення перешкод на шляху досягнення їх бажань, спосіб задовольнити потребу в самоствердженні.

При вивченні психології неповнолітніх правопорушників важливо звернути увагу на такий момент, як мотивація злочинної поведінки, оскільки вона найбільше чітко відображає соціальну небезпеку протиправної поведінки, антисоціальні потреби правопорушника. Мотиви групових злочинів неповнолітніх мають деякі особливості. Значний інтерес представляє явище конформізму. У процесі групової злочинної діяльності конформізм виявляється через вплив групової думки на індивіда. Конформність же означає ступінь і характер схильності індивіда до групової думки. Слід підкреслити, що в умовах надзвичайної, екстремальної ситуації, яка виникає при здійсненні злочину, конформність вище, ніж у звичайних умовах, оскільки індивід не має у своєму розпорядженні часу для аналізу конкретної обстановки, оцінки свого положення. Існує визначена залежність між віком неповнолітнього правопорушника – учасника злочинної групи – і рівнем конформності: він найбільш високий у 14-15 літньому віці, коли наслідувальні мотиви, вплив думки групи або її лідера є основою, що визначає характер діяльності і поведінки підлітка. Варто помітити, що найчастіше в основі формування

злочинних груп неповнолітніх лежить багаторічне спілкування. Вивчення обставин виникнення і формування злочинних груп неповнолітніх свідчить про те, що більшість їх учасників – жителі одного району, вулиці і т.д. і знайомі один з одним тривалий час. До найбільш тяжких злочинів, що відбуваються неповнолітніми в групах, відносяться статеві злочини. Аналіз даних по справах про групові зґвалтування показує, що учасники злочинних груп раніше вже скоювали злочини і, як правило, характеризуються стійкою злочинною правовою деформацією особистості, сполученням половой розбещеності з хуліганськими мотивами. Дослідження показують, що дуже часто групові зґвалтування в неповнолітніх сполучаються з хуліганством, або хуліганські дії передують здійсненню статевих злочинів. У загальному обов'язі групових правопорушень неповнолітніх хуліганство займає значне місце. Воно є не тільки самостійним видом злочину, але і тим живильним середовищем у якому виривають ще більш небезпечні для суспільства злочинні діяння.

При розслідуванні групових злочинів неповнолітніх надзвичайно важливо виявити індивідуально-психологічні особливості особистості учасників, коли кожний з них, усвідомлюючи неминучість покарання, намагається спотворити те, що було зроблено, применшити свою роль у вчиненому, а лідер групи прагне стати рядовим виконавцем, обвинувачувани, як правило, прагнуть перебільшити ступінь віктимності ситуації і т.п.

Соціальну неадаптованість частини неповнолітніх злочинців підсилюють розумова відсталість, нервово-психічні відхилення психопатичного характеру або у виді наслідків черепно-мозкових травм, інфекційних і інших захворювань. Більшість неповнолітніх злочинців мають стійкі звички і стереотипи антигромадської поведінки: постійно демонструють зневагу до загальноприйнятих норм поведінки, схильні до вживання спиртних напоїв, наркотиків, а також до бродяжництва, утечам з дому і виховних установ, є конфліктними і нечесними людьми. Замикаючись в колі спілкування із собі подібними, вони, як правило, вороже відносяться до тих підлітків, що добре учаться, додержуються дисципліни, поважають старших за віком, мають добру родину і стосунки в ній.

Веретенко Т.Г. *професор кафедри педагогіки ХНУ ім. В.Н. Каразіна
кандидат педагогічних наук, доцент*

РОБОТА З СІМ'ЯМИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Формуванню протиправної поведінки конкретної дитини сприяють особливості її мікросередовища (сім'я - виховання в проблемних і кризових сім'ях; навчальний заклад - відсутність індивідуального підходу до дитини, яка має проблеми, у навчально-виховних закладах; неформальна група – перебування в криміногенному оточенні, негативний вплив асоціальних груп однолітків).

У сучасних умовах економічної, соціальної та політичної нестабільності соціальна робота з сім'ями, які виховують підлітків, що мають проблеми із поведінкою, набуває особливої актуальності. Сім'я стика-

ється з багатьма проблемами соціального, психологічного, економічного характеру і потребує допомоги й підтримки, які на даний час не відповідають їх потребам.

Українська народна педагогіка накопичила цінний досвід морально-виховання молоді. Дітям з раннього дитинства прищеплювали повагу до батьків, до сімейних і громадських традицій. Понад усе народна мораль ставила такі цінності, як працелюбство, доброзичливість, щирість, взаємодопомога.

Аналіз робіт О. Партицького, І. Ющишина, П. Куліша, відомих педагогів другої половини XIX – початку XX ст.) свідчить про те, що: сім'ї належала провідна роль у формуванні національної свідомості; родина була доброю школою чеснот і моральних якостей; перші задатки морального світогляду діти отримували від батьків шляхом добору і силою авторитету. Таким чином, автори підкреслювали важливість сімейного (за тогочасною термінологією – домашнього) виховання.

Сучасна сім'я зазнала великих змін у період становлення незалежної України. Доцільно наголосити на тому, що потенційні можливості сім'ї, її життєдіяльність, ціннісні орієнтації і соціальні установки, ставлення до освіти і виховання дітей зазнають останніми роками серйозних трансформацій, що багато в чому пов'язано з її адаптаційними можливостями і пристосуванням до нових соціально-економічних умов. Вона стала більш незалежною, відкритою для інтеграції в неї інших культур і водночас агресивнішою, з підпорядкуванням змісту своєї життєдіяльності завданням виживання. Як результат – неможливість забезпечити дітей повноцінним вихованням та розвитком, що призводить до протиправної поведінки дитини. Серед чинників, що призводять до формування асоціальної поведінки підлітка слід виділити наступні:

- недостатня увага з боку батьків до дитини;
- нехтування інтересами та потребами дитини;
- атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні;
- виховання дитини у дусі асоціальних цінностей;
- використання жорстоких методів виховання за найменшу провину;
- вчинення до підлітків насильницьких дій;
- безпосереднє залучення батьками дитини до кримінальної діяльності;
- неадекватний стиль виховання (гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне нехтування дитиною тощо);
- неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці, висування вимог до його поведінки та використання прийомів виховання, що не відповідають підлітковому віку.

Вказані чинники можуть вплинути на формування у дитини комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості у собі, асоціальних цінностей і стереотипів делінквентної поведінки, бажання привернути до себе увагу через ризиковані, зокрема, протиправні вчинки.

На необхідність урахування особистісних передумов формування протиправної поведінки у профілактичній діяльності соціального педагога наголошують І.Зверева, О. Безпалько, А. Капська, В. Лютий, І. Минович, О. Пенішкевич, Т. Семигіна, І. Тимчук, С. Марченко, вказуючи, що особливості темпераменту, пізнавальної та емоційно-вольової сфери підлітка, його характер, мотивація та ціннісні орієнтації роблять його чутливим до психотравмуючих ситуацій, зменшують здатність опиратися негативним соціальним впливам і знаходити правомірні способи подолання труднощів. Серед таких чинників варто виокремити:

- *Незадоволені потреби.* Правопорушення, здебільшого, спрямовуються на задоволення звичайних потреб людини (фізіологічних, потреби у безпеці, належності до групи, у визнанні, самоствердженні, самореалізації тощо). Отже, поштовхом до правопорушення, як правило, є не аномальність потреб, а неспроможність або небажання підлітка задовольнити звичайні потреби правомірним шляхом.

- *Психофізіологічні порушення.* Причиною правопорушень, що вчинила дитина, стає нехтування психофізіологічними порушеннями в процесі навчання й виховання дитини.

- *Деадаптивні емоційно-вольові якості.* До протиправної поведінки призводять емоційно-вольові якості та їх комбінації, що ускладнюють об'єктивну, раціональну оцінку ситуації (запальність, впертість), самостійне прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і нонконформізм), передбачають силові засоби розв'язання проблемної ситуації (агресивність, жорстокість). Інколи у підлітків делінквентна поведінка може бути наслідком невдалого бажання позбутися якостей, які вони вважають негативними, наприклад, боязкості.

- *Особливості розвитку пізнавальної сфери.* Частина підлітків відстає у загальному інтелектуальному розвитку внаслідок перенесених ними травм, захворювань, недоліків виховання. Якщо педагогам не вдасться знайти підхід до таких дітей, використати корекційні методики або до них будуть застосовуватись покарання, у таких дітей зникне бажання вчитися і може закріпитися комплекс неповноцінності, репутація нерозумних, виникне бажання захистити себе ризикованими чи протиправними діями.

- *Педагогічна занедбаність.* Якщо дитина не отримала належного піклування та виховання в сім'ї через девіантну поведінку батьків, невиконання ними своїх батьківських обов'язків або через їх педагогічну некомпетентність, вона може відставати від однолітків у своєму розвитку. Такі діти страждають від стигматизації, можуть порушувати дисципліну, вчиняти протиправні дії через те, що просто не знають норм або не вміють іншим чином поводитись.

- *Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки.* Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної, делінквентної поведінки, отримуючи позитивне підкріплення (заохочення) після пер-

ших, спонтанних спроб таких дій або спостерігаючи за успішною подібною поведінкою інших.

- *Помилкові, хибні уявлення і переконання.* До правопорушень можуть призводити засвоєні підлітком у дитинстві під впливом батьків або однолітків хибні, ірраціональні уявлення, що суперечать реальності, нормам права і моралі, проте поширені у певних групах.

- *Несформованість комунікативних навичок.* Деякі підлітки не вміють позитивно і впевнено розв'язувати окремі ситуації у взаєминах з іншими людьми: аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння та конструктивно розв'язувати конфлікти, входити до нового колективу, звертатися за допомогою або відмовлятися від прохань інших людей, протистояти тиску групи, маніпуляціям тощо. Якщо підліток зазнає невдачі в подібних ситуаціях, він може для зняття емоційного напруження застосувати насильницькі дії для досягнення своєї мети, залякування опонента.

- *Невирішені особистісні проблеми, міжособистісні конфлікти.* Внаслідок невирішення таких проблем підліток може скоїти протиправні дії для того, щоб відстояти свої інтереси в конфлікті, самоствердитись у своїх очах та в очах оточуючих, привернути до себе увагу, отримати засоби вирішення цих проблем (наприклад, гроші, престижні предмети), перенести агресію, викликану проблемами, на інших осіб або предмети.

- *Невпевненість у собі, неадекватна самооцінка.* Підліток, що має занижену самооцінку, переконаний у своїй некомпетентності та неуспішності, невпевнений у собі, може скоїти правопорушення лише тому, що не вірить у можливість досягнути своєї мети соціально-прийнятним шляхом або хоче таким чином виразити свій протест, подолати дисконфорт, самоствердитись.

- *Екстернальний локус контролю.* Локус контролю – схильність людини вбачати причини своїх дій та відповідальність за них у собі або в зовнішніх обставинах. Особи з екстернальним локусом контролю вважають, що те, що з ними відбувається, особливо неприємності, є результатом впливу зовнішніх сил, обставин, дій інших, а вони просто вимушені діяти таким чином чи іншим чином. Екстернальна позиція підлітка найчастіше призводить до скоєння правопорушення, адже він не вважає себе відповідальним за свої дії.

- *Низький культурний рівень, несформованість соціально корисних інтересів.* Несформованість інтересів і невизначеність пріоритетів особистості може бути фоном для протиправної поведінки підлітків. Якщо дитина не бачить перспектив щодо власного розвитку, вона орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб.

- *Асоціальна спрямованість особистості.* У підлітка система ціннісних орієнтацій ще формується і є суперечливою, підліткові уявлення про цінності, як правило, переглядаються в юнацькому віці. Проте частину асоціальних цінностей підліток вже запозичив у батьків або в однолітків, з творів масової культури та ЗМІ. Але по-

слідовно асоціальною ціннісна орієнтація у підлітка може бути лише тоді, коли він виховується в асоціальному середовищі.

- *Прояви кризи підліткового віку.* Ризик скоєння підлітками правопорушень збільшують психологічні особливості цього віку і типові підліткові поведінкові реакції (емансипації, групування, імітації, компенсації тощо), які впливають на вирішення їх проблем. Названі можуть стати причиною делінквентних учинків підлітка та призвести до закріплення протиправної поведінки.

Наявність у підлітка названих ознак не обов'язково призводить до протиправної поведінки, проте перебіг кількох із них значно підвищує ризик того, що за несприятливих обставин дитина скоїть правопорушення. Саме тому висвітлення ефективних форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями щодо профілактики протиправної поведінки підлітків набуває особливої актуальності. Соціально-педагогічна робота з сім'ями реалізується у наступних видах: соціальне обслуговування, соціальний патронаж (супровід), соціальна профілактика та соціальну реабілітація.

Впровадження цих видів роботи у практику здійснюється у певних формах. *Індивідуальна форма* роботи дозволяє провести аналіз індивідуальних функціональних можливостей сім'ї, виявити специфіку її соціокультурного розвитку. Дана форма передбачає складання індивідуальної програми роботи соціального педагога з сім'єю дитини, схильної до правопорушень, спрямованої на розкриття та підтримку позитивних особистісних якостей батьків, необхідних для успішної співпраці з дитиною. *Групова форма роботи* соціального педагога має певні переваги, і, в деяких випадках, буває більш ефективною, ніж індивідуальна. Унікальність роботи в групі полягає у створенні безпечного простору для випробування нового досвіду. До основних переваг групових форм роботи відносять: штучне відтворення життєвих умов, що дозволяє програвати реалістичні ситуації; можливість зворотного зв'язку і забезпечення взаємопідтримки людей зі спільними проблемами; економічні переваги; гнучкість форм групової роботи та ін. *Масова форма роботи* сприяє створенню відкритого середовища для сім'ї, можливості спілкування та організації сумісного дозвілля, діяльності з іншими сім'ями; дозволяє охопити велику кількість сімей і застосовується для організації фестивалів, спільних свят, спортивних змагань та інших видів активного відпочинку, що сприяє укріпленню сім'ї, налагодженню стосунків із дітьми-підлітками.

Консультування, як важливій формі роботи соціального педагога з батьками присвячені роботи багатьох науковців. Основне призначення консультування полягає у наданні батькам допомоги щодо реалістичного сприйняття себе і своєї дитини, а, також, об'єктивного представлення про проблеми дитини. Консультування має допомогти батькам вирішити проблеми в тій мірі, в якій вони до цього здатні, тобто, спираючись на внутрішній потенціал батьків.

Школа батьківської підтримки як форма соціально-педагогічної роботи реалізує наступні завдання: навчання батьків, розвиток їх активності та створення системи взаємодопомоги різних сімей. На заняття школи запрошуються спеціалісти різного профілю: психологи, медики, соціальні працівники, юристи, педагоги тощо. Батьки ознайомлюються з новими технологіями у різних галузях практичної діяльності, спрямованої на роботу з дітьми, схильними до протиправної поведінки.

Ефективною груповою формою роботи із сім'ями дітей, схильними до правопорушень є тренінг для батьків. Завданнями тренінгу є формування і закріплення в учасників певних вмінь, навичок, моделей поведінки, стимуляція їх активності, взаємообмін досвідом. Ефективність тренінгу забезпечується завдяки груповій згуртованості, інсайту і навчанню на міжособистісних взаємодіях, орієнтації на альтруїзм, рекапітуляції первинної сімейної групи та розвитку навичок соціалізації. Тип тренінгу (просвітницький, соціально-психологічний тощо) обирається залежно від поставлених завдань, потреб і інтересів батьків. При проведенні тренінгу доцільними є методи взаємоактивного навчання. До них відносять метод "мозкового штурму", рольову гру, дискусії, метод розв'язання ситуативних задач і аналізу випадків, метод ставлення запитань. Для забезпечення ефективності групової роботи, концентрації уваги учасників та зниження їх втомлюваності соціальний працівник має змінювати види роботи, чергувати активні методи з більш пасивними, використовувати заохочення, жарти й гумор.

Правильний вибір форм та методів соціально-педагогічної роботи з сім'ями дітей, схильними до правопорушень, визначає ефективність цієї роботи. Тому при виборі форм та методів роботи треба враховувати всі характеристики дитини та її батьків (вік, тип обмеження і стан здоров'я, індивідуальні особливості тощо), статус сім'ї, її психологічний стан, можливості, потреби і інтереси всіх членів сім'ї.

Жданова І.В. *доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМІТ ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент*

Греса Н.В. *викладач кафедри загальної та прикладної психології та
педагогіки ННІ ПЕС ХНУВС*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Злочинність неповнолітніх є складовою частиною злочинності взагалі, але й має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт психологічного вивчення. Неповнолітні є своєрідним "барометром", який визначає стан морального "здоров'я" суспільства. Щорічно в Україні неповнолітніми скоюється більше 40 тисяч правопорушень, що складає 8,8% від загального числа злочинів, зареєстрованих в цілому по державі. Характерною рисою злочинності неповнолі-

тих стають насильство і жорстокість, спостерігається тенденція до "омолоджування" злочинності цього контингенту, підвищення їх кримінальної активності, зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми на ґрунті пияцтва, токсикоманії і наркоманії. Тому однією з найважливіших задач є профілактика злочинної поведінки серед неповнолітніх, в тому числі – вторинна профілактика.

Спеціалізованим органом щодо попередження злочинності неповнолітніх є кримінальна міліція у справах неповнолітніх. В той же час науковці вказують на необхідність розширення участі у справах неповнолітніх фахівців (педагогів, психологів, лікарів). Зокрема, обов'язковою є психолого-педагогічна діагностика неповнолітнього, а при необхідності – судово-психологічна, психолого-психіатрична експертизи. Фахівці в галузі кримінального права вказують на те, що більш прогресивними засобами профілактики злочинності серед неповнолітніх є не каральні, а примусові заходи виховного характеру, бо вони базуються на принципі виховуємості.

Першим та основним етапом процесу перевиховання неповнолітнього правопорушника, на думку провідних науковців, є усвідомлення ним своєї вини, розкаяння у скоєному злочині та щире каяття. Саме тому психолого-виховна робота повинна починатися з діагностики ступеня усвідомлення вини неповнолітнім правопорушником. Методичним інструментарієм такої діагностики може стати розроблена нами анкета.

Не дивлячись на те, що процес усвідомлення того чи іншого явища – це, насамперед, когнітивний процес, ми пропонуємо виділяти три компоненти усвідомлення вини: когнітивний, емоційний та поведінковий. Когнітивний компонент усвідомлення вини, на нашу думку, відбиває оцінку неповнолітнім кримінально-правових наслідків злочинного діяння, кримінальної відповідальності, усвідомлення своєї ролі та ролі інших людей, обставин у скоєному злочині і оцінку ступеня своєї вини. Поведінковий компонент усвідомлення вини відбиває ймовірність скоєння злочину у майбутньому (з точки зору неповнолітнього), мотивацію та певні дії щодо скоєного злочину (бажання зізнатися у скоєному злочині, осудити свої дії перед іншими засудженими та інше). А психологічні особливості емоційного компоненту усвідомлення вини відбиває емоційно-оціночне ставлення до скоєного злочину, його наслідків, потерпілого та вироку суду. З урахуванням вищевказаного нами була розроблена та апробована анкета, яка дозволяє проводити експрес-діагностику ступеня усвідомлення вини неповнолітніми правопорушниками.

Дослідження проводилося на базі Куряжської виховної колонії для неповнолітніх ім. А.С. Макаренка. В ньому прийняли участь неповнолітні правопорушники віком 16-17 років, загалом 87 осіб, які скоїли злочини різного ступеня тяжкості та спрямованості.

Результати дослідження когнітивного компоненту усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Когнітивний компонент усвідомлення
вини неповнолітніми злочинцями**

№	Питання анкети	Відповіді	n	%
1	У тому, що я скоїв злочин винен (і):	а) я сам;	40	45,9
		б) друзі;	23	26,4
		в) батьки;		
		г) обставини.	24	27,6
		д) інше		
2	Чи вважаєте Ви себе відповідальним за скоєний злочин?	а) так;	29	33,3
		б) швидше так, ніж ні;	8	9,2
		в) швидше ні, ніж так;	12	13,8
		г) ні.	38	43,7
3	У тому, що я потрапив в колонію винен(і):	а) я сам;	37	42,5
		б) друзі;	21	24,1
		в) батьки;		
		г) обставини;	20	23,0
		д) працівники міліції;	9	10,4
		е) судді.		
		ж) інше		
4	Чи знали Ви, яке може бути покарання за скоєне правопорушення?	а) знав;	20	23,0
		б) знав, але не точно;	42	48,3
		в) не знав.	25	28,7
5	Як Ви думаєте, яка частка вашої провини в злочині, за який Ви отримали покарання?	а) повністю винен;	28	32,2
		б) більше винен, ніж ні;	14	16,1
		в) більше невинний, ніж так;	33	37,9
		г) повністю невинний.	12	13,8
6	Якою мірою винні в скоєному злочині обставини, інші люди?	а) повністю винні обставини, інші люди;	21	24,1
		б) провина обставин, інших людей більше половини;	16	18,4
		в) обставини, інші люди винні наполовину.	20	23,0
		г) провина обставин, інших людей менше половини;	9	10,4
		д) обставини, інші люди невинні.	21	24,1

З таблиці 1. видно, що десь близько половини неповнолітніх (45,9%) вважають себе винними у скоєному злочині та в тому, що потрапили в колонію (42,5%). Відповідно, більшість досліджуваних покладають свою провину та звинувачують в тому, що попали в колонію інші фактори (друзі - 26,4% та 24,1%, обставини - 27,6% та 23,0%, працівників міліції - 10,4%). Відповідальність за скоєний злочин 42,5% неповнолітніх беруть на себе (відповіді «так», «швидше так, ніж ні»), а 57,5% досліджуваних вважають, що вони не несуть відповідальності за скоєний ними злочин. При цьому лише 23,0% неповнолітніх точно знали, яке може бути покарання за скоєний злочин; інші досліджувані знали, але неточно, яке покарання вони отримають (48,3%) та взагалі не мали уяви про покарання (28,7%). Більше половини досліджуваних в скоєному злочині вважають винними обставини та інших людей, і тільки 34,5% неповнолітніх правопорушників впевнені, що обставини та інші люди невинні.

Результати дослідження поведінкового компоненту усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Поведінковий компонент усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями

№	Питання анкети	Відповіді	n	%
1	Після скоєння кримінального злочину чи було у Вас бажання признатися у всьому до арешту?	а) було;	21	24,1
		б) і да, і ні; в) не було.	18 50	20,7 55,2
2	Чи зможете Ви відкрито засудити свої злочинні попередні дії перед іншими осудженими?	а) так, у будь-який час і годину;	19	21,8
		б) так, серед друзів або індивідуально;	44	27,6
		в) ні.	44	50,6
3	Вчинили б Ви правопорушення, якби ще раз опинилися в аналогічній ситуації?	а) так;	20	23,0
		б) ні;	31	35,6
		в) не знаю.	36	41,4

Дані таблиці 2 свідчать, що більшість неповнолітніх правопорушників (55,2%) не мали бажання після здійснення злочину признатися у всьому до арешту, а також 50,6% досліджуваних не змогли б відкрито засудити свої злочинні попередні дії перед іншими осудженими. Відповідно менша частка неповнолітніх правопорушників майже були готові зізнатися у скоєному злочині до арешту - 44,8% (відповіді «було» та «і так, і ні») та 49,4% згодні відкрито засудити свої дії у будь-який час та серед друзів або індивідуально. 64,4% досліджуваних вчинили б право-

порушення, якби опинилися в аналогічній ситуації (відповіді «так» та «не знаю»).

Як бачимо з таблиці 3, 85,0% неповнолітніх злочинців розкаюються у скоєному злочині (відповіді «так» та «швидше так, чим ні»), і 66,7% - співчувають потерпілому. Відповідно менша частка досліджуваних не розкаюється у скоєному злочині (15,0%) та не співчуває потерпілому (33,3%). В цілому, 61,2% досліджуваних вважають, що заслуговують даного покарання (відповіді «так» та «швидше так, чим ні») та 86,2% неповнолітніх вирок суду вважають майже справедливим (відповіді «вирок повністю справедливий» та «вирок частково справедливий»). 36,8% неповнолітніх злочинців вважають, що не заслуговують такого суворого покарання та 13,8% вважають вирок суду взагалі несправедливим.

Таблиця 3

Емоційний компонент усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями

№	Питання	Відповіді	n	%
1	Чи розкаюєтеся ви у скоєному злочині?	а) так	64	73,5
		б) швидше так, ніж ні	10	11,5
		в) швидше ні, ніж так	8	9,2
		г) ні	5	5,8
2	Як Ви вважаєте, чи заслуговуєте даного покарання?	а) так	40	46,0
		б) швидше так, ніж ні	15	17,2
		в) швидше ні, ніж так	7	8,1
		г) ні	25	28,7
3	Яке ваше ставлення до вироку суду?	а) вирок повністю справедливий;	29	33,3
		б) вирок частково справедливий;	46	52,9
		в) вирок дуже несправедливий;	10	11,5
		г) вирок повністю несправедливий.	2	2,3
4	Чи співчуваєте Ви потерпілому по Вашій справі?	а) так;	58	66,7
		б) ні.	29	33,3

Отримані результати за трьома компонентами усвідомлення провини свідчать про те, що більшість неповнолітніх правопорушників розкаюється у скоєному злочині, вважають, що заслуговують покарання, співчувають потерпілому та вирок суду вважають справедливим (емоційний компонент провини), в той час як винним, відповідальним за скоєний злочин більшість досліджуваних вважають інших людей, обставини, працівників міліції та не в повній мірі розуміють, яке може бути покарання за скоєне ними правопорушення (когнітивний компонент усвідомлення провини). При цьому більшість досліджуваних не знають, чи вчинили б вони правопорушення, якби опинилися в аналогі-

чній ситуації (поведінковий компонент усвідомлення провини). Таким чином усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями більш відбувається на емоційному рівні, ніж на поведінковому та когнітивному.

Отримані дані було доповнено за допомогою модифікованої нами методики «незакінчені речення».

На підставі проведеного аналізу когнітивного, поведінкового, емоційного компонентів усвідомлення провини всіх неповнолітніх правопорушників було поділено на три групи залежно від ступеня усвідомлення ними провини.

Першу групу склали неповнолітні злочинці у кількості 18 осіб з високим рівнем усвідомлення вини; *другу групу* - 43 неповнолітніх, які частково усвідомлюють вину (середній рівень її усвідомлення); до *третьої групи* увійшли 26 злочинців, у яких практично відсутнє усвідомлення і переживання факту скоєного ними злочину (низький рівень усвідомлення).

Для першої групи випробовуваних характерно практично повне усвідомлення своєї вини. У емоційному плані вони повністю переживають факт того, що скоїли злочин, а також повністю готові нести відповідальність за свої вчинки і поведінку в цілому. Дана група неповнолітніх правопорушників у своєму злочині розкаюється, переживає почуття сорому, вважає, що вирок повністю справедливий, і в тому, що з ними відбулося, вони винні самі. Деякі особи скоєний злочин вважають найбільшою помилкою у своєму житті. Найбільшим бажанням неповнолітніх є прагнення виправитися у майбутньому, слухатися старших і не повторювати свої помилки, які привели їх до скоєння злочину.

Для другої групи неповнолітніх правопорушників характерно часткове усвідомлення провини. Вони не повною мірою переживають факт скоєного злочину і також частково готові нести відповідальність за свої дії, вчинки. В цілому дана група випробовуваних більшою мірою бачать провину інших людей і обставин у скоєному злочині, ніж свою. Для них характерно відчуття сорому, прагнення почати життя наново, бажання все забути, проте вони не повною мірою вважають вирок справедливим.

Третю групу випробовуваних характеризує повна відсутність усвідомлення ними факту скоєного злочину. Ці неповнолітні погано розуміють зв'язок між своєю поведінкою та її наслідками, практичне не орієнтуються у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки. Дана група правопорушників у скоєному ними злочині не розкаюється, вважає себе не винними, а рішеннясуду - повністю не справедливим. На їх думку, у тому, що вони знаходяться в колонії винні інші люди, найчастіше друзі, збіги обставин і, взагалі, колонія – це випадковість. Найбільшим бажанням злочинців даної групи є свобода. Основною метою життя вони бачать задоволення своїх потреб, найчастіше пов'язаних з накопичуванням грошей. Проте при досягненніпоставленої мети у неповнолітніх правопорушників даної групи відсутня диференціація правових і протиправних дій.

За допомогою факторного аналізу було виділено латентні фактори, які відображають психологічні особливості неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення своєї вини. Виявлено, що неповнолітні злочинці з високим ступенем усвідомлення вини не вміють владнати свої почуття, відрізняються низьким самоконтролем, недостатньо розвинутою здатністю до саморегуляції. Тому, на нашу думку, з ними необхідно проводити психокорекційну роботу, спрямовану на розвиток емоційної сфери особистості, контролю над власними почуттями. Неповнолітні, які частково усвідомлюють вину мають низький рівень загальної обізнаності. Психопрофілактична робота з такими злочинцями повинна бути спрямована на розвиток інтелекту (насамперед, емоційного та соціального). А неповнолітні злочинці, які практично не усвідомлюють свою вину мають низку проблем у зв'язку з їх егоїстичною спрямованістю. Це диктує необхідність розвитку у них морально-етичних та емпатичних властивостей особистості.

Таким чином, проведені дослідження дозволили виділити основні напрями психокорекційної та психопрофілактичної роботи з неповнолітніми злочинцями. Це, по-перше, формування у них достатнього рівня усвідомлення вини щодо скоєного злочину за кожним її компонентом (когнітивним, поведінковим, емоційним), й, по-друге, диференційований розвиток тих властивостей особистості, які детермінують той чи інший рівень усвідомлення вини.

Макаренко П.В. *доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМІТ
ХНУВС, кандидат психологічних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НЕПОВНОЛІТНІХ З РІЗНИМ СОЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

Формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною частиною розвитку особистості. У перехідні періоди розвитку особистості з'являються нові ціннісні орієнтації, нові мотиви та інтереси, а на їх основі перебудовуються якості особистості, характерні для попереднього періоду. Таким чином, ціннісні орієнтації та мотиви, притаманні даному віку, виступають у якості особистісноствореної системи та пов'язані з розвитком самосвідомості, усвідомлення положення власного «Я» в системі суспільних відношень. Ціннісні орієнтації і мотиви відносяться до важливих компонентів структури особистості, за ступенем сформованості яких можливо міркувати про рівні сформованості особистості.

Проблема ціннісно-сислової сфери особистості, зокрема її ціннісних орієнтацій, є однією з ключових в психології. У вітчизняній психології накопичено багатий досвід вивчення ціннісно-сислової сфери особистості. Це роботи Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва, В.А. Ядова.

Об'єкт дослідження - ціннісно-сислова сфера особистості.

Предмет дослідження - особливості ціннісно-сислової сфери неповнолітніх.

Мета дослідження - виявити особливості ціннісних орієнтацій неповнолітніх з різним соціальним статусом.

Дослідження особливостей ціннісних орієнтацій неповнолітніх з різним соціальним статусом проводилось у 2007 році, в якому прийняло участь 60 неповнолітніх віком від 14 до 17 років. До першої групи увійшли 20 неповнолітніх які стоять на обліку в КМСН, до другої групи 20 неповнолітніх які навчаються в школі-інтернат для дітей сиріт та до третьої групи 20 неповнолітніх які навчаються в загальноосвітній середній школі.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістову сторону напрямку особистості і складає основу її відношення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самого, основу світогляду та ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та "філософії життя". Найбільш розповсюдженим у теперішній час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича. М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні – переконання в тім, що кінцева мета індивідуального існування коштує того, щоб її добиватися; інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дії чи властивості особистості являється найбільш прийнятним в будь-якій ситуації. Це розподілення співпадає з традиційним розподілом на цінність-мету та цінність-засоби.

Провівши дослідження системи ціннісних орієнтацій неповнолітніх з різним соціальним статусом нами були отримані наступні результати, які наведені в таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Ранжировка термінальних цінностей ($\phi \pm \mu$)

Цінності	Перша група	P 1 і 2	Друга група	P 2 і 3	Третя група	P 3 і 1
Активне діяльне життя	9.7±3.1	-	8.8±4.6	-	9.2±3.8	-
Життєва мудрість	6.1±3.1	0.05	9.7±4.2	-	9.2±3.7	0.05
Здоров'я	7.6±3.2	0.05	3.8±5.4	-	4.5±3.6	0.05
Цікава робота	6.5±3.2	-	8.1±4.4	-	8.1±5	-
Красота природи та мистецтва	12.8±3.2	-	10.4±4.9	0.05	14.4±5.4	-
Кохання	8±3.2	-	7.6±5.3	-	5.9±5.4	-
Матеріально забезпечене життя	7.5±3.2	-	9.4±5.3	-	9.7±4.9	-
Наявність хороших та вірних друзів	9.5±3.2	0.05	6.4±5.1	-	4.7±3.6	0.05
Громадське визнання	7±3.2	-	10.9±4.1	0.05	8.3±4.9	-
Пізнання	9.7±4.3	-	11.2±4.6	-	10.3±4.9	-
Продуктивне життя	10.4±5.2	-	9.4±4.8	-	10.6±4.4	-
Розвиток	9.7±4.3	-	9.6±3.5	-	9.4±4.7	-
Розваги	14.3±3.6	-	15.2±2.4	0.05	10.3±5	0.05
Свобода (самостійність, незалежність в судженнях)	8.7±6.2	-	11.7±4.5	-	7.6±3.9	-
Щасливе сімейне життя	5.1±3.8	-	6±5.4	-	7.2±5.5	-
Щастя інших людей	12.7±3.2	-	11.4±4.6	-	11.2±5.6	-
Творчість	15.1±3.2	-	13.2±4.6	-	14.8±2.7	-
Впевненість в собі	10.3±3.7	-	7.9±3.6	-	7.5±3.7	-

Таблиця 2

Ранжировка інструментальних цінностей ($\phi \pm \psi$)

Цінності	Перша група	P 1 і 2	Друга група	P 2 і 3	Третя група	P 3 і 1
Охайність	7.4±3.2	-	7.5±4.6	-	9.7±4	--
Вихованість	6.7±3.2	-	5.8±4.5	0.05	8.7±5.1	-
Високі запити	10.5±3.2	0.05	13.6±4.6	-	11.9±5.7	-
Життєрадісність	11.5±2.8	-	10.4±4.6	-	8.2±4.4	0.05
Виконливість	8.2±5	-	11.2±4.4	-	10.6±4.7	-
Незалежність	9.4±4.8	-	12.4±4.6	0.05	8.8±5	-
Непримиреність до недоліків у собі та інших	12.5±5	-	11.6±4.4	-	12.5±5.3	-
Освідченість	11.8±5.2	-	8.2±4.4	-	7.6±5.2	0.05
Відповідальність	5.1±3.9	-	6.3±4.4	-	5.3±3.2	-
Раціоналізм	9.5±5.3	-	10.3±4.4	-	9±5	-
Самоконтроль	5.8±3.2	-	8.3±5	-	8.4±5.1	-
Сміливість у відстоюванні своїх думок	10.7±5.2	-	9.7±5	-	8.2±5	-
Тверда воля	10.3±4.4	-	11.4±6.6	-	9±5.5	-
Терпимість	9.3±4.2	-	9.2±5	-	9.9±4.1	-
Широта поглядів	11.2±4.7	-	9.8±4.5	-	10.8±4.6	-
Чесність	9.6±4.7	-	6.7±4.6	-	8.2±5.5	0.05
Ефективність в справах	9.3±5.5	0.05	9.4±5.2	0.05	12.5±5.4	-
Чуткість	12.2±4	-	8.5±5.1	-	10±4.3	-

У групі неповнолітніх, які стоять на обліку в КМСН на перше місце найчастіше ставили щасливе сімейне життя, що говорить про те, що у таких дітей не все гаразд в сім'ї. Більшість із них живуть в сім'ях де батьки вживають алкогольні напої, були позбавлені волі, це все накладає свій відбиток на їх цінності. На другому місці стоїть життєва мудрість, це свідчить те, що підлітки цінують мудрість, але вони як правило стають жертвами "мудрості" дорослих злочинців. Вони їх навчають як себе поводити в тій чи іншій ситуації, як "заробляти" гріши. На третьому місці стоїть цікава робота. Вони думають про майбутнє. Більшість у подальшому житті не хоче зв'язувати своє життя зі злочинним світом.

У групі неповнолітніх дітей-сиріт на перше місце найчастіше обирали здоров'я. Підлітки у своєму віці, в більшості, розуміють і цінують своє здоров'я. Тому і висувають його на перше місце. На другому місці стоїть щасливе сімейне життя, це каже про те, що їм не вистачає "тепла" сімейної родини. Вони увесь час знаходяться з іншими підлітками, а щоб дарувати родинне "тепло" у вихователів не вистачає на всіх часу, бо у кожного різні обсяги в потребі родинного "тепла". На третьому місці стоїть наявність хороших та вірних друзів. Підлітки ще не втратили цінність – цінувати друзів.

У групі школярів на перше місце найчастіше обирали здоров'я, це каже про те, що підлітки у своєму віці, в більшості, розуміють і цінують

своє здоров'я. На другому місці стоїть наявність хороших та вірних друзів. На третьому місці стоїть кохання. Підлітки цієї групи менш обтяжені різними проблемами, а тому на одне з головних місць ставлять кохання. Вони не розувірилися у коханні.

У групі неповнолітніх, які стоять на обліку в КМСН на перше місце найбільше ставили відповідальність. Підлітки високо цінять відповідальність, вони скоріше хочуть стати дорослими, а одним з критеріїв дорослості є відповідальність за свої вчинки, нести за їх відповідальність. На другому місці стоїть самоконтроль. Підлітки у своєму віці тренують свою волю різними вигадками. На третьому місці стоїть вихованість. Культура в їхньому житті займає не останнє місце.

У групі неповнолітніх дітей-сиріт на першому місці стоїть вихованість. Можливо на них впливають вихователі, які знаходяться з ними цілодобово. На другому місці стоїть відповідальність, потреба нести відповідальність за свої вчинки. На третьому місці стоїть чесність, що каже про те, що підлітки не втратили здатність цінувати гарні риси характеру, однією з яких є чесність.

У групі школярів на першому місці стоїть відповідальність, один з критеріїв дорослості. На другому місці стоїть освіченість, що вказує на потребу в знаннях. На третьому місці стоїть життєрадісність, що говорить про те, що підлітки цінують життєрадісність і вміння долати перешкоди.

При обчисленні результатів був використаний математичний метод Т – критерій Ст'юдента.

Між групою неповнолітніх, які стоять на обліку в КМСН та групою неповнолітніх дітей-сиріт нами були виявлені такі достовірно значимі розбіжності у термінальних цінностях це – здоров'я, життєва мудрість, наявність хороших та вірних друзів. В інструментальних цінностях - високі запити та чуткість.

Між групою неповнолітніх дітей-сиріт та групою школярів у термінальних цінностях - краса природи та мистецтва, громадське визнання, розваги. В інструментальних цінностях - вихованість, незалежність, ефективність в справах.

Між групою неповнолітніх, які стоять на обліку в КМСН та групою школярів у термінальних цінностях це життєва мудрість, здоров'я, наявність хороших та вірних друзів, розваги. В інструментальних цінностях - життєрадісність, чесність, освіченість.

Провівши дослідження особливостей ціннісних орієнтацій неповнолітніх з різним соціальним статусом нами зроблені наступні висновки. Підлітками які навчаються у загальноосвітній середній школі перевага віддається: серед термінальних цінностей здоров'ю, наявності хороших та вірних друзів та кохання. Серед інструментальних цінностей відповідальності, освіченості, життєрадісності. У підлітків які навчаються у школі-інтернаті для дітей-сиріт, серед термінальних цінностей перевага віддається здоров'ю, щасливому сімейному життю, наявності хороших та вірних друзів. Серед інструментальних цінностей перевага віддається вихованості, відповідальності чесності. Підлітки які стоять на обліку в

КМЧН, серед термінальних цінностей перевагу віддають щасливому сімейному життю, життєвій мудрості, цікавій роботі. Серед інструментальних цінностей перевага віддається відповідальності, самоконтролю, вихованості. Як бачимо підлітки які навчаються у звичайній школі, не ставлять цінність “щасливе сімейне життя» на перші міста, а це означає, що вона для них не актуальна, в більшості ця цінність задоволена.

Виходячи з цих показників ми бачимо, що діти з перших двох груп, на наш погляд, більш доросліше. Вони вміють цінувати ті якості особистості, які більш характерні для старшого віку. Підлітки з третьої групи мають менше проблем матеріального та соціального характеру, про те менше хочуть бути дорослішати.

Мілорадова Н.Е. *доцент кафедри прикладної психології ННПМІТ
ХНУВС, кандидат психологічних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Тривалий пошук ефективних превентивних, реабілітаційних та профілактичних шляхів, щодо зниження рівню злочинності на території нашої держав не дає, на наш погляд, очікуваних результатів у боротьбі із цим соціальним злом. Занепокоєння викликає таке явище, як стабільно високий рівень ювенальної злочинності.

Сучасний неповнолітній знаходиться під постійним впливом соціальних факторів різних за змістом та напрямками дії. Це пов'язано, поперше, з темпом та ритмом техногенних перетворень, що пред'являють до молоді більш значні вимоги. По-друге, з насиченим характером інформації, що досить глибинно впливає на свідомість підлітків, у яких ще не сформована чітка життєва позиція. По-третє, з економічними та екологічними кризами нашого суспільства, невирішеність яких викликає у молоді почуття безнадії та роздратованості. При цьому у юнаків розвивається почуття протесту, частіше неусвідомленого, зростає їхня індивідуалізація, знижується загальносуспільна зацікавленість, що призводить до розквітання егоїзму. Молодь значно більше ніж інші вікові групи населення реагує на економічну, соціальну та морально-етичну нестабільність в державі. Руйнування старих цінностей та не сформованість нових – негативно впливає на свідомість неповнолітніх.

Аналізуючи причини антисоціальної поведінки серед молоді завжди виокремлюють як об'єктивні так і суб'єктивні фактори. Так, з одного боку, сучасні соціально-економічні умови створюють такий рівень психологічного тиску на молодь, який призводить до практично неминучого зниження етичних та соціокультурних «бар'єрів», що гарантували цінніснозначущо суспільну поведінку. Існуючи умови сучасного життя, що підштовхують до зниження соціальної висоти цих бар'єрів, створюють умови щодо морального виправдовування молоддю порушень правил суспільної поведінки. З іншого боку, розглядаються причини, що

пов'язані із різними патологіями внутрішньоутробного розвитку, спадковістю, родовими травмами та негативним впливом на початкових етапах розвитку та інше.

Тому ми говоримо, про так звану девіантну поведінку молоді. *Девіантна поведінка або та, що відхиляється* (від лат. *deviatio* - відхил) – це система вчинків або окремі вчинки, що суперечать встановленим в суспільстві правовим та моральним нормам. Вона може знаходити вираження у злочинності та так званій непротиправній (аморальній) поведінці. Зв'язок між такими видами девіантної поведінки полягає в тому, що здійсненню правопорушення частіше передують аморальна (непротиправна) поведінка людини. Девіантність виражається у зрушеності соціальної регуляції поведінки, дефектності психічної саморегуляції.

Девіантність розглядається як поведінка, що знаходиться на межі між правосообразністю та кримінальністю (делінквентністю). *Делінквентна або провинна поведінка* (від лат. *delinquens* - правопорушник) – крайній прояв девіантної поведінки, якій притаманні кримінально карні дії. Така поведінка характерна для правопорушника, злочинця. Ця межа досить тонка та часто визначається випадковістю, оскільки образ життя та спрямованість вчинків підлітка є такими, що суспільству зручно таким чином виокремити підлітка як делінквента.

Виходячи з цього, більшість дослідників вважає, що на формування девіантної поведінки сучасного неповнолітнього впливають такі основні фактори:

- патології внутрішньоутробного розвитку, які обумовлені негативними зовнішніми та внутрішніми факторами;
- родові травми та біологічно шкідливі впливи на початкових етапах життя;
- соціально-психологічні умови розвитку та виховання;
- спадковість (хромосомні аномалії, порушення в діяльності залоз внутрішньої секреції, дефекти мозку).

І.С. Кон також підкреслював значущість таких причин як: внутрішні труднощі перехідного періоду, починаючи із психогормональних процесів та закінчуючи перебудовою Я-концепції; невизначеність соціального стану (маргінальність); суперечності, що викликані перебудовою механізмів соціального контролю.

При вивченні особистості неповнолітніх злочинців слід приймати до уваги вікові психологічні особливості, риси характеру, волю, інтереси та ідеали. В сучасних умовах виявлено близько 200 факторів, що впливають на динаміку ювенальної злочинності та формування особистості неповнолітнього злочинця. Серед цих факторів є такі, що у різноманітних ситуаціях можуть виступати як головними так і другорядними; здійснюючими вплив вибірково або безпосередньо на особистість; провокуючими на здійснення злочину або такими, що виправдовують кримінальну поведінку та кримінальний образ життя. Крім того, особистість неповнолітнього злочинця характеризується низьким рівнем соціалізації в цілому, та правової соціалізації в загалі.

При достатньо високому рівні загальної злочинності, злочинність неповнолітніх має свої відмінні риси, що проявляються у рівні, динаміці, причинах, умовах та мотивації злочинів.

Згідно стану цього питання у теперішній час, можна виокремити такі психолого-юридичні особливості злочинної поведінки неповнолітніх:

- поняття злочинності неповнолітніх пов'язане з певними віковими межами і включає чотири вікові групи неповнолітніх: 14-15 років; 15-16 років; 16-17 років; 17-18 років;

- за кримінологічними характеристиками, до них примикають особи, що не досягли віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, а також «молоді дорослі»;

- число зареєстрованих злочинів, здійснених неповнолітніми або при їх участі, а також виявлених підлітків-злочинців за останні роки істотно зросло. Динаміка цих показників випереджає темп приросту населення у віці 14-17 років в 3,5 рази. Спостерігається процес омолодження кримінально караної поведінки неповнолітніх: кримінальна активність 14-15-річних росте швидшими темпами, ніж 16-17 літніх;

- майже $\frac{3}{4}$ злочинів, здійснених підлітками, вичерпується трьома складами: крадіжки (приблизно 60%), грабіж (8-9%), хуліганство (близько 7%);

- неповнолітні поступово освоюють «нові» різновиди злочинів, такі, як захоплення заручників, здирство, торгівля зброєю і наркотиками, валютне шахрайство, комп'ютерні злочини і деякі інші;

- серед підлітків-злочинців кожен сьомий, а серед засуджених - кожен п'ятий раніше скоювали злочини;

- стійкою особливістю протиправної поведінки неповнолітніх є високий рівень групової злочинності (майже 65%). Злочини неповнолітніх носять переважно груповий характер (у трьох випадках з п'яти були здійснені в групі);

- спостерігається зростання залучення неповнолітніх в злочинну діяльність дорослих, посилення віктимності підлітків;

- якщо раніше злочинність неповнолітніх була в основному «вуличною», то зараз збільшується частка злочинів, що здійснюються ними в своїх і чужих житлах, гуртожитках, по місцю навчання, на транспорті;

- частка неповнолітніх злочинців чоловічої статі досягає 90-95%;

- більшість неповнолітніх злочинців мають стійкі звички та стереотипи анти суспільної поведінки;

- однією із особливостей сучасної злочинності неповнолітніх стало використання зброї.

Тому враховуючи вищезначені особливості ювенальної злочинності треба переглянути шляхи її поступового та стабільного зниження. На наш погляд, цей процес повинен здійснюватися за декількома напрямками, а саме в межах застосування превентивних, реабілітаційних та профілактичних мір. Не останнє місце на цьому шляху повинна займати професійна підготовка майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах системи МВС України.

Таку підготовку треба здійснювати шляхом впровадження у навчальний процес спеціальних навчальних дисциплін, протягом вивчення яких, повинні розглядатися:

- по-перше, психологічні особливості злочинності неповнолітніх (психологічна структура особистості неповнолітніх, особливості формування особистості, фактори, що впливають на формування правосвідомості неповнолітніх, причини виникнення девіантної поведінки, мотиваційна сфера неповнолітніх злочинців, шляхи криміналізації та віктимізації молоді, особливості підліткової субкультури, психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх та інші);

- по-друге, практичні курси, які б були спрямовані на формування у майбутніх правоохоронців навичок правомірної, дійової та двобічної взаємодії з неповнолітніми з урахуванням вікових, гендерних, культурних та інших особливостей;

- по-третє, розвиток навичок та вмінь встановлення психологічного контакту, ведення переговорів та проведення слідчих дій стосовно неповнолітніх злочинців з урахуванням як юридичних так і психологічних особливостей організації та проведення цих заходів.

Крім того, необхідно звернути увагу при підготовці майбутніх правоохоронців на формування дещо нового підходу щодо покарання та реабілітацію неповнолітніх злочинців. Головним засобом в якості запобіжного заходу щодо поширення злочинності в Україні припускається ув'язнення. Однак, обмеження сфери покарання переважно ув'язненням довело зниження ефективності цієї санкції: покращення в поведінці значної більшості засуджених і позитивна соціальна адаптація після визволення має досить невисокий рівень. Кримінологи стверджують, що велика кількість засуджених та позбавлених волі зовсім не свідчить про ефективних захист населення від злочинних посягань. Правові системи, які орієнтовані в першу чергу на покарання правопорушника та сповідують тільки каральний підхід, не лише не можуть забезпечити повною мірою захист суспільства від злочинності, але й самі провокують її зростання.

Особливо це стосується молоді. Ювенальна юстиція передбачає наявність спеціальних підходів щодо неповнолітніх та переміщення акцентів з покарання на відновлення відношень із суспільством та соціальну реабілітацію. Тобто застосування в якості шляхів зниження та попередження злочинності відновного підходу. Відновний підхід, зокрема, передбачає:

- фокусування на питаннях усунення спричиненої потерпілій особою та громаді шкоди, а не питаннях покарання правопорушника;

- визначення необхідності активного залучення потерпілої особи до процесу прийняття рішень з питань, спричинених злочином;

- акцентування уваги правопорушника на особистій відповідальності за скоєне насамперед перед особою, якій було заподіяно шкоди;

- активне залучення громади до надання правопорушнику підтримки в процесі ре соціалізації та надання підтримки потерпілій особі.

Термін відновне правосуддя сьогодні розглядається за такими напрямками:

- філософсько-правовий підхід, що відновлює порушений правопорядок шляхом реабілітації жертви та повернення правопорушника у суспільство;

- спосіб розв'язання юридичного конфлікту силами самих учасників;

- процедура діалогу між правопорушником та потерпілою стороною у присутності третьої нейтральної сторони;

- вид юридичної практики, що спрямована на подолання наслідків правопорушення та максимальне повернення до ситуації, яка передувала здійсненню правопорушення;

- всесвітнє суспільне прагнення, щодо переорієнтації кримінального правосуддя від карного до відновного.

Тому, ще одним із напрямків професійної психологічної та юридичної підготовки правоохоронців повинно стати формування навичок застосування відновного підходу щодо неповнолітніх злочинців та вмінь використання психологічних технологій в межах відновного правосуддя (метод медіації, метод сімейних та суспільних зборів, метод «груп покарань та примирення»).

Таким чином, для цілеспрямованого формування професійних навичок зниження рівню та профілактики злочинності необхідно застосовувати комплексний підхід щодо підготовки майбутніх фахівців-професіоналів. Такий підхід повинен базуватися на юридичних, психологічних, педагогічних засадах. Впровадження нових підходів до реагування на злочин, які б доповнювали офіційне правосуддя та залучали всі сторони та громадськість до усунення наслідків злочину може стати запорукою мінімізації спричиненої злочинном шкоди та сприяти прийняттю правопорушником відповідальності за скоєне.

Коноплицька О.В. психолог ВДСО при УМВС України в Рівненській області

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЮРИДИЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ РОБОТИ В ЮВЕНАЛЬНІЙ ЮСТИЦІЇ

Демократична держава, яка дбає про своє майбутнє, не може бути байдужою до долі дітей, і насамперед тих, які вступили у конфлікт із законом. На жаль, процеси, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві, вкрай негативно впливають на формування молодого покоління; зокрема, про це свідчить зростання рівня злочинності серед неповнолітніх.

Хоча в останні роки прийнято ряд законів, спрямованих на захист прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, статистична звітність та останні дані судової практики, свідчать, що в багатьох випадках держава (суспільство) починає реагувати на проблеми неповнолітніх, коли процес криміналізації неповнолітніх стає незворотнім.

Кілька останніх років широке коло вітчизняних фахівців вивчає питання, щодо можливості та доцільності запровадження у нашій країні таких інститутів як відновне правосуддя та ювенальна юстиція. Дана система органів використовує у своїй діяльності спеціальні правила спі-

лкування з неповнолітніми, які притягнуті до кримінальної відповідальності. Ювенальна юстиція виникла на основі поєднання формальної та юридично організованої системи державних судів та принципів індивідуально спрямованого піклування про неповнолітніх. Саме таке поєднання сприяло розробленню унікального способу роботи з певною категорією правопорушників, через що й було фактично змінено систему кримінального правосуддя щодо неповнолітніх. Проте сутність ювенальної юстиції полягає в тому, щоб підпорядкувати діяльність судової влади вирішенню завдань (проблем), які до цього часу загальні суди не вирішували, а саме – завдань соціалізації молодих людей і виховання їх як законослухняних членів суспільства.

Іншими словами, ювенальна юстиція – це, насамперед, система спеціальних державних і не державних інститутів, спрямованих на захист прав неповнолітніх та на здійснення правового впливу на них і їх оточення.

На сьогодні українські правники й інші зацікавлені спеціалісти дійшли спільного висновку про необхідність запровадження зазначених інститутів у судову систему України, але різні позиції та підходи до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх зумовили суперечки про те, якими саме вони мають бути та які функції будуть виконувати. Стан підліткової злочинності в нашій країні викликає серйозну занепокоєність держави і суспільства та зумовлює потребу пошуку нових способів її попередження, вжиття додаткових заходів з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому скороченню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх, що і спонукало до проведення дослідження.

Стратегія дослідження, що проводилося на базі загальноосвітніх шкіл I-III ступеня м. Рівне та Дубенської виховної колонії (ВК), де було охоплено 80 учнів 8-11 класів ЗОШ віком 14-17 років і учнів ВК віком 14-18 років, передбачала аналіз способу взаємодії та характеру ставлення працівників колонії до своїх вихованців через діагностику характерологічних особливостей учнів, з якими вони працюють. З'ясувалося, що однією з причин виникнення злочинної поведінки неповнолітніх (серед даних респондентів) є взаємний вплив негативних факторів зовнішнього середовища і особистість самого неповнолітнього. Як показує вивчення правопорушень неповнолітніх, підліток найчастіше може вчинити злочин під безпосереднім впливом однолітків чи дорослих осіб, підкоряючись тиску натовпу. У більшості таких підлітків у структурі особистості домінують негативні якості: лінь, безвільність, безвідповідальність, конформізм, агресивність тощо. Найважливішою умовою формування особистості «важкого» підлітка в більшості випадків є негативні сімейні умови, алкоголізм батьків чи родичів, їхня аморальна поведінка. Однак часті випадки, коли перекручену моральну атмосферу навколо неповнолітнього створюють батьки, які люблять його і бажають йому добра, але не володіють достатньою педагогічною культурою.

Кожен засуджений потрапляючи у ВК може зіткнутися з великою кількістю проблем і мріє тільки про закінчення терміну покарання. Слід зауважити, що майбутні працівники пенітенціарної системи мають до-

сягти того, щоб засуджений намагався перевиховати себе, свою особистість, відновив раніше порушенні якості, необхідні для його повноцінної життєдіяльності в суспільстві. Це положення буде виконуватись лише за однієї умови: майбутній вихователь не буде приймати до уваги соціальний статус виховання, не повинен керуватися своїм сформованим негативним стереотипом щодо ув'язнених, уважніше ставитись до періоду адаптації підлітків, які потрапили до колонії після винесення вироку; до закінчення терміну перебування злочинця у виховній установі; адаптація його до відповідних умов соціального середовища перед виходом на волю.

Сформовані соціальні стереотипи вихователів не дозволяють об'єктивно виконувати свої обов'язки по відношенню до своїх вихованців. Цікавим фактом виявилось те, що вчителі ЗОШ і ВК не знають досконало тих учнів з якими вони працюють, їх життєві цілі і плани на майбутнє.

Обрахувавши дані отриманих результатів дослідження ми бачимо, що коефіцієнт кореляції двох змінних, а саме: цінності якими керуються учні ЗОШ і учні ВК високий ($r=0,810$), що вказує тісний зв'язок цих змінних. Що ж стосується вихователів ВК і класних керівників ЗОШ, то цінності, якими, на їх думку, керуються їх учні не відповідають реальному результату опитування цих учнів. Це було підтверджено коефіцієнтом кореляції, який в процесі дослідження був обрахований і виявився низьким ($r=0,459$), що вказує на несуттєвість існуючого зв'язку.

Необхідно також відзначити, що оскільки злочинність у дитячому середовищі є дуже актуальним питанням, профілактична робота в цьому напрямі потребує вдосконалення. Зусилля слід зосереджувати на пошуку ефективних форм взаємодії державних і недержавних установ і організацій з метою виявлення глибинних процесів, які породжують злочинність неповнолітніх, попередження злочинів і їх профілактики, правового впливу на неповнолітніх, що вчинили злочин, та осіб, які своїми діями сприяли антисоціальній поведінці підлітків, соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників й адаптації їх у суспільстві.

Відновне правосуддя співвідноситься з кількома науковими дисциплінами як правового, так і не правового характеру. Правові – це кримінальне право та кримінальний процес. Не правовою виступає психологія: загальна, соціальна, юридична. Кожна з цих галузей науки робить свій внесок у теоретичну базу відновного правосуддя. Сумісна діяльність різних галузей науки потребує вміння працювати комплексно та інтегрувати діяльність професіоналів з різноманітних сфер – кримінального і кримінально-виконавчого права, кримінально-процесуального права, кримінології, соціальної роботи, психології і корекційної підготовки. Позитивним зрушенням, є хоч і повільна, але доволі стійка трансформація системи правосуддя від превалювання каральної моделі правосуддя до реституційної та реінтеграційної моделей.

В Україні нині необхідно із залучення громадськості, наукових інститутів повно дослідити питання (із прогнозом на майбутнє) стосовно основних причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів неповноліт-

німи, та проаналізувати у зв'язку з цим ефективність правосуддя щодо неповнолітніх, звернути увагу на добір і підготовку кадрів суддів (особливо для ювенальних судів), працівників досудового слідства, органів, які займаються питаннями запобігання вчиненню правопорушень.

За таких обставин професійна підготовка майбутніх працівників системи МВС, якщо вона проводиться на базі вищих навчальних закладів в умовах стаціонару, повинна забезпечувати їх повну готовність (психологічну, фізичну, юридично-правову) до самостійних дій відразу ж після завершення навчання.

Необхідність підвищення професійно-психологічної компетенції співробітників органів внутрішніх справ, є одним із нагальних державних завдань у сфері соціально-гуманітарної політики в сучасних умовах. Під професійно-психологічною компетентністю здатність працівника МВС кваліфіковано виконувати визначені види соціально-педагогічних робіт в межах правоохоронної професії, досягати при цьому високих кількісних і якісних результатів праці на основі наявних професійних та психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

Досить актуальною являється розробка психологічних проблем підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. Серед юридичних професій є такі, оволодіння якими потребує не тільки задатків, талану та освіти, але і більшого життєвого досвіду.

Успіхи в юридичній діяльності, особливо пов'язані з спілкуванням, керівництві людьми в особливих ситуаціях, визначаються не тільки академічною оцінкою отриманих знань та здібностями до навчання, але й цілим рядом інших особистісних якостей, які в учбовому процесі, як правило, не реалізуються та не перевіряються.

У сучасних умовах діяльності органів правопорядку існує необхідність підвищення професійно-психологічної підготовки співробітників, у тому числі в області організації професійних контактів. Ефективність спілкування прямо залежить від знання його психологічних особливостей, етапів і наявності в учасників взаємодії конкретних психологічних умінь, які надають можливість психологічно грамотно підходити до конструювання конкретних актів професійного спілкування, плануючи в процесі їхньої реалізації досягнення конкретних службових задач.

Професійне спілкування орієнтоване на пізнання і складання первинного психологічного портрета людини, яка взаємодіє з працівником органів правопорядку. Слід зазначити, що психологічна інформація про іншу людину залежить від конкретної ситуації спілкування і відображення його особистісних властивостей, ступеня ознайомлення з ним, наявності визначеної інформації про нього в характеристиках, обліках, карних і оперативно-пошукових справах і т.ін.

Психологічна підготовленість юриста повинна розглядатися не як бажаний додаток до його професійних якостей, а як обов'язкова складова частина професіоналізму. У зв'язку з цим слід мати на увазі три основні групи професійно-психологічної підготовленості юридичних кадрів:

1. Професійно-психологічні вміння. Частина дій і прийомів роботи

юриста мають переважно психологічну спрямованість і зміст. Для їх успішного виконання психологічні рекомендації мають першорядне значення. Вищий ступінь оволодіння ними і характеризують професійно-психологічні вміння. До найважливіших з них відносяться:

- вміння враховувати і створювати психологічні умови для ефективного вирішення поставленого юридичного завдання;
- вміння професійно користуватися основними психологічними засобами;
- вміння користуватися особливими психологічними прийомами юридичної роботи.

2. Професійно-психологічна підготовленість юриста. Це професійно розвинуті психологічні якості. Встановлено, що професійно розвинутими у юриста повинні бути сприйняття, увага, психологічна спостережливність, пам'ять, уявлення, мислення. Відсутність чи недостатній розвиток цих якостей стримує оволодіння професійними навиками і вміннями, погіршує точність дій. Спосіб формування і розвитку даних якостей – насамперед вправи-тренінги, реальна практика.

3. Професійно-психологічна стійкість. Зв'язок її з загальною психологічною стійкістю особистості безсумнівний, але в той же час це спеціальна стійкість до специфічних факторів юридичної діяльності. Вона передбачає:

- відсутність психологічних реакцій негативного типу в екстремальних умовах чи при дії стрес-факторів;
- вміння виявляти розумну настороженість і увагу до ризику, небезпеки, несподіваності.
- стійкість до психологічного тиску з боку третіх осіб, які намагаються впливати на суворо законне ведення юридичних справ;
- вміння керувати собою в психологічно напружених, конфліктних ситуаціях та ін.

Така структура психологічної підготовленості юриста має в своїй основі головну особливість його діяльності – це робота з людьми, серед людей і для людей.

Процеси демократизації і гласності, що поглиблюються, вимагають серйозного ставлення до розуміння і формування професійних якостей юристів. Психологічна підготовка курсантів є одним із засобів досягнення нового якісного стану юридичних кадрів.

Ламаш І.В. доцент кафедри общей и прикладной психологии и педагогики УНИ ПЭС ХНУВД, кандидат психологических наук, доцент

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВ-ГЕЙМЕРОВ

В связи с нарастающей интенсификацией процессов компьютеризации общества все больший вес приобретают вопросы, связанные с тем, какое влияние оказывает глобальная информатизация на личность. Эти изменения затрагивают познавательную, коммуникативную и личностную сферы, трансформируют операциональное звено деятельности,

пространственно-временные характеристики взаимодействия субъект-субъект и субъект-информационная система, процессы целеполагания, потребностно-мотивационную регуляцию деятельности.

Особенный интерес может представлять изучение психологических аспектов взаимодействия с компьютером у подростков и юношей - в период, когда образование важнейших составляющих личности и самосознания человека во многих аспектах только начинается и далеко от своего завершения, но вместе с тем, уже можно говорить об автономизации личности ребенка от взрослых и об открытии им возможностей дальнейшего самостоятельного развития. Этот период является своеобразным переломным моментом в развитии человека, и увлечение компьютером может способствовать как дальнейшему прогрессу в становлении личности, так и формированию пассивной зависимости от компьютера, тормозящей ее развитие.

Объектом нашего исследования выступили психологические особенности подростков, предмет был определен как психологические особенности подростков-геймеров. Целью нашего исследования было изучение психологических особенностей подростков-геймеров.

В исследовании участвовали подростки 11-12 лет, которые были распределены по следующим группам: 1) играющие в интернет-клубе не менее 5 раз в неделю не менее 1 часа 2) играющие дома не менее 5 раз в неделю не менее 1 часа – 11 мальчиков; 3) редко или никогда не играющие в компьютерные игры. – 14 мальчиков.

Одной из методик, использованных нами в данном исследовании был вариант теста Кеттелла 12ФЛО-120, адаптированный Э.М. Александровской. Полученные при помощи 12ФЛО-120 результаты позволяют сделать следующие выводы.

Получены достоверные различия по фактору А между всеми тремя группами, достоверно более высокие результаты отмечены в третьей группе, самые низкие во второй, первая группа занимает промежуточное положение. Таким образом, можно предположить что подростки, играющие дома, наименее общительны и доброжелательны, а представители третьей группы наиболее открыты в общении и приспособлены социально.

По фактору В не получено достоверных различий, все испытуемые показывают невысокий уровень вербального интеллекта, обобщения и усвоения новых знаний.

По фактору С во второй группе отмечено достоверное снижение показателя в сравнении с первой и третьей группами. Это можно интерпретировать следующим образом: в сравнении с представителями первой и третьей групп подростки, играющие дома, остро реагируют на неудачи, оценивают себя как менее способных по сравнению со сверстниками, обнаруживают неустойчивость настроения, плохо контролируют свои эмоции, испытывают трудности в приспособлении к новым условиям.

Фактор Д в первой группе достоверно выше в сравнении со второй и третьей группами, т.е. подростки первой группы более возбудимы,

менее уравновешены, что может быть связано не только с типом темперамента, но и с особенностями воспитания.

Фактор Е в первой группе достоверно выше в сравнении со второй и третьей группами, т.е. подростки из первой группы имеет более выраженную склонность к самоутверждению, противопоставлению себя как детям, так и взрослым, что нередко сопровождается поведенческими проблемами, наличием агрессии.

Фактор F в первой группе достоверно выше в сравнении со второй и третьей группами, т.е. подростки – посетители компьютерного клуба более энергичны и склонны к риску в сравнении с другими испытуемыми.

Фактор G в первой группе достоверно ниже в сравнении со второй и третьей группами, подростки со сниженные показатели могут часто конфликтовать с родителями и учителями. У них отмечается непостоянство, несобранность, отсутствие стойкой мотивации.

По факторам H и I не получено достоверных различий, представители всех трех групп показывают средние уровни смелости в общении со взрослыми и эмоциональной чувствительности.

Фактор Q3 в первой группе достоверно ниже в сравнении с показателями второй и третьей группами, т.е. подростки из первой группы несколько хуже понимают социальные нормативы и контролируют свое поведение.

По факторам O и Q4 во второй группе отмечено достоверное повышение показателя в сравнении с первой и третьей группами, что может объясняться тем, что представители второй группы менее эмоционально устойчивы, отличаются избытком побуждений, которые не находят практической разрядки в процессе деятельности.

Таким образом, на основании полученных данных можно утверждать, что подростков-геймеров отличают некоторые психологические особенности, причем подростки, играющие в компьютерные игры в компьютерных клубах, обладают определенной психологической спецификой в сравнении с группой подростков также часто играющих в компьютерные игры дома, что предполагает индивидуализацию воспитательных программ и коррекционных воздействий.

Семініхіна А.А. студентка 5 курсу гр. ПС дср 03-1 ННІ ПЕС ХНУВС
Науковий керівник: Харченко С.В. кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної психології та педагогіки ННІ ПМІТ ХНУВС

СОЦІАЛЬНІ УСТАНОВКИ ТА СИСТЕМА ВІДНОСИН У НЕПОВНОЛІТНІХ ПОВІЙ

Вивчення особливостей дівчинок-підлітків з поведінкою, що відхиляється, обумовлене тим, що на сьогоднішній день зростає кількість підлітків, що демонструють переважно відхиляючіся форми поведінки й, внаслідок цього виникла гостра необхідність у теоретичних й експериментальних даних про соціально-психологічні причини девіації поведінки. Актуальність дослідження особистісних характеристик саме не-

повнолітніх повій полягає в збільшенні їхньої кількості, необхідності надання їм психологічної допомоги. Дослідження було спрямовано на вивчення соціальних атитюдів й особливостей системи відносин тому, що ці особистісні утворення є, власне кажучи, мотиваційними й лежать в основі спектра психологічних причин поведінки.

Об'єктом дослідження виступає особистість підлітка. Предметом дослідження є соціальні установки й система відносин у підлітковому віці.

Метою дослідження є виявлення особливостей соціальних установок і системи відносин у неповнолітніх повій.

У дослідженні використалися наступні методики:

1. "Тріада любові" Стендберга (містить у собі три шкали: близькість, пристрасть, відданість). Метою методики є виявлення переваги орієнтації на близькість, пристрасть або відданість у любовних відносинах.

2. Колірний тест відносин – проєктивний метод дослідження. Учасникам пропонувалося проранжувати 8 понять по ступені значущості. Поняття були наступними: "Я", "Мати", "Батько", "Міліціонер", "Повія", "Сутенер", "Кохання", "Мужчина". Потім було необхідно підібрати до кожного поняття відповідний колір. Третій етап діагностики полягав у тім, що учасниці розкладали кольори по ступені привабливості.

3. "Опросник установок до сексу" Г. Айзенка складається з 11 основних шкал (дозволеність, сексуальна реалізованість, невротична сексуальність, знеособлений секс, порнографія, сексуальна сором'язливість, цнотливість, відроза до сексу, сексуальна збудливість, фізичний секс, агресивний секс) й 3 додаткових (сексуальне лібідіо, сексуальна задоволеність, маскулінність-фемінність). У дослідженні аналізувалися тільки основні шкали.

Дослідження проходило в очній формі, індивідуально. Тестуванню передувала бесіда, метою якої було встановлення контакту, довірчих відносин з учасницею.

Експериментальна група - дівчини у віці від 12 до 16 років, чисельністю 20 чоловік, що проживають у притулку. У притулку перебувають від двох тижнів до 6 місяців. До цього вели безпритульний спосіб життя й з метою одержання засобів до існування були змушені займатися проституцією. Контрольна група - благополучні підлітки (20 осіб), учениці 8-10 кл. УВК № 14.

Соціальні установки - мотиваційні утворення й тому мають динамічні характеристики. Аттитюд формується з досвіду, тобто є наслідком поведінки, однак і сама соціальна установка формує поведінку.

Досліджуючи систему відносин повій й їх соціальних настанов, ми намагалися знайти ключ до психологічних причин поведінки, що відхиляється, і способом корекції девіацій.

Відношення повій до різних сторін життя й атитюди до соціальних об'єктів специфічні й виходять із особливої особистісної організації, способу життя, проблемного оточення й стилю взаємин у батьківській родині.

Неповнолітні повії вірогідно менше очікують у любові близькості й відданості, ніж благополучні школярки (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Особливості відносини до любові в дівчинок - підлітків

Ознака	неповнолітні повії	школярки	U _{емп.}	P
Близкість	5,6±3,3	7,2±3,8	62,5	0,01
Пристрасть	4,85±1,3	5,6±2,5	153	-
Відданість	4,33±2,2	5,8±2,7	107	0,01

Таблиця 2.

Відношення до сексу в дівчинок-підлітків за рівнями вираженості, %

№	Шкали (характеристики)	Рівні	неповнолітні повії	школярки	φ	p
1.	Дозволеність	Високий	55	10	3,25	0,01
		Середній	45	80	2,32	0,01
		Низький	0	10	2,04	0,05
2.	Сексуальна реалізованість	Високий	60	20	2,67	0,01
		Середній	40	60	1,27	—
		Низький	0	20	2,93	—
3.	Сексуальна невротичність	Високий	25	20	0,38	—
		Середній	55	50	0,32	—
		Низький	20	30	0,73	—
4.	Знеособлений секс	Високий	70	0	6,27	0,01
		Середній	30	15	1,15	—
		Низький	0	85	7,42	0,01
5.	Відношення до порнографії	Високий	55	15	2,77	0,01
		Середній	40	40	—	—
		Низький	5	45	3,23	0,01
6.	Сексуальна сором'язливість	Високий	0	10	2,04	0,05
		Середній	40	80	2,67	0,01
		Низький	60	10	3,57	0,01
7.	Цнотливість	Високий	5	5	—	—
		Середній	35	65	1,93	0,05
		Низький	60	30	1,94	0,05
8.	Відраза до сексу	Високий	10	15	0,48	—
		Середній	40	65	1,60	—
		Низький	50	20	2,04	0,05
9.	Сексуальна збудливість	Високий	60	20	2,67	0,01
		Середній	40	60	1,27	—
		Низький	0	20	2,93	—
10.	Фізичний секс	Високий	50	30	1,30	—
		Середній	50	60	0,64	—
		Низький	0	10	2,04	0,05
11.	Агресивний секс	Високий	5	0	1,43	—
		Середній	20	35	0,97	—
		Низький	75	65	0,69	—

Виходячи з даних таблиці 2, можна стверджувати, що дівчини з де-віаціями значно частіше, ніж школярки дотримуються сучасних, пере-дових поданнях про секс і сексуальність, а неповнолітні повії рішуче виступаючи проти старомодних подань про "правильність" й "належ-ність" у цій сфері людських відносин, при цьому дана позиція є досить нормативною для даної епохи; дівчини ж з поведінкою, що відхиляєть-ся, значно частіше школярок віддають перевагу дозволу, що пов'язана з аморальністю й розбещеністю. Неповнолітні повії в статистично вірогід-но більшому ступені, чим дівчини благополучні переживають стан задоволеності своїм сексуальним життям. Це вказує на те, що у учас-ниць асоціальної групи більш примітивні сексуальні потреби і їх відпо-відно легше задовольнити, чого не сказати о дівчатах благополучних. Статистично вірогідно, що дівчини з девіаціями вважають нормативним і знеособлений секс, що свідчить про наявність тенденції розглядати сексуального партнера тільки як об'єкт для одержання почуттєвого за-доволення, не беручи до уваги його особистість, індивідуальні особли-вості характеру й темпераменту й не намагаючись увійти з партнером у скільки-небудь значимий особистісний зв'язок. Статистично значимі дані, згідно яким дівчини з поведінкою, що відхиляється, нормально ставляться до порнографії, навіть схвалюють цю область мистецтва, на відміну від дівчин благополучних.

Вірогідно те, що дівчини – школярки більшою мірою схильні до со-ром'язливості, чим дівчини асоціальної групи. Статистично вірогідно, що дівчини з асоціальної групи в значно меншому ступені відчують відразу до сексуальних контактів різного роду, школярки значно більше сковані у виборі форм сексуальної поведінки. У дівчин з девіаціями по-ведінки сексуальна збудливість виражена сильніше, ніж у школярок, що підтверджується високим рівнем значущості розходжень.

Таблиця 3.

Розподіл рангів понять у вербальному й колірному рядах у групах випробуваних

Поняття	Середній ранг в вер- бальному ряду		Середній ранг в кольоровому ряду		Середнє значення зміни рангу	
	неповно- літні повії	школяр- ки	неповно- літні повії	школяр- ки	неповно- літні повії	школя- рки
Я	1,5	2,65	2,2	2,15	0,7	0,5
Кохання	2,4	2,5	2,55	3,25	0,15	0,75
Мужчина	3,8	4,25	4,55	5,15	0,75	0,9
Проститутка	4,2	6,7	3,4	5,95	0,8	0,75
Мати	4,32	2,35	5,2	2,9	0,85	0,55
Сутенер	5,15	7,8	3,85	6,7	1,3	1,1
Батько	5,55	3,35	6,3	3,9	0,75	0,55
Міліціонер	7,25	6,4	6,2	5,8	1,05	0,6

Виходячи з даних таблиці 3, для неповнолітніх повій найбільш зна-чуною виявилася цінність "Я". Для школярів найважливішим поняттям

було «кохання». Найбільш негативне відношення в неповнолітніх повій було до понять "Батько" і "Міліціонер". У школярів поняттями, що неприємні, виявилися "Міліціонер" і "Сутенер".

Якщо на вербальному, усвідомлюваному рівні ієрархія відносин у неповнолітніх повій була істотно відмінна від загальнонормативної, то на неусвідомлюваному рівні система відносин була вкрай конфліктна, дисгармонійна. Виходячи з того, що подібна дисгармонійність присутня в системі відносин школярів, то можна припустити, що основою суперечливості внутрішнього миру в цьому випадку є не тільки девіантність особистості неповнолітніх повій, але й особливості підліткового віку учасниць дослідження.

Відношення до поняття "Я" в обстежених повій було наступним. В цілому по групі положення поняття на вербальному й невербальному рівнях збіглося в 45% повій і школярів. В 45 % обстежених неповнолітніх повій ранг поняття в колірному ряді був більше низьким, чим у вербальному (зміна від 1 до 3 рангових позицій), в 55,6% з них поняття перемістилося на одну позицію. У школярів картина зворотня: в 50% обстежених у колірному ряді ранг цінності "Я" був більше високим, чим у вербальному. Тільки в 10% обстежених повій цінність "Я" займала більше високе рангове місце в колірному ряді в порівнянні з вербальним.

Особливості системи відносин неповнолітніх повій полягали в наступному. Самим значимим поняттям для неповнолітніх повій було поняття "Я", що у більшості випробуваних асоціювалося із чорним кольором, що означає неприйняття себе, депресивний стан. Поняттями, що є неприємними, були "Батько" й "Міліціонер". До поняття "Батько" більшість учасниць підібрали сірий (30% повій й 10% школярів) і зелений колір (25% учасниць в обох групах), що вказує на насторожене відношення до батька, нерозуміння - у першому випадку й суворість авторитарності у відносинах - у другому випадку. Поняття "Міліціонер" асоціювалося із сірим кольором, що вказує насторожкість, недовіру. Найбільше розходження між школярками й неповнолітніми повіями було в оцінці поняття "Повія": у більшості учасниць асоціальної групи це поняття одержало високу рангову оцінку, а в школярів - низьку. Школярки в більшій частині випадків асоціювали поняття з коричневим кольором, що вказує на неприйняття, недовіру йсторожкість. Учасниці дослідження асоціальної групи вибрали підходящої до поняття жовтий колір. Такий вибір може вказувати на розуміння повії як людини звільненої від проблем, відповідальності, активної, експансивної й тому привабливої.

Таким чином, у неповнолітніх повій система відносин й аттитюдів має низьку особливостей. Неповнолітні повії в більшій ступені очікують у любовних відносинах відданість і близькість, ніж благополучні підлітки, неповнолітні повії більшою мірою орієнтовані на знеособлені сексуальні контакти, у них сексуальні потреби актуалізовані більшою мірою. Неповнолітні повії найбільш важливими поняттями вважають "Я", "Кохання", "Мужчина". Поняття "Повія" в асоціальних дівчин пов'язане зі свободою дій, зі щастям, досягненням благополуччя, авантюристичною й екстравагантністю.

ПЕРЕДМОВА.....	3
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС.....	4
Тюріна В.О. Формування конфліктологічної і комунікативної компетентностей викладача вищого навчального закладу МВС України.....	4
Большакова А.М. Розвиток антиципації як фактор успішності професійної підготовки працівників МВС	7
Гіренко С.П. Конфліктологічна складова професійної культури працівників ОВС	10
Шевченко Л.О. Застосування тренінгу у системі підготовки фахівців правоохоронної сфери.....	15
Великий В.М. Організаційно-методичні проблеми визначення ефективності тренінгів з підготовки правоохоронців до роботи з населенням.....	19
Жданова І.В., Шиліна А.А. Психопрофілактика суїцидальної поведінки персоналу органів внутрішніх справ.....	22
Воробйова І.В. Конфліктологічна компетентність як чинник формування позитивного іміджу працівника міліції.....	26
Швидкий В.О. Особливості логотерапевтичної роботи психолога МВС.....	28
Бойко С.М. Щодо проблеми попередження насильства в сім'ї правоохоронцями України	30
Доценко В.В. Професійна взаємодія між практичним психологом та підрозділами по роботі з особовим складом.....	34
Левандовська М.Б. Проблема трансформації гендерних ролей жінок-працівників ОВС.....	37
Мельник О.Г. Критерії професійної успішності працівника міліції.....	42

Овсяннікова Я.О.	
Соціально-психологічний тренінг як засіб подолання стресових впливів на працівника екстремального виду діяльності	47
Цимбал О.П.	
До проблеми попередження формування поведінкової залежності у працівників ОВС.....	49
Штриголь Д.В.	
Личностные особенности успешных консультантов телефона доверия	53
Романенко О.В.	
Комунікативні навички психолога як складова його професійної компетентності.....	57
Вольф В.В.	
Психология девиантного поведения, профессиональные варианты девиантного поведения	61
Осинський Е.К.	
Роль психологической подготовки в системе профессиональной деятельности телохранителя.....	65
Поляков И.А.	
Проблемы психологической готовности спортсменов – борцов к риску в условиях экстремальной ситуации и пути их решения	69
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС	74
Федоренко О. І.	
Формування знань, умінь та навичок курсантів у процесі підготовки до соціальної та виховної роботи з підлітками	74
Харченко С.В.	
Самоактуалізація та особистісна зрілість як фактори успішної соціально-психологічної адаптації курсантів – першокурсників до умов навчання у вузі системи МВС	78
Чепіга Л.П.	
Особистісні особливості майбутніх фахівців правоохоронної сфери, що віддають перевагу різним кар'єрним орієнтаціям: гендерний аспект	82
Ванда В.М., Письменна Н.О.	
Урахування психологічних особливостей курсантів у організації навчального процесу за кредитно-модульною системою	84
Мисенко О.В.	
Особливості професійної ідентичності майбутніх психологів	87

Нікітенко О.І., Новиков М.М.	
Лекція – конференція як одна з форм методичної роботи, елемент новітньої педагогічної технології у підготовці фахівців системи МВС України	92
Мацегора Я.В.	
Возможности и перспективы исследования мифологической идентификации курсантов ОВС	96
Ханенко І.І.	
Успішне самовизначення особистості	101
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ.....	107
Землянська О.В.	
Психологічний портрет неповнолітнього правопорушника	107
Веретенко Т.Г.	
Робота з сім'ями щодо профілактики протиправної поведінки підлітків	110
Жданова І.В., Греса Н.В.	
Психологічні аспекти попередження злочинності серед неповнолітніх	115
Макаренко П.В.	
Особливості ціннісних орієнтацій неповнолітніх з різним соціальним статусом	121
Мілорадова Н.Е.	
Особливості професійної підготовки правоохоронців до попередження злочинності неповнолітніх	125
Коноплицька О.В.	
Професійно-психологічна підготовка юридичних кадрів для роботи в ювенальній юстиції	129
Ламаш І.В.	
Психологические особенности подростков-геймеров	133
Семініхіна А.А.	
Соціальні установки та система відносин у неповнолітніх повій ..	135
ЗМІСТ	140

Наукове видання

**Психолого-педагогічна складова
підготовки працівників системи МВС**

*Матеріали
науково-практичної конференції
Харків, 18 квітня, 2008 р.*

Відповідальний за випуск С.В. Харченко
Комп'ютерна верстка Ю.І. Гекової

Підп. до друку 11.04.2008. Формат 60х84 ¹/₁₆ Друк різнограф. Папір
офсет. Ум.-друк. 20,9 арк. Обл.-вид. 20,75 арк. Наклад 60 прим. Зам. 31

Видавництво
Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27

Свідоцтво про Державну реєстрацію ДК № 3087 від 22.01.2008 р.

